

JAAR VERSLAG 2016

INTRODUCTIE

Dit is het jaarverslag van het Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM over het jaar 2016. Hierin legt het bestuur verantwoording af over het gevoerde beleid en de financiële resultaten.

Het bestuur kijkt met gemengde gevoelens terug op 2016. Aan de ene kant kwam de continuïteit van het fonds als pensioenuitvoerder voor de vliegers ter discussie te staan door de opzegging van de uitvoeringsovereenkomst door KLM. Anderzijds realiseerde het pensioenfonds een kwalitatieve verbetering van de nettopensioenregeling door deze uit te bouwen met doorbeleggen na de pensioendatum. Hiermee lopen we voorop in Nederland. Moeilijk was de verder dalende rente waardoor het fonds in een reservetekortpositie kwam.

In juli 2016 zegde de KLM de uitvoeringsovereenkomst met het pensioenfonds op per 1 december 2016. Door de dalende dekkingsgraad en het daardoor ontstane reservetekort kwam een situatie in beeld dat het fonds niet meer volledig zou kunnen indexeren per 2017. Hierdoor was verplichte bijstorting door KLM nodig. Volgens KLM zou de omvang van de bijstorting te veel vragen van het bedrijf vanwege de strengere indexatieregels van het financiële toetsingskader. De Vereniging van Nederlandse Verkeersvliegers (VNV) stapte in augustus namens de werknemers naar de rechter om de opzegging van het pensioenprotocol 2005-2007 aan te vechten. Vanuit het belang van de deelnemers was het bestuur bereid tot een juridische procedure om naleving van de uitvoeringsovereenkomst te vorderen. Tegelijk bereidde het bestuur zich voor op de gevolgen als de opzegging door zou gaan. Het bestuur besteedde veel tijd en energie aan de ontstane situatie. Het geschil zette ook spanning op de relaties binnen het bestuur. Het bestuur slaagde er echter in om alle dagelijkse belangrijke zaken af te handelen en los te koppelen van het lopende conflict. Gelukkig kwamen KLM en VNV op 14 december 2016 tot een vergelijk, waarbij KLM de opzegging van de uitvoeringsovereenkomst introk. KLM zegde toe te zullen bijstorten, waarbij het bedrag van de bijstorting met 94 miljoen euro een stuk lager zal zijn dan KLM eerder vreesde. Daarnaast spraken de arbeidsvoorwaardelijke partijen af om in 2017 te onderhandelen over een nieuwe uitvoeringsovereenkomst. Hierbij kijken ze naar een overgang naar een CDC-regeling en de compensatie hiervoor door KLM die dan geen bijstortingsplicht meer heeft. De intentie is dat er voor het einde van het jaar een nieuwe basispensioenregeling is. Het bestuur wacht de onderhandelingen af en bereidt zich goed voor op de mogelijke veranderingen.

Een andere moeilijke situatie waarmee het bestuur in 2016 werd geconfronteerd, was het reservetekort waarin het fonds kwam door de aanhoudend dalende rente. Het fonds moest daarom een herstelplan maken. Gelukkig steeg de rente aan het einde van het jaar. Vanwege de gedaalde beleidsdekkingsgraad besloot het fonds tot een gedeeltelijke indexatie per 1 januari 2017. Het bestuur besluit uiterlijk 1 oktober 2017 over het gemiste deel van de indexatie. Positief in 2016 was de groei van het vermogen. Het fonds behaalde in 2016 een bovengemiddeld beleggingsrendement van 7,9%.

Het bestuur is er trots op dat het fonds er in 2016 voor zorgde dat het de nettopensioenregeling per 1 januari 2017 kon uitbreiden met een variabele pensioenuitkering. Dit maakt het voor deelnemers mogelijk om ook na de pensioendatum te beleggen met hun pensioenkapitaal. Het fonds loopt hier in Nederland mee voorop. Het variabele beleggingspensioen is mogelijk doordat in 2016 de Wet verbetering premieregeling tot stand kwam. Al tijdens het wetgevingstraject bereidde het bestuur de uitbreiding van het nettopensioen voor. Deze uitbouw van de nettoregeling past in de missie van het fonds om een zo volledig mogelijk pensioenvoorziening voor KLM-vliegers te bieden. Het fonds is nu klaar voor meer individuele pensioenopbouw met behoud van een zo goed mogelijk basisregeling.

Ook in 2016 had het bestuur veel aandacht voor de kwaliteit van het bestuur en de organisatie. Het bestuurswerk kost steeds meer tijd door toenemende eisen vanuit toezicht en compliance en de bijbehorende complexiteit. Voorlopig kan het bestuur voldoende deskundige bestuursleden vinden. Kandidaat-bestuursleden kunnen als toehoorder bij bestuursvergaderingen ervaring opdoen en waar nodig opleidingen volgen. De verzwarende van het bestuurswerk en het werven van mensen hiervoor is echter zeker een aandachtspunt voor de langere termijn.

Het fonds en de uitvoeringsorganisatie hebben te maken met steeds complexere taken en wettelijke eisen. Dit heeft een kostenopdrijvend effect. Deels is de kostenstijging een gegeven voor het bestuur. Daarnaast is er een deel dat we kunnen beïnvloeden. Het gaat dan om besparingen bij de uitvoering en het waar mogelijk eenvoudiger maken van de pensioenregelingen. Het fonds heeft relatief hoge kosten per deelnemer, mede door de beperkte omvang van het deelnemersbestand. Een vergelijking met andere fondsen is niet helemaal op zijn plaats doordat er meer pensioenkapitaal is per deelnemer dan bij de meeste andere pensioenfondsen. Vanaf 2017 moet btw in rekening worden gebracht over uitbestede activiteiten. Dit heeft een kostenverhogend effect voor het fonds, waar geen extra activiteiten tegenover staan.

Een nuttige ontwikkeling was in 2016 de formulering van investment beliefs (beleggingsbeginselen). Deze gebruikt het bestuur als uitgangspunt bij beleggingsbesluiten. Dit scherpt de besluitvorming aan en verhoogt het bewustzijn van het bestuur over de wijze waarop het fonds belegt.

Begin 2016 legde het bestuur de missie, visie en strategie van het fonds vast in een strategiedocument. Het bestuur gebruikt dit document bij beslissingen over (wijzigingen in) de strategie van het fonds. Uitgangspunt is dat het fonds de oude dag van vliegers volledig wil faciliteren met een goed pensioen. De nettopensioenregeling met de variabele pensioenuitkering past hier bijvoorbeeld uitstekend in. Het is belangrijk dat het fonds op deze manier heeft vastgelegd waar het voor staat en wat de doelen zijn op de lange termijn.

Het bestuur is tevreden over de ontwikkeling van het risicomanagement in 2016. Met de komst van de onafhankelijke risicomanager per 1 april 2016 heeft het risicomanagement een vaste en meer integrale plaats gekregen binnen het fonds en de uitvoeringsorganisatie. Het is ook een duidelijker onderdeel geworden van de beslissingen die het bestuur neemt. Dit past net als bijvoorbeeld het toepassen van de beleggingsbeginselen in de verdere professionalisering van het bestuur.

In 2016 waren er enkele personele wijzigingen. Ten eerste trad de heer L. van Munster per 1 oktober uit het bestuur. Daarnaast stopte de heer P.P. Griffioen per 1 oktober als vicevoorzitter, waarna hij verder ging als bestuurslid. Het bestuur dankt hen voor hun inzet voor het pensioenfonds.

Tot slot bedankt het bestuur alle anderen, waaronder de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie, voor hun inspanningen voor en betrokkenheid bij het fonds.

Amstelveen, 2 juni 2017

Het bestuur van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

Arend de Jong
vicevoorzitter

Evert van Zwol
vicevoorzitter

INHOUD

KERNCIJFERS	7
BESTUURSVERSLAG	8
1 Profiel pensioenfonds	10
1.1 Organogram	10
1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel	10
1.3 Missie, visie en strategie	11
1.4 Doelgroep jaarverslag	12
1.5 Pensioenregelingen	12
1.6 Risicohouding	13
2 Externe ontwikkelingen	14
2.1 Financiële markten in 2016	14
2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2016	15
2.3 Toezicht in 2016	15
3 Interne ontwikkelingen	17
3.1 Financiële positie pensioenfonds	17
3.2 Pensioenregeling en uitvoering	21
4 Beleid	23
4.1 Beleggingsbeleid	23
4.2 Financieel beleid	26
4.3 Communicatiebeleid	30
5 Governance	32
5.1 Organisatie governance	32

5.2	Geschil uitvoeringsovereenkomst	33
5.3	Uitvoering en uitbesteding	33
5.4	Geschiktheid	33
5.5	Externe relaties	34
5.6	Gedragsregelingen	34
5.7	Boetes en dwangsommen	36
6	Kosten	37
6.1	Kosten pensioenuitvoering	37
6.2	Kosten vermogensbeheer	38
6.3	Transactiekosten vermogensbeheer	39
7	Risicomanagement	40
7.1	Risicobeleid	40
7.2	Risicomanagementorganisatie	43
8	Vooruitblik 2017	46
9	Ontwikkelingen Na Balansdatum	47
10	VERSLAG VISITATIECOMMISSIE	48
11	VERSLAG VERANTWOORDINGSORGAAN	53
12	JAARREKENING 2016	55
	Balans per 31 december	56
	Rekening van baten en lasten	57
	Kasstroomoverzicht	58
	Toelichting algemeen	59
	Toelichting op de balans	70
	Risicobeheer	87

Toelichting op de rekening van baten en lasten	97
13 OVERIGE GEGEVENS	114
Bestemming van het resultaat	114
Actuariële verklaring	115
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	117
14 BIJLAGEN	124
14.1 Personalia (stand per 2 juni 2017)	125
14.2 Functies en nevenfuncties bestuur	126
14.3 Deelnemersbestand	128
14.4 Ontwikkelingen 2007-2016	130

KERNCIJFERS

(bedragen in miljoenen euro's)	2016	2015
Deelnemers		
Aantal actieve deelnemers	2.767	2.831
Aantal gewezen deelnemers	116	137
Aantal pensioengerechtigden	2.341	2.326
Totaal	5.224	5.294
Pensioenactiviteiten		
Reguliere premie voor risico pensioenfonds	61,3	57,5
Extra premie voor risico pensioenfonds	94,0	-
Premie voor risico deelnemers	12,5	18,6
Kostendekkende premie	84,7	83,8
Gedempte kostendekkende premie	65,6	68,0
Pensioenuitkeringen	202,8	199,4
Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds	4,1	2,6
Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	0,1	0,1
Vermogen		
Stichtingskapitaal en reserves	1.473,4	1.420,9
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	6.971,3	6.463,2
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	32,4	17,9
Dekkingsgraad		
Nominale dekkingsgraad	119,7%	121,9%
Beleidsdekkingsgraad	114,6%	122,9%
Vereiste dekkingsgraad	122,6%	123,3%
Reële dekkingsgraad	87,1%	93,9%
Wettelijke reële dekkingsgraad	104,3%	112,0%
Indexering pensioenen en pensioenrechten		
Voorwaardelijk deel	1,5%	1,3%
Onvoorwaardelijk deel	1,7%	1,3%
Beleggingen voor risico pensioenfonds		
Vastgoed	1.270,5	1.252,8
Aandelen	2.689,2	2.086,8
Vastrentende waarden	4.565,6	4.583,1
Overig	-173,8	-39,5
Totaal	8.351,5	7.883,2

	2016	2015
Beleggingen voor risico deelnemers		
Vastgoed	2,5	1,4
Aandelen	12,1	6,5
Vastrentende waarden	16,7	8,5
Overig	1,1	1,5
Totaal	32,4	17,9

Rendement beleggingen voor risico pensioenfonds		
Rendement vastgoed	5,9%	9,6%
Rendement aandelen	8,9%	4,2%
Rendement vastrentende waarden	7,2%	-0,9%
Totaalrendement	7,9%	2,4%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	7,1%	6,2%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	5,0%	5,0%

Rendement beleggingen voor risico deelnemers		
Rendement vastgoed	5,8%	0,4%
Rendement aandelen	9,5%	-8,5%
Rendement vastrentende waarden	11,2%	-5,2%
Totaalrendement	10,1%	-6,0%

Kostenratio's		
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	789	506
Kosten vermogensbeheer/gemiddeld belegd vermogen	0,42%	0,45%
Transactiekosten/gemiddeld belegd vermogen	0,21%	0,31%

Meer informatie?

Meer informatie over het pensioenfonds kunt u bekijken op www.klmvliegendfonds.nl. Hier vindt u ook een begrippenlijst met een toelichting op technische termen uit dit verslag. Vragen over het fonds of het gevoerde beleid kunt u stellen aan het bestuur via e-mail bestuur@klmvliegendfonds.nl.

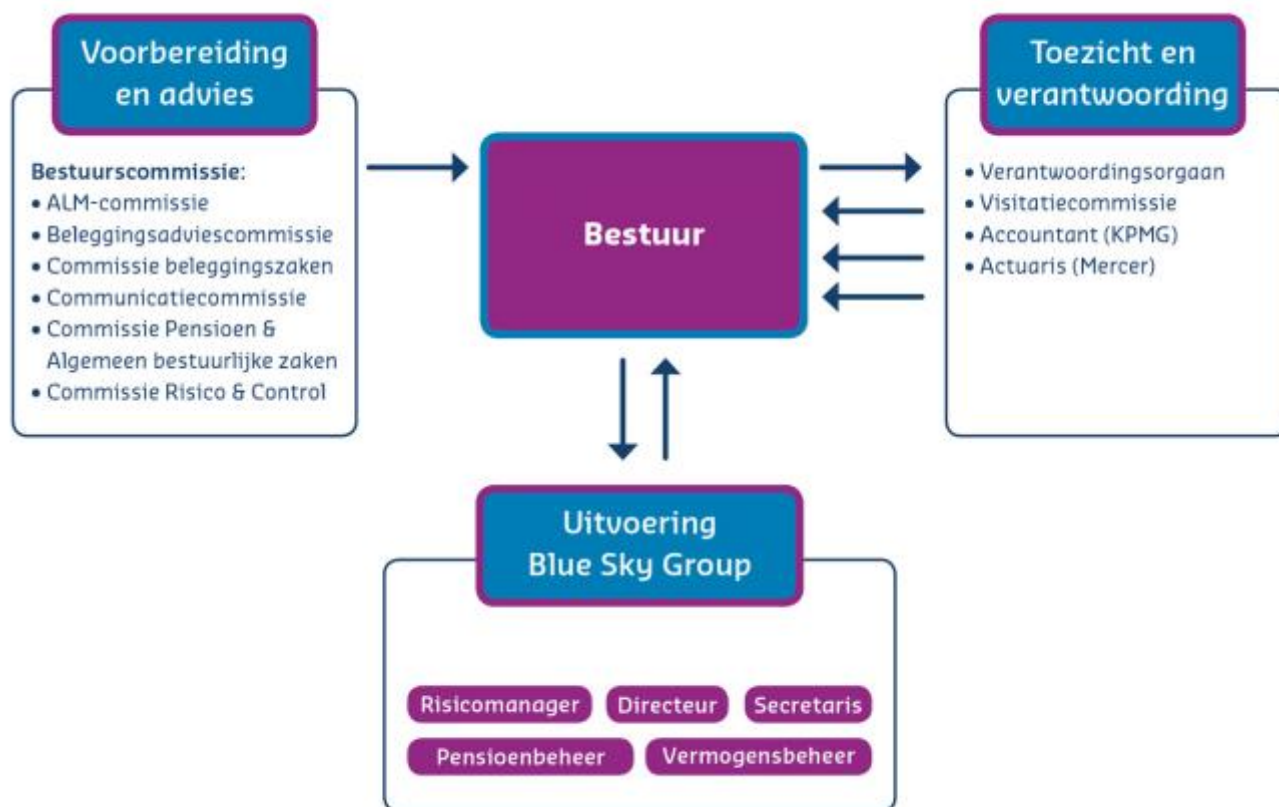
BESTUURS VERSLAG 2016

1 PROFIEL PENSIOENFONDS

1.1 Organogram

1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel

Juridische vorm

Het pensioenfonds is een onafhankelijke stichting die los staat van KLM N.V. Voor de bescherming van de belangen van de deelnemers en pensioengerechtigden is het wettelijk verplicht dat het pensioenfonds het pensioenvermogen afgescheiden van de verbonden onderneming beheert. De stichtingsvorm is gebruikelijk bij pensioenfondsen, omdat ze geen winst nastreven.

Bestuursmodel

Het pensioenfonds wordt bestuurd door vertegenwoordigers van de werknemers, pensioen-gerechtigden en KLM N.V. Het bestuur bestaat uit acht bestuursleden. De vergaderingen van het bestuur worden geleid door een externe voorzitter zonder stemrecht. Het bestuur legt verantwoording af over zijn gevoerde beleid aan een verantwoordingsorgaan, waarin de belanghebbenden zijn vertegenwoordigd. Een visitatiecommissie van drie onafhankelijke deskundigen houdt intern toezicht op het pensioenfonds. Uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG) voert de taken van het pensioenfonds uit. Het bestuur heeft functionarissen van BSG aangewezen als (titulair) directeur en secretaris van het fonds. Het bestuur heeft KPMG aangesteld als accountant van het fonds en Mercer als certificerend actuaris. Het actuariaat van BSG vervult de functie van adviserend actuaris. De samenstelling van de organen van het pensioenfonds staat in bijlage 14.1 Personalía.

1.3 Missie, visie en strategie

Missie

De missie van het pensioenfonds luidt:

“Het pensioenfonds voert de pensioenregelingen uit die zijn overeengekomen tussen KLM en werknemersorganisatie(s) en vastgelegd in de uitvoeringsovereenkomst met het pensioenfonds. Het waarborgen van nominale pensioenaanspraken van de deelnemers en zo veel mogelijk welvaartsbehoud daarvan, met acceptabele risico's voor alle belanghebbenden, is de concretisering van deze missie. Daarbij wenst het pensioenfonds een kwalitatief hoogwaardige dienstverlening voor de pensioenregeling te verzorgen, tegen een acceptabel kostenniveau. Het fonds wil in een zo volledig mogelijk oudedagsvoorziening voorzien voor de vliegers in dienst van KLM N.V. en de pensioengerechtigden van het pensioenfonds.”

Doelstelling en ambities

De statutaire doelstelling van het pensioenfonds is het verzekeren van ouderdoms-, nabestaanden- en invaliditeitspensioen voor het vliegend personeel van KLM. Het fonds heeft dit uitgewerkt in ambities zoals welvaartsbehoud, acceptabele risico's voor alle belanghebbenden en kwalitatief hoogwaardige dienstverlening tegen een acceptabel kostenniveau.

Toekomstvisie en strategie

Na doorlopen van een zogenoemde strategiecycclus heeft het bestuur in januari 2016 zijn missie, visie en strategie vastgelegd in een strategiedocument. Dit bevat de volgende strategische thema's:

- **Positionering:** het pensioenfonds is uitvoerder van de arbeidsvoorwaardelijke afspraken over pensioenen. De arbeidsvoorwaardelijke partijen zijn leidend ten aanzien van de inhoud en de financiering van de pensioenafspraken. Het pensioenfonds vervult daarbij een ondersteunende en adviserende rol. Wel toetst het pensioenfonds gemaakte afspraken op rechtmatigheid, financiële soliditeit, uitvoerbaarheid en evenwichtigheid.
- **Strategische doelstelling:** het pensioenfonds zorgt voor de continuïteit van een adequate voorziening voor ouderdom, overlijden en invaliditeit van vliegers in dienst van KLM N.V. ('KLM-vliegers') en pensioengerechtigden van het fonds. Deze voorziening wordt bij voorkeur via het pensioenfonds aangeboden. Indien dat niet mogelijk is, zet het fonds alternatieven in. Zo brengt het pensioenfonds levensloop voor vliegers en sinds 2015 vermogensopbouw (box 3) voor vliegers onder in het Eagle Fund. Hierbij is het belang in Eagle Fund op afstand gezet door het onderbrengen van de aandelen in een administratiekantoor. Verder biedt het pensioenfonds een nettopensioenregeling aan met de mogelijkheid van een variabele uitkering uit het fonds.
- **Governance:** de zeggenschap in het pensioenfonds ligt bij de risicodragers. Het pensioenfonds wordt daarom bestuurd door vertegenwoordigers van de belanghebbenden. Hierbij is sprake van een nauwe relatie met de achterban, met name via de Vereniging Nederlandse Verkeersvliegers (VNV) en gepensioneerdverenigingen van het vliegend personeel. Dat de bestuurlijke verantwoordelijkheid bij de risicodragers ligt, sluit niet uit dat het pensioenfonds voorziet in adequate checks and balances en waar nodig professionals inschakelt om het bestuursproces te ondersteunen. Spreken arbeidsvoorwaardelijke partijen een andere risicoverdeling af, dan kan dit gevolgen hebben voor het bestaande bestuursmodel en zeggenschapsverhoudingen.
- **Uitvoering:** binnen de kaders van de wet heeft het pensioenfonds de uitvoering van zijn werkzaamheden uitbesteed. Het bestuur stelt hoge kwaliteitseisen aan de uitvoering. Het wil niet alleen de regie hebben en in control zijn, maar ook zeggenschap hebben om de belangen van alle betrokken partijen optimaal te kunnen waarborgen. Het pensioenfonds heeft gekozen voor Blue Sky Group (BSG) als strategische partner.

- **Dienstverlening:** voor de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden bestaat er een uitgebreide dienstverlening. Zo kent het fonds een professionele frontdesk voor vragen over de pensioenregeling, life-events etc. Verder zijn er periodiek medewerkers van BSG op het bemanningencentrum aanwezig. Ook is het mogelijk om een gesprek aan te vragen. Het fonds accepteert kosten van dit maatwerk als deze in verhouding staan tot de geleverde dienst.

1.4 Doelgroep jaarverslag

Met dit jaarverslag informeert het pensioenfonds de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden en hun nabestaanden, KLM N.V., de interne en externe toezichthouders en andere belanghebbenden van het pensioenfonds over het gevoerde beleid en de financiële resultaten. Dit verslag betreft de formele, wettelijk vereiste verantwoording. Deelnemers en pensioengerechtigden worden ook via andere communicatiemiddelen geïnformeerd over het gevoerde beleid en gerealiseerde resultaten.

1.5 Pensioenregelingen

Het pensioenfonds voert een basispensioenregeling uit over een pensioengevend loon van maximaal 101.519 euro (niveau 2016). Daarnaast biedt het pensioenfonds zijn deelnemers een nettopensioenregeling aan voor de pensioenopbouw boven de 101.519 euro. Deze regeling heeft een vrijwillig karakter.

Basispensioenregeling

De basispensioenregeling is een voorwaardelijke geïndexeerde middelloodregeling. In de basispensioenregeling bouwen deelnemers ouderdomspensioen op. Vanaf 2016 is de pensioenrichtleeftijd van de basispensioenregeling 58 jaar. Het opbouwpercentage voor het ouderdomspensioen bedraagt met ingang van 1 januari 2016 voor vliegers 1,28% en voor pursers van het Kerncorps Cabinepersoneel 1,16% (bij een ongewijzigde pensioenrichtleeftijd van 56 jaar). Daarnaast kent de basisregeling een nabestaandenpensioen. Dit is op risicobasis verzekerd en bedraagt 1,313% van de jaarlijkse (gemaximeerde) pensioengrondslag.

Verder voorziet de basispensioenregeling in:

- AOW-hiaatcompensatie over de diensttijd tot en met 2015;
- invaliditeitspensioen;
- wezenpensioen;
- nabestaandenoverbruggingspensioen voor de partner en kinderen.

Nettopensioenregeling

De nettopensioenregeling is een premieovereenkomst. Deelnemers aan de basispensioenregeling met een pensioengevend loon boven de 101.519 euro kunnen vanuit hun nettoloon of netto-invaliditeitspensioen vrijwillig sparen voor een aanvullend pensioenkapitaal. De premie die de werkgever hiervoor vanaf 2016 op het nettoloon inhoudt, is het nettobedrag van de premievrijvalbijdragen die KLM uitkeert vanwege de versobering van de basispensioenregeling per 1 januari 2015. De deelnemer kan ervoor kiezen een hogere premie in te leggen. Dit is de fiscaal maximale premie. De participatiegraad van de nettopensioenregeling ligt op bijna 70%.

Het pensioenfonds belegt de ontvangen premies volgens het 'life cycle'-principe. Dit betekent dat naarmate de pensioendatum dichterbij komt, het pensioenfonds het risicoprofiel van de beleggingen aanpast. De deelnemer koopt met het nettopensioenkapitaal op de pensioendatum een vaste uitkering van nettopensioen bij een verzekeraar.

Vanaf 2017 heeft de deelnemer ook de mogelijkheid om het nettopensioenkapitaal op de pensioendatum binnen het eigen fonds te gebruiken voor een variabel beleggingspensioen. Het

pensioenfonds past deze variabele uitkering jaarlijks collectief aan op basis van de beleggingsrendementen en de ontwikkeling van de levensverwachting. Het resterende deel van het kapitaal blijft het fonds beleggen.

De nettopensioenregeling is ook een uitkeringsovereenkomst. Voor de partner en kinderen van de deelnemer heeft het fonds een nettonabestaandenpensioen en nettowezenpensioen verzekerd. Hiervoor brengt het een overlijdensrisicopremie op de premie-inleg in mindering. Bij overlijden van de deelnemer keert het pensioenfonds het nettonabestaandenpensioen en nettowezenpensioen aan de nabestaanden (partner, kinderen) uit.

1.6 Risicohouding

Op grond van het financiële toetsingskader (FTK) moet ieder pensioenfonds zijn risicohouding bepalen en vastleggen. Deze geeft aan in hoeverre het pensioenfonds en zijn belanghebbenden risico's willen lopen bij de pensioenuitvoering.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft zijn risicohouding bepaald na afstemming met de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het horen van het verantwoordingsorgaan. Allereerst gaat het om de kwalitatieve risicohouding. De belanghebbenden van het fonds delen de langetermijndoelstelling van het pensioenfonds. Voor de kortere termijn hebben de premiebetalers (werkgever en werknemers) voorkeur voor een stabiele (te betalen) pensioenpremie, passend bij de pensioenambitie. De deelnemers (actieven, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en overige aanspraakgerechtigden) willen graag een welvaartsvast pensioen.

Daarnaast is er een kwantitatieve risicohouding. Deze baseert het fonds voor de korte termijn op de hoogte van het wettelijk vereist eigen vermogen. Per 1 januari 2016 was deze 23,3% van de pensioenverplichtingen.

Voor de lange termijn hangt de kwantitatieve risicohouding samen met de door het bestuur vastgestelde ondergrenzen van de haalbaarheidstoets. Deze ondergrenzen zijn:

- mediaan scenario: pensioenresultaat 105% (meer dan 100% door uitgaan van een verwachte looninflatie en een vergelijking met de verwachte prijsinflatie);
- relatieve maximale afwijking verwacht pensioenresultaat in slechtweersscenario: 25%.

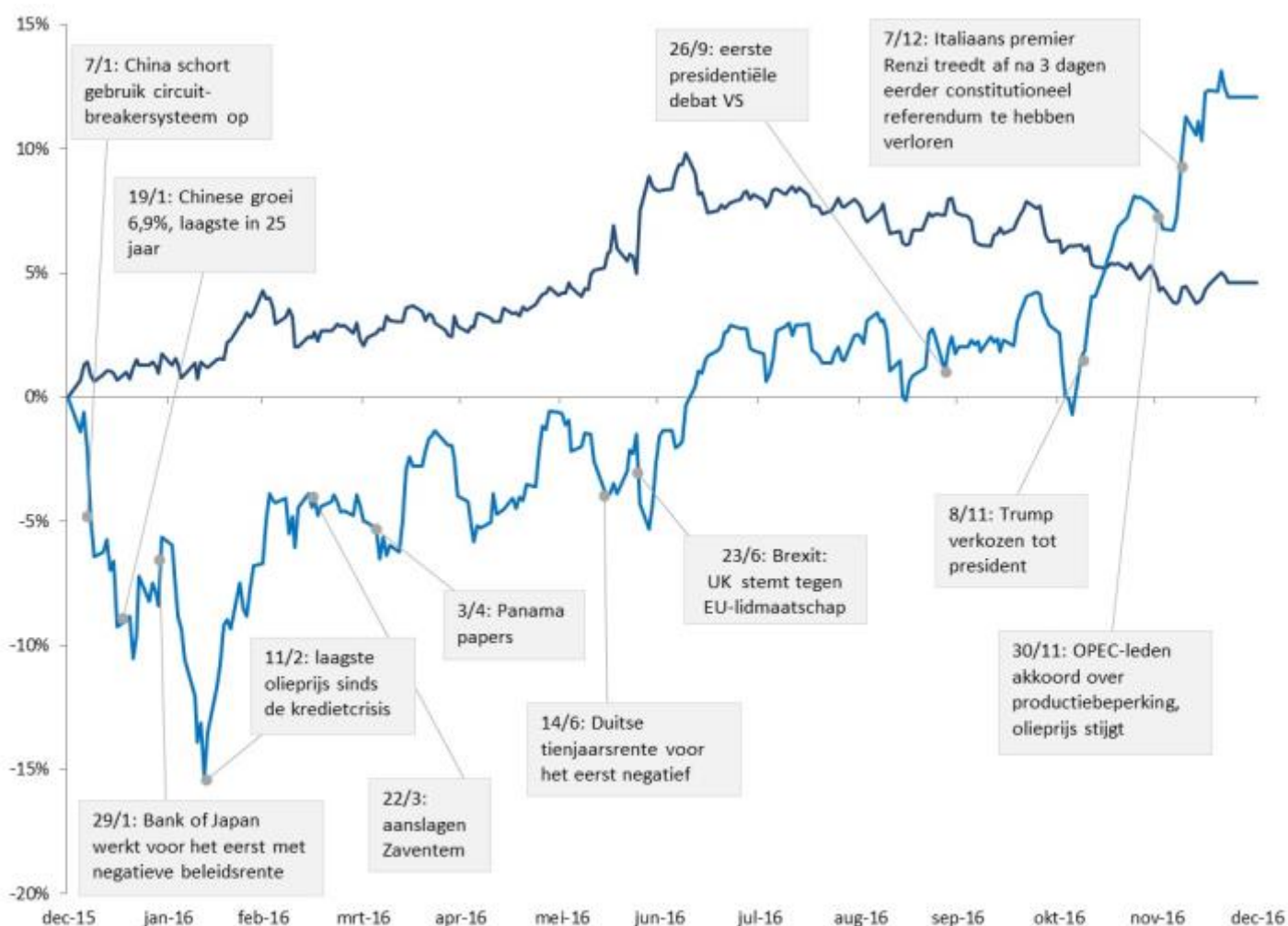
Over het algemeen heeft het fonds een defensieve attitude ten aanzien van risico's, oftewel een lage 'risk appetite'. De risk appetite is de mate van risico die het fonds bereid is te accepteren in relatie tot de doelstellingen van het fonds. Het fonds is bezig met het verder uitwerken van de risk appetite op onderliggende risicogebieden en verwacht deze uitwerking eind 2017 te hebben afgerond.

2 EXTERNE ONTWIKKELINGEN

2.1 Financiële markten in 2016

Op de financiële markten zette de opwaartse trend van de afgelopen jaren zich in 2016 voort. Dit blijkt ook uit de positieve rendementen die het pensioenfonds behaalde. Er waren wel gebeurtenissen die het sentiment op de markten tijdelijk negatief beïnvloedden of leken te gaan beïnvloeden. Zo daalden in januari de aandelenkoersen door de afgenomen groei van de Chinese economie en een dalende olieprijs. De koersen stegen daarna echter al weer snel. Negatieve verwachtingen waren er bij de Brexit in het voorjaar en de verkiezing van Donald Trump tot Amerikaanse president in het najaar. De markten bleven zich echter ook na deze gebeurtenissen positief ontwikkelen.

Figuur: tijdslijn belangrijke gebeurtenissen in 2016 en verloop van de MSCI World Index (lichtblauw) en de Citigroup World Government Bond Index (donkerblauw) in euro's

2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2016

Toekomst pensioenstelsel

Ook in 2016 stond de herziening van het pensioenstelsel prominent op de politieke en maatschappelijke agenda. De Sociaal-Economische Raad (SER) onderzocht op verzoek van het kabinet mogelijke alternatieven. Voorkeursvariant van de SER blijft een pensioenstelsel met individuele spaarpotjes en collectieve risicodeling. Besluitvorming op regeringsniveau vindt niet voor de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2017 plaats.

Wet verbeterde premieregeling

Op 1 september 2016 is de Wet verbeterde premieregeling van kracht geworden. Deze wet regelt dat een pensioenuitvoerder variabele, risicodragende nettopensioenuitkeringen mag verstrekken. Dat houdt in dat de hoogte van de pensioenuitkering vanuit een nettoregeling meebeweegt met de waarde van onderliggende beleggingen. Het pensioenfonds maakt per 1 januari 2017 van deze mogelijkheid gebruik.

AOW-leeftijd

In 2016 bedraagt de AOW-leeftijd 65 jaar en zes maanden. Deze loopt stapsgewijs op tot 67 jaar in 2021. Vanaf 2022 volgt de AOW-leeftijd de levensverwachting. Dat leidt tot een AOW-leeftijd van 67 jaar en drie maanden in 2022.

Nieuwe regels voor aparte indexatiedepots voor pensioenfondsen

Pensioenfondsen mogen aparte depots aanhouden voor bijvoorbeeld indexatie van pensioenen. Vanwege de nieuwe financiële toezichtregels voor pensioenen per 1 januari 2015 mogen fondsen niet meer indexeren dan hun financiële positie toelaat. Dat geldt ook bij de inzet van depots. Vanaf oktober 2016 is het onder strikte voorwaarden mogelijk dat fondsen tijdelijk extra indexatie uit een depot verlenen. Hiermee wordt beoogd arbeidsvoorwaardelijke afspraken over een wijziging van een pensioenregeling te vergemakkelijken.

2.3 Toezicht in 2016

Extern toezicht

Pensioenfondsen staan onder toezicht van verschillende toezichthoudende instanties. In de praktijk heeft het pensioenfonds met name te maken met De Nederlandsche Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM). Dit toezicht richt zich op de bescherming van belanghebbenden en de stabiliteit van de financiële markten. DNB ziet vooral toe op de financiële positie van pensioenfondsen. Het gaat daarbij om het nakomen van verplichtingen door een prudent financieel beleid en een solide en integere beheersing van alle bedrijfsprocessen. DNB houdt daarnaast toezicht op de naleving van wetgeving. De AFM ziet met name toe op de communicatie met belanghebbenden. Deze moet tijdig, juist en volledig zijn. Het toezicht vindt plaats via periodieke rapportages, gerichte onderzoeken en periodieke contacten. Als een pensioenfonds zich niet aan de regels houdt, kan DNB sancties treffen.

Andere toezichthouders zijn de Autoriteit Persoonsgegevens (AP) en de Autoriteit Consument en Markt (ACM).

Vanwege een DNB-onderzoek naar de toekomstvisie en strategie bij pensioenfondsen stuurde het pensioenfonds zijn strategiedocument in februari 2016 naar DNB. Verder informeerde DNB bij het fonds naar gegevens over de beleggingen in Nederlandse hypotheek. Ook meldde het pensioenfonds de opzegging van de uitvoeringsovereenkomst door KLM aan DNB. Op verzoek van DNB informeerde het fonds de toezichthouder over de bestuurlijke acties vanwege de opzegging en rapporteerde het DNB een keer in de twee weken over de ontwikkelingen. Tot slot

vond in het verslagjaar tweemaal overleg plaats met DNB. In deze overleggen kwamen de ontwikkelingen bij het fonds aan de orde.

Intern toezicht

Naast het externe toezicht kent het pensioenfonds intern toezicht door een visitatiecommissie. Deze commissie onderzoekt jaarlijks de algemene gang van zaken, het beleid en de processen van het pensioenfonds. Ze heeft daarbij bijzondere aandacht voor de beheersing van risico's en de evenwichtige afweging van besluiten. De visitatie over 2016 vond plaats in de tweede helft van 2016 en in het eerste kwartaal van 2017. De bevindingen en aanbevelingen van de visitatiecommissie staan in dit jaarverslag.

Nieuwe samenstelling visitatiecommissie

Op 30 juni 2016 eindigde de termijn van de heer D. del Canho. Eerder had de heer H. Nijssse al afscheid genomen van de commissie. Vanwege deze vacatures benoemde het bestuur per 1 april 2016 de heren Q.G. Ligtenstein en R.L.S. Verjans tot leden van de visitatiecommissie.

Het bestuur hecht waarde aan goed toezicht. Ervaring leert dat scherp toezicht het pensioenfonds uitdaagt tot beter functioneren. Wel is een goede maatvoering van belang. Het bestuur ziet de afgelopen jaren een toename van toezichtactiviteiten en daarmee een stijging van de toezichtkosten.

3 INTERNE ONTWIKKELINGEN

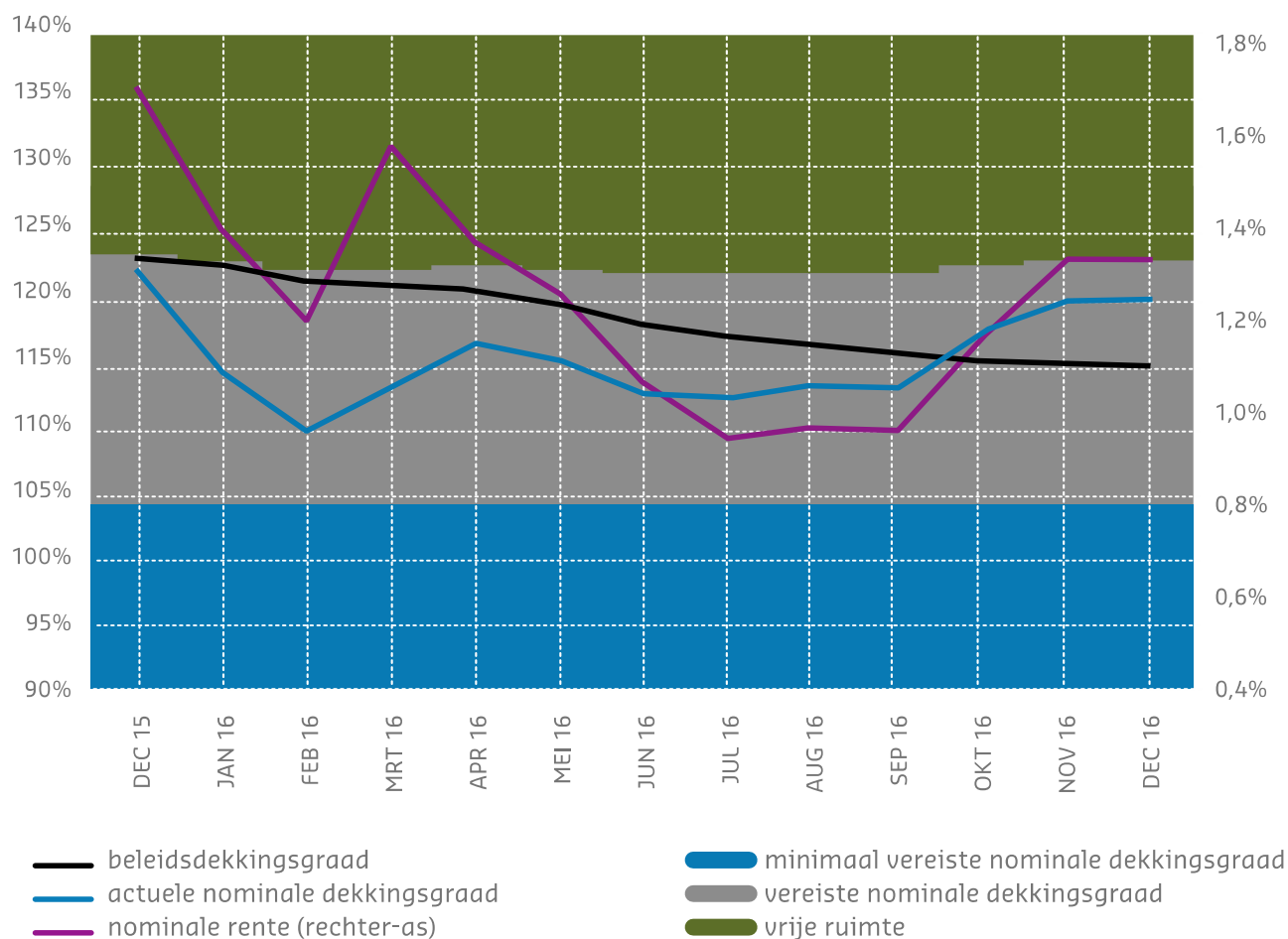
3.1 Financiële positie pensioenfonds

Financiële resultaten

Dekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de maandelijkse nominale dekkinggraden van de afgelopen twaalf maanden. Pensioenfondsen baseren hun beleid op deze dekkinggraad. Op 1 januari 2016 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 122,9%. Eind 2016 was de beleidsdekkingsgraad gedaald tot 114,6%. Dit kwam door de rente die een groot deel van het jaar omlaag ging (zie de figuur hieronder). De hoofdoorzaken van deze verlaging van de beleidsdekkingsgraad waren het vervallen van de hogere dekkinggraden in 2015 en de rentedaling gedurende een groot deel van vorig jaar en dit jaar.

Ontwikkeling dekkinggraad en rente

De beleidsdekkingsgraad voor het pensioenfonds lag begin 2016 met 122,9% onder de wettelijk vereiste dekkinggraad (pensioenverplichtingen en vereiste reserves) van 123,3%. Daardoor was er toen al sprake van een reservetekort. Dit tekort bleef bestaan tot het einde van 2016 toen de

beleidsdekkingsgraad 114,6% was. Het pensioenfonds stelde daarom in het tweede kwartaal een herstelplan op. Met zo'n plan geeft het pensioenfonds aan op welke wijze het fonds het reservetekort binnen de wettelijke termijn opheft. Het fonds diende het herstelplan in juni 2016 bij DNB in, die het kort daarna goedkeurde. Het plan voorziet in een herstel binnen een termijn van tien jaar.

Vermogensontwikkeling en rendement

Het fonds behaalde een goed totaalrendement van 7,9% in 2016 (het genoemde rendement is het nettorendement, het rendement na aftrek van beheer- en transactiekosten, zie voor deze kosten hoofdstuk 6 Kosten). Dit rendement lag boven de langetermijnverwachting van het bestuur.

De beleidsdekkingsgraad daalde echter behoorlijk (zie pagina 17). Dit had te maken met de marktrente die een groot deel van het jaar daalde. Dit werkte door in de beleidsdekkingsgraad als gemiddelde van de laatste twaalf maanden. Hierdoor stegen de verplichtingen meer dan het vermogen. Het bestuur heeft er in het verleden voor gekozen om niet het gehele renterisico af te dekken. Daardoor is de dekkingsgraad gevoelig voor een rentedaling. Een dalende rente leidt namelijk tot hogere verplichtingen, wat deels wordt opgevangen door een hogere waarde van de vastrentende beleggingen.

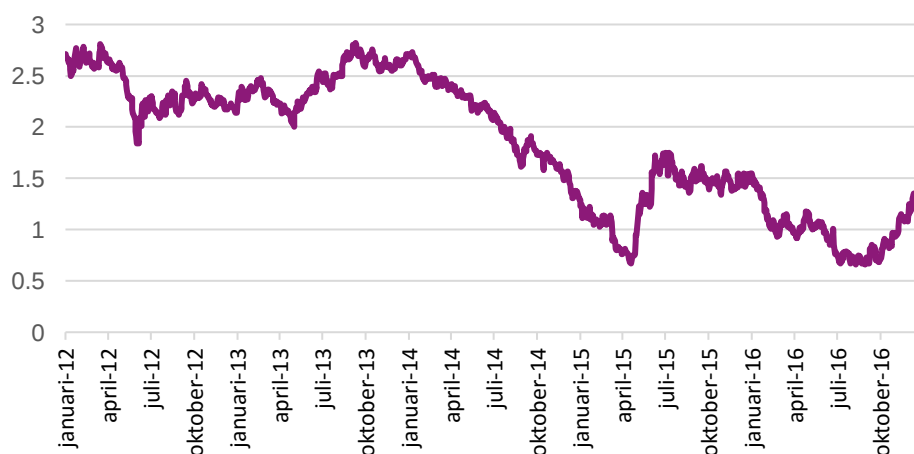
De reden dat het fonds niet het hele renterisico afdekt, heeft te maken met afwegingen tussen de korte en lange termijnrisico's. Het fonds verwacht dat de negatieve gevolgen voor de haalbaarheid van de missie van het fonds (zie 1.3 Missie, visie en strategie) op korte termijn beperkt zijn als het fonds het renterisico gedeeltelijk afdekt en de rente daalt.

Voor de lange termijn zou een totale afdekking van het renterisico er echter voor zorgen dat het fonds weinig zou profiteren van een rentestijging.

Eind 2016 steeg de rente weer. De marktrente daalde in 2016 licht tot de verkiezing van Donald Trump tot president van de Verenigde Staten. De rente leek toen zijn dieptepunt te hebben bereikt en steeg daarna tot het einde van het jaar. Dit had meteen ook een gunstig effect op de dekkingsgraad. De figuur hieronder laat zien hoe de rente zich de laatste vijf jaar ontwikkelde.

Renteontwikkeling 20-jaars euroswap

bron: Macrobond

Figuur: renteontwikkeling over de laatste vijf jaar

Indexatie

Basisregeling

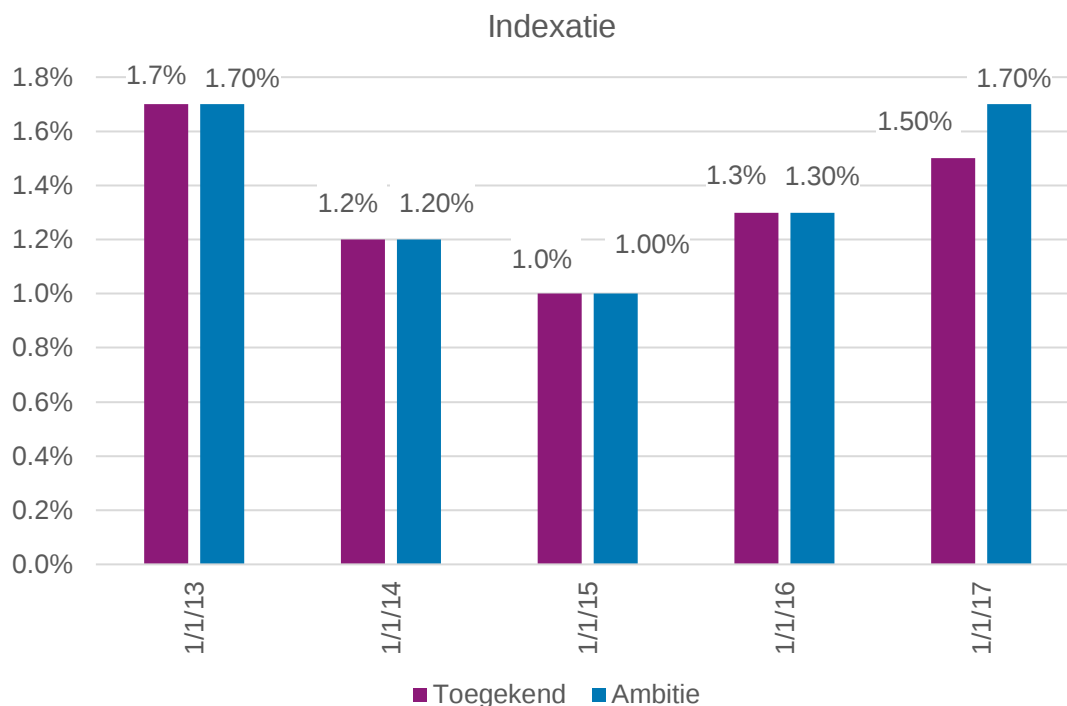
Door een dalende dekkingsgraad en een dalende beleidsdekkingsgraad kon het fonds uitgaande van de balanspositie aan het eind van november 2016 niet volledig indexeren per 1 januari 2017. De beleidsdekkingsgraad ultimo november 2016 exclusief de nettopensioenregeling bedroeg 114,9%. De wettelijke regels vereisen een beleidsdekkingsgraad van minimaal 121,9% voor volledige indexatie. In deze situatie moet het pensioenfonds volgens de bestaande uitvoeringsovereenkomst bij KLM een extra storting in rekening brengen om wel volledig te kunnen indexeren.

Het bestuur nam het besluit deze storting als een extra, niet structurele premie in rekening te brengen bij KLM. Het stelde de beslissing over de aanvullende indexatie - die uit die storting volgt - echter uit tot uiterlijk 1 oktober 2017. Dit gebeurde in afwachting van de uitkomst van voorgenomen gesprekken in 2017 tussen KLM en VNV over wijzigingen in de pensioenregeling. Indien arbeidsvoorwaardelijke partijen in 2017 afspraken maken over een CDC regeling, zal de extra niet-structurele premie van afgerond € 94 miljoen in mindering worden gebracht op een eventuele bruidsschat. Een eventuele bruidsschat zal mogelijk worden aangewend voor de vorming van een toeslagendepot (bestemmingsreserve). In verband hiermee is de reeds overeengekomen extra premie tijdelijk opgenomen in een bestemmingsreserve. Vanwege dit uitstel besloot het bestuur in december 2016 tot een gedeeltelijke indexatie (toeslagverlening) per 1 januari 2017. Per 1 januari 2015 is het nieuwe FTK (nFTK) van kracht. Met de invoering van het nFTK is de zogenoemde beleidsdekkingsgraad geïntroduceerd, gedefinieerd als de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden. Bestemmingsreserves mogen niet (meer) tot de aanwezige solvabiliteit worden gerekend en blijven voor de berekening van de beleidsdekkingsgraad buiten beschouwing.

Er geldt een maatstaf voor de indexatie van de opgebouwde pensioenen van de deelnemers, de premievrije aanspraken van de gewezen deelnemers en de ingegane pensioenen. Dit is het stijgingspercentage van het loonindexcijfer van het CBS in de periode juli 2015 - juli 2016 (cao-lonen particuliere bedrijven). Het stijgingspercentage was 1,7%.

De per 1 januari 2017 verleende gedeeltelijke indexatie lag tussen de 1,5% en 1,7%. Zoals hiervoor aangegeven volgt uiterlijk 1 oktober 2017 een besluit over de resterende indexatie.

Grafisch ziet de verleende indexatie in de basisregeling er over de afgelopen vijf jaar zo uit:

Aanvullende verzekeringen

Het bestuur besloot ook voor de aanvullende verzekeringen vanuit een collectieve of individuele waardeoverdracht tot gefaseerde besluitvorming over de indexatie. Voor deze indexatie past het fonds een andere maatstaf toe. Het gaat om het verschil tussen het gewogen gemiddelde totaalrendement van de beleggingen van het fonds in de afgelopen tien jaar en een rekenrente van 4,0%. Dit was 1,8%. Voor degenen onder de 65 jaar verhoogt het fonds de aanvullende verzekeringen ook jaarlijks met 2,5% ingebouwde inflatiedekking. In totaal was dus 4,3% verhoging mogelijk per 1 januari 2017.

Het pensioenfonds paste de aanvullende verzekeringen per 1 januari aan met 1,5% op basis van de maatstaf. Met de ingebouwde inflatiedekking erbij betekende dit voor degenen jonger dan 65 een totale verhoging van 4,0%. Het pensioenfonds beslist uiterlijk 1 oktober 2017 over het gemiste deel van de indexatie per 1 januari 2017. Intentie is een aanvulling van de toegekende indexatie tot 4,3% (deelnemers onder de 65) of 1,8% (deelnemers boven de 65).

Nettopensioenregeling (indexatie ingegane nettonabestaanden- en nettowezenpensioenen)

Op basis van de financiële situatie van de nettopensioenregeling van het pensioenfonds kon het pensioenfonds 46% van de maatstaf (stijgingspercentage CBS-loonindex van 1,7%) toekennen. Dit betekende een verhoging van de ingegane nettonabestaanden- en nettowezenpensioenen per 1 januari 2017 met 0,7%.

Haalbaarheidstoets

In 2016 voerde het pensioenfonds de jaarlijkse haalbaarheidstoets uit. Deze toets is een intern instrument voor het bestuur en sociale partners om te beoordelen hoe de gemaakte beleidskeuzes en gekozen ondergrenzen zich verhouden tot de geformuleerde pensioenambitie. Het pensioenfonds is wettelijk verplicht de haalbaarheidstoets periodiek uit te voeren. Met de haalbaarheidstoets toonde het fonds aan dat het verwachte pensioenresultaat op fondsniveau in

voldoende mate aansloot bij de door het bestuur in overleg met betrokken partijen gestelde ambitie en risicohouding (zie paragraaf 1.6). Bij de haalbaarheidstoets vanuit de financiële situatie van het fonds per 1 januari 2016 werden de ondergrenzen (voor het pensioenresultaat op fondsniveau) niet overschreden.

3.2 Pensioenregeling en uitvoering

Geschil uitvoeringsovereenkomst

In juli 2016 zegde KLM zowel de uitvoeringsovereenkomst met het pensioenfonds als het pensioenprotocol 2005-2007 met de VNV op per 1 december 2016. In het kort was de reden voor de opzegging de hoogte van de verwachte verplichte bijstorting door KLM voor de indexatie van de pensioenen per 1 januari 2017.

Het bestuur vond dat de uitvoeringsovereenkomst niet kon worden opgezegd, in ieder geval niet op zo'n korte termijn. Het bestuur overwoog daarom met een juridische procedure naleving van de uitvoeringsovereenkomst te vorderen. Tegelijkertijd onderkende het bestuur de noodzaak van een zo goed mogelijke voorbereiding op de eventuele beëindiging van de uitvoeringsovereenkomst. Het ging daarbij om de gevolgen voor de opgebouwde en ingegane pensioenen, de overlijdensrisicodekkingen etc.

Deze situatie veranderde nadat de arbeidsvoorwaardelijke partijen op 14 december 2016 een akkoord bereikten over de pensioenen van de KLM-vliegers. Dit betrof onder andere de ondertekening van de nieuwe uitvoeringsovereenkomst 2015 door KLM en de intrekking van de opzegging van de uitvoeringsovereenkomst en het pensioenprotocol 2005-2007. Ter vermindering van de pensioenrisico's voor KLM kwamen de arbeidsvoorwaardelijke partijen overeen om in 2017 te onderhandelen over de overgang naar een CDC-regeling en de compensatie die KLM hier dan eventueel voor betaalt. KLM ondertekende de nieuwe uitvoeringsovereenkomst op 19 december 2016.

Algemeen pensioenfonds

Het fonds onderzocht in 2016 de mogelijke omzetting van het pensioenfonds in een algemeen pensioenfonds. Doel van zo'n omvorming was een gescheiden uitvoering van de basispensioenregeling en de nettopensioenregeling. Het bestuur beëindigde dit traject toen bleek dat de Wet verbeterde premieregeling een goed alternatief biedt.

Variabel beleggingspensioen nettopensioenregeling

De nieuwe Wet verbeterde premieregeling uit 2016 zorgt ervoor dat het fonds binnen de nettopensioenregeling een variabele pensioenuitkering kan aanbieden. Het fonds maakt gebruik van deze mogelijkheid en startte in 2016 al met de voorbereiding ervan toen de nieuwe wet nog niet was aangenomen. Hierdoor kon het fonds de deelnemers van de nettopensioenregeling per 1 januari 2017 de mogelijkheid bieden om bij pensionering een variabel beleggingspensioen aan te kopen.

De nieuwe wettelijke regels maken het mogelijk om kapitaal uit de nettopensioenregeling ook na de pensioendatum te beleggen. Het voordeel van dit variabele beleggingspensioen is dat de deelnemer met het gespaarde pensioenkapitaal op de pensioendatum niet in één keer een vaste pensioenuitkering hoeft in te kopen. Daarmee is zijn of haar uitkering minder afhankelijk van het beleggingsresultaat tot de pensioendatum en de geldende rente op die datum. Het beleggen van het resterende kapitaal kan leiden tot een hoger rendement en daarmee tot een hogere pensioenuitkering. Daartegenover staat wel een hoger risico voor de deelnemer.

Pensioenrichtleeftijd

Arbeidsvoorwaardelijke partijen hebben afgesproken dat de pensioenrichtleeftijd omhooggaat van 56 naar 58 jaar. Het fonds rekende de met de pensioenleeftijd van 56 jaar in de basisregeling opgebouwde pensioenen in 2016 collectief om naar de nieuwe pensioenleeftijd van 58.

Geschillen en klachten

De geschillen- en klachtenregeling van het pensioenfonds bestaat uit regels voor het indienen van geschillen of klachten door belanghebbenden en de behandeling hiervan door het pensioenfonds. De uitvoeringsorganisatie (BSG) behandelt in eerste instantie een geschil of klacht. Hierna is beroep bij het bestuur mogelijk. Een belanghebbende die het niet eens is met het oordeel van het bestuur over de toepassing van de statuten of het pensioenreglement kan zijn zaak voorleggen aan de Ombudsman Pensioenen. Daarnaast is een gang naar de rechter mogelijk.

In 2016 behandelde het bestuur drie klachten (2015: zeven klachten). Twee klachten betroffen het recht op individuele waardeoverdracht en de indexatie van de pensioenen. De derde klacht had betrekking op de nettopensioenregeling. Het bestuur verklaarde één klacht gegrond en de twee andere klachten ongegrond.

De Ombudsman Pensioenen deed in 2016 een schriftelijke uitspraak over twee klachten van deelnemers. Het bestuur had een van deze klachten reeds in 2015 afgehandeld. In beide zaken onderschreef de Ombudsman Pensioenen de visie van het pensioenfonds.

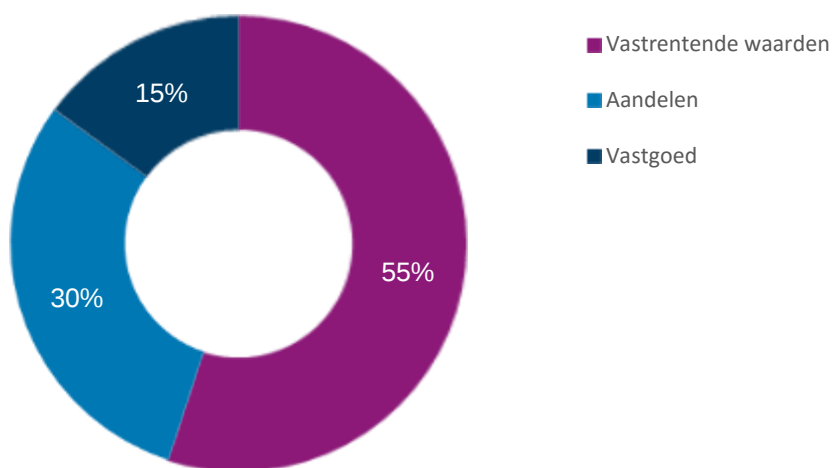
4 BELEID

4.1 Beleggingsbeleid

Algemeen

Het pensioenfonds belegt het vermogen om zijn doelstellingen op lange termijn te kunnen halen. Met beleggingsrendementen kan het fonds de pensioenafspraken nakomen en de premies betaalbaar houden. Wanneer de dekkingsgraad het toestaat, kan nog indexatie van pensioenen volgen. Jaarlijks maakt het fonds een beleggingsplan. Daarbij kijkt het naar de risicohouding van het fonds, de economische omstandigheden en de wettelijke kaders waarbinnen het moet opereren.

De beleggingen spreidt het fonds over drie beleggingscategorieën: aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. De verdeling daarvan vindt u in de figuur hieronder. Deze categorieën zijn verder verdeeld in regio's en subcategorieën. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om Amerikaanse en Europese aandelen en staats- en bedrijfsobligaties. Bij het beleggingsbeleid houdt het fonds rekening met onder andere het valutarisico, het rentemismatchrisico en het vastgoed- en aandelenrisico (zie hoofdstuk 7 Risicomanagement).

Figuur: strategische mix 2016

Beleggingsrendementen 2016

2016 was een goed beleggingsjaar (alle in deze paragraaf genoemde rendementen zijn nettorendementen, dus na aftrek van beheer- en transactiekosten, zie voor deze kosten hoofdstuk 6 Kosten). Het pensioenfonds behaalde in 2016 een totaalrendement van 7,9%. Dit was inclusief het rendement op derivaten ter afdekking van risico's. Hierbij was het rendement van de aandelenportefeuille 8,9%. Dit had te maken met de opwaartse trend van de aandelenkoersen van de afgelopen jaren die ook in 2016 aanhield. Ook de vastrentende waarden kenden een goed beleggingsjaar met een rendement van 7,2%. De oorzaken hiervoor waren de rentedaling in het grootste deel van het jaar en een voorkeur op de markt voor risicovollere vastrentende beleggingen in de vorm van staatsobligaties van opkomende markten en bedrijfsobligaties. Tot slot was het rendement op het vastgoed positief met 5,9%. De oorzaak hiervan was de lage rente.

In de volgende tabel vindt u een overzicht van de rendementen:

	PF	BM
Vastrentende waarden	7,2%	7,5%
Aandelen	8,9%	9,2%
Vastgoed	5,9%	5,6%
Totaal	7,9%	8,0%

Tabel: totaalrendement 2016 in % (PF = Pensioenfonds, BM = benchmark)

In 2016 bleven de beleggingen in aandelen en vastrentende waarden achter bij de benchmark. De beleggingen in vastgoed deden het juist beter dan de benchmark. Een toelichting op het rendement per beleggingscategorie is opgenomen in de jaarrekening.

De tabel hieronder geeft de waarde en de feitelijke verdeling van de beleggingen weer per categorie.

	EUR	PF
Vastrentende waarden	4.566	54,7%
Aandelen	2.689	32,2%
Vastgoed	1.270	15,2%
Overig	-174	-2,1%
Totaal	8.351	100,0%

Tabel: beleggingsportefeuille naar categorieën 2016 (bedragen in miljoenen euro's)

Strategisch beleid

Het verslagjaar was het eerste jaar waarin het fonds met duidelijk geformuleerde investments beliefs werkte. Dit zorgde ervoor dat het bestuur nog bewuster lette op de uitgangspunten van het beleggen. Het gaat om de volgende twaalf investment beliefs (voor beleggingen en de risico's):

Uitgangspunten over beleggingen

1. Het fonds neemt beleggingsrisico omdat dit nodig is voor de realisatie van een welvaartsvast pensioen. Het nemen van beleggingsrisico wordt op de lange termijn beloond.
2. De waarde van de beleggingen fluctueert, maar het rendement tendeert op lange termijn naar een gemiddelde.
3. De strategische assetallocatie is de belangrijkste keuze in het beleggingsproces. Het fonds belegt niet in afgeleide producten voor rendementsdoeleinden.
4. Het is belangrijk te doorgronden waarin je belegt. Dit verhoogt het vertrouwen van de deelnemers.
5. Inspelen op kortetermijnbewegingen door met tactische allocatie af te wijken van de strategische assetallocatie heeft zin, waarbij het rendement continu kritisch wordt beoordeeld.
6. Het fonds geeft aan de uitvoerder duidelijke richtlijnen mee voor de gewenste uitvoering van het beleggingsbeleid.

7. Het verwachte rendement in relatie tot de risico's is belangrijker dan de kosten van een beleggingskeuze.
8. Het fonds integreert economische, sociale en bestuurlijke factoren (ESG) in het beleggingsbeleid, wanneer dit bijdraagt aan het behalen van de langetermijndoelstelling.

Uitgangspunten over risicomanagement

1. Risico's onderkennen is integraal onderdeel van een goed beleggingsproces.
2. Als het fonds een risico zelf kan dragen, dan hoeft zij het niet af te dekken of verzekeren.
3. Het fonds beperkt risico's door het gebruik van leverage te minimaliseren.
4. Complexere beleggingen worden niet op voorhand uitgesloten. Uitlegbaarheid en beheersbaarheid is daarbij cruciaal.

In 2016 ging de aandacht van het bestuur met name uit naar de eventuele herijking van het beleggingsbeleid. Het bestuur onderzoekt of het fonds het risicoprofiel voor de beleggingen zou moeten aanpassen. Een goed onderbouwd plan is nodig om gebruik te kunnen maken van de wettelijke toegestane eenmalige wijziging van het risicoprofiel. De verwachting is dat dit onderzoek in 2017 klaar is.

Het bestuur besloot eind september 2016 om te stoppen met de Tactische Asset Allocatie (TAA). Dat was de (beperkte) ruimte van de vermogensbeheerder (BSG) om naar eigen inzicht tijdelijk af te wijken van de door het bestuur vastgestelde strategische beleggingsportefeuille (verhouding obligaties/aandelen/vastgoed). De reden daarvoor was dat de rendementen hiervan achter bleven bij de verwachtingen van het bestuur. Ook speelde het lage niveau van de dekkingsgraad mee. Het bestuur was daardoor extra voorzichtig met zaken die extra risico toevoegen aan het strategische beleggingsbeleid.

Verantwoord beleggen

Verantwoord beleggen is in algemene zin beleggen waarbij de belegger rekening houdt met milieu en klimaat, mensenrechten en sociale verhoudingen. Ook kan het de beïnvloeding van bedrijven, overheden en andere relevante factoren vanuit deze aandachtspunten inhouden. De visie van het bestuur is dat beleggingsbeleid in eerste instantie is gericht op het behalen van een zo goed mogelijk rendement tegen een zo laag mogelijk risico. Uiteraard wil het pensioenfonds daar op een verantwoorde en duurzame manier mee omgaan, maar het beleid op dit gebied is terughoudend. Het uitgangspunt voor de beleggingen van het fonds is dat het alleen belegt in activiteiten die niet bij wet of bij internationale verdragen zijn verboden.

Beleggingen nettopensioenregeling

Het pensioenfonds biedt een nettopensioenregeling aan waarbij de beleggingen voor risico van de deelnemers zijn. Daarbij stemt het fonds het risicoprofiel van de beleggingen af op de pensioendatum van de individuele deelnemer. Naarmate de pensioendatum dichterbij komt, past het pensioenfonds het risicoprofiel van de beleggingen aan. Bij dit life-cyclebeleggen maakt het fonds gebruik van een mixfonds en een matchingfonds.

Het mixfonds bestaat uit beleggingen in een combinatie van aandelen, beursgenoteerd vastgoed, bedrijfsobligaties en staatsobligaties van opkomende landen. Het richt zich op vermogensgroei tegen een acceptabel risicoprofiel. In het matchingfonds belegt het fonds in langlopende staatsobligaties uit Nederland, Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk met een resterende looptijd van tenminste 20 jaar. De waardeontwikkeling hiervan komt overeen met de prijsontwikkeling van een nettopensioenuitkering die deelnemers op hun pensioendatum aan moeten kopen.

Het bestuur van het pensioenfonds beoordeelt periodiek of de samenstelling van het mixfonds en het matchingfonds nog optimaal is. Hierbij beoordeelt het bestuur de rendementsverwachtingen van de verschillende categorieën en de bijbehorende risico's.

In 2016 kende de nettopensioenregeling een totaalrendement van 10,1%. Het mixfonds had een rendement van 9,3% en het rendement van het matchingfonds was 14,3%. Dit zijn nettorendementen, dus na aftrek van beheer- en transactiekosten (zie voor deze kosten hoofdstuk 6 Kosten).

	Waarde ultimo 2016	Rendement 2016	Benchmark 2016
Matchingfonds	7,1	14,3%	14,3%
Mixfonds	24,1	9,3%	9,7%
Totaal	31,3	10,1%	10,4%

Tabel: waarde, rendementen en benchmarks nettopensioenregeling 2016 (bedragen in miljoenen euro's)

4.2 Financieel beleid

Algemeen

Het financieel beleid van het fonds richt zich op de vaststelling van de juiste premies, de tekorten en overschotten van het fonds, de (inhaal)indexatie, de solvabiliteit en de berekening van de dekkingsgraad. Deze elementen komen hieronder aan de orde.

Premie voor de basisregeling 2016

Voor de uitvoering van de basisregeling (zie 1.5) stelt het pensioenfonds vanuit de risicohouding (zie 1.6) en verwachtingen over toekomstige economische ontwikkelingen een passende premie vast. Het bestuur is de hoogte hiervan overeengekomen met KLM. Voor de financiering van de pensioenen heft het fonds een doorsneepremie die is afgeleid van een actuariële premie (rekenrente 2,0%). Deze was, inclusief de opslag voor termijnbetaling, 16,8% in 2016. Het pensioenfonds heft de premie over twaalf keer het vaste maandsalaris inclusief vakantiegeld van de deelnemer. Van de doorsneepremie maken opslagen deel uit voor invaliditeitsrisico, administratiekosten, excassokosten en termijnopslag. Deze bedroegen in 2016 in totaal 3,6%.

Premie voor de nettopensioenregeling

De nettopensioenregeling is deels een beschikbare premieregeling, waarbij het pensioenfonds de ingelegde premies belegt. De hoogte van deze premies hangt af van de pensioengrondslag, de leeftijd van de deelnemer en de fiscaal maximale premie. Hierbij gebruikt het fonds een premiestaffel die is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%. De beschikbare premie (niveau 2016) bedraagt 4,6% voor een 20-jarige deelnemer en loopt op tot 14,0% voor een 64-jarige deelnemer. Deze percentages zijn exclusief de opslag voor uitvoeringskosten van 6 euro per maand. De pensioengrondslag voor de premiebetaling is gelijk aan het pensioengevend loon boven de aftoppingsgrens van 101.519 euro (niveau 2016). Het pensioenfonds belegt de ontvangen premies (na aftrek van uitvoeringskosten en de premie voor de overlijdensrisicodekking) voor rekening en risico van de deelnemer volgens een passend risicoprofiel. De deelnemer heeft geen keuzevrijheid bij de wijze van beleggen.

De premies en het behaalde rendement vormen het nettopensioenkapitaal. Met dit kapitaal koopt de deelnemer op de pensioendatum van de basispensioenregeling bij een externe partij (verzekeraar) nettopensioenuitkeringen aan. Vanaf 1 januari 2017 kan dit ook anders zijn vanwege de invoering van het variabele beleggingspensioen.

Kostendekkende premie

De kostendekkende premie volgens de Pensioenwet bedroeg 84,7 miljoen euro in 2016. De gedempte kostendekkende premie op basis van de Pensioenwet was 65,6 miljoen euro. Voor de vaststelling van de gedempte kostendekkende premie gaat het fonds uit van demping op basis van een verwacht rendement.

De kostendekkende premie en de gedempte kostendekkende premie, exclusief de premie voor risico deelnemers, zijn als volgt samengesteld:

	Kostendekkende premie	Gedempte kostendekkende premie
2016		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	48,2	22,5
Onvoorwaardelijke toekomstige indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	8,7	8,3
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	2,0	2,0
Solvabiliteitsopslag	13,3	5,4
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	14,9
Totaal	72,2	53,1
2015		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	45,7	22,3
Onvoorwaardelijke toekomstige indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	6,4	6,0
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	0,6	0,6
Solvabiliteitsopslag	12,5	6,6
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	13,9
Totaal	65,2	49,4

De premie voor risicodeelnemers bedraagt in 2016 12,5 miljoen euro (2015 18,6 miljoen euro).

Feitelijke premie

In 2016 bedroeg de feitelijke premie exclusief de premie risico deelnemers (inleg beschikbare premieregeling) 155,3 miljoen euro. Dit betreft de doorsneepremie inclusief de premies voor het aanvullend invaliditeitspensioen en de overlijdensrisicoverzekering van de nettoregeling en exclusief de opslag voor termijnbetaling van 1,1 miljoen euro en inclusief een extra niet structurele premie die voortvloeit uit de overschotten- en tekortenregeling.

De feitelijke premie is gelijk aan het maximum van een normpremie met als basis een vaste rekenrente van 2,0% en de gedempte kostendekkende premie. Daarnaast kan de feitelijke premie bedragen bevatten op basis van de overschotten- en tekortenregeling. Hierdoor kunnen de feitelijke en de kostendekkende premie verschillen.

Het pensioenfonds had eind 2015 een reservetekort. Herstelbetalingen zijn gegeven het ingediende herstelplan niet van toepassing. De premiebetaling in 2016 voor de nettopensioenregeling exclusief de premie overlijdensrisicoverzekering voor de nettoregeling bedroeg 12,5 miljoen euro.

Hieronder vindt u een overzicht van de samenstelling van de feitelijke premie en de hoogte van de verschillende premiecomponenten (bedragen in miljoenen euro's):

Premiecomponenten	Premiepercentage	Bedrag
Pensioenopbouw	13,2%	48,5
Invalideiteitsrisico	1,9%	7,0
Aanvullend invalideiteitspensioen		0,4
Administratiekosten	1,0%	3,7
Uitbetalingskosten	0,4%	1,5
Overlijdensrisicoverzekering nettopensioenregeling		0,2
Totaal	16,5%	61,3
Extra premie		94,0
Totaal inclusief extra premie		155,3

De premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare premieregeling) bedroeg 12,5 miljoen euro.

Tekortenbeleid

Bij een tekort (waaronder een indexatieachterstand) ontvangt het pensioenfonds van KLM zodanige herstellpremies dat er bij een reservetekort binnen een periode van tien jaar weer sprake is van voldoende solvabiliteit. Dit voldoet aan de maatstaven van de Pensioenwet. Het fonds stelt uit het herstellplan voortvloeiende extra premies zo vast dat het toestemming van DNB heeft om de pensioenrechten en pensioenen te mogen blijven indexeren.

Overschottenbeleid

Het fonds verleent premiekorting bij een overschot dat voldoet aan bepaalde voorwaarden.

Het fonds kent premiekorting pas toe na volledige indexering en eventuele inhaalindexering. Daarnaast moet het fonds de volledige indexatie ook in de toekomst kunnen verlenen.

Van het overschot dat voldoet aan de voorwaarden gebruikt het pensioenfonds een tiende deel voor premiekorting. In het daaropvolgende jaar beoordeelt het fonds opnieuw op basis van de balanssituatie of premiekorting mogelijk is. Overstijgt de premiekorting een bepaalde drempel, dan kent het pensioenfonds 50% van het deel boven deze drempel toe als premiekorting aan actieve deelnemers. Er geldt een maximum voor de hoogte van de aan actieve deelnemers toe te kennen premiekorting.

Indexatiebeleid

Het pensioenfonds kent een voorwaardelijk indexatiebeleid. De aanpassing of indexatie is afhankelijk van de financiële positie van het pensioenfonds. Het bestuur beoordeelt jaarlijks of de financiële positie zodanig is dat indexatie kan plaatsvinden. Bij deze beoordeling wordt uitgegaan van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar.

Het pensioenfonds financiert de indexatie van nettopensioenen vanuit de algemene reserve voor de nettopensioenregeling. Hierbij houdt het fonds rekening met de beleidsdekkingsgraad voor de nettopensioenregeling. Het fonds stelt apart vast welk indexatiepercentage het voor de nettopensioenregeling toepast.

Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager indexeert het pensioenfonds niet. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% kent het fonds in beginsel indexering toe. Het stelt deze

indexering echter op zo'n niveau vast dat het deze naar verwachting in de toekomst kan voortzetten. Hierbij houdt het pensioenfonds rekening met de wettelijk voorgeschreven parameters.

Inhaalindexatie

Het pensioenfonds heeft een inhaalindexatiebeleid. Het mag een achterstand in de indexering onder voorwaarden inhalen. De arbeidsvoorwaardelijke partijen hebben vastgelegd dat te weinig verleende indexatie en gemist volume van pensioenaanspraken alsnog worden betaald. Bij gemist volume gaat het om het met terugwerkende kracht uitbetalen van gemiste pensioenuitkeringen. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het vereist vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en dat het fonds de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan toekennen. In enig jaar kan het fonds ten hoogste een vijfde deel van het vermogen beschikbaar voor inhaalindexatie gebruiken voor inhaalindexatie.

Het fonds had per 1 januari 2016 geen indexatieachterstanden.

Solvabiliteitstoets

Met het uitvoeren van de solvabiliteitstoets bepaalt het pensioenfonds of het voldoende eigen vermogen heeft om risico's op te kunnen vangen. Als maatstaf geldt dat voldoende eigen vermogen aanwezig moet zijn om de kans op onderdekking binnen één jaar kleiner of gelijk te laten zijn aan 2,5%. Voor het vaststellen van het vereist eigen vermogen gebruikt het fonds de standaardtoets. Eind 2016 bleek uit deze toets dat de vereiste solvabiliteit voor de basisregeling op basis van de strategische beleggingsportefeuille 1.583,7 miljoen euro bedroeg.

Ontwikkeling dekkingsgraad

Het pensioenfonds houdt bij de vaststelling van de nominale dekkingsgraad rekening met de maximale onvoorwaardelijke indexering (2,5%) tot de leeftijd van 65 jaar van de tot 1 januari 2007 opgebouwde pensioenaanspraken. Bij de vaststelling van de reële dekkingsgraad berekent het fonds de reële rente door de nominale marktrente gebaseerd op de door DNB gepubliceerde nominale rentetermijnstructuur te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. Het pensioenfonds bepaalt deze component door euro inflation linked staatsobligaties te vergelijken met nominale euro staatsobligaties met een vergelijkbare looptijd. De geschatte inflatiecomponent verhoogt het fonds vervolgens nog met een verondersteld verschil tussen loon- en prijsinflatie van 0,5%.

	Verloop nominale dekkingsgraad	Verloop reële dekkingsgraad
Dekkingsgraad begin van het jaar	121,9%	93,9%
Resultaat op premies	-0,2%	-0,4%
Resultaat op uitkeringen	0,7%	-0,1%
Indexering pensioenrechten	-0,5%	-0,6%
Wijziging rekenrente	-9,8%	-11,6%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	9,5%	7,4%
Wijziging actuariële grondslagen	-1,1%	-1,2%
Overige oorzaken	-0,8%	-0,3%
Dekkingsgraad eind van het jaar	119,7%	87,1%

4.3 Communicatiebeleid

Algemeen

Het pensioenfonds hanteert de volgende kernwaarden in haar communicatiebeleid:

- Realistisch: de informatie die het fonds biedt, is duidelijk en helder.
- Zakelijk, no nonsense: het pensioenfonds geeft de informatie zoals die is. Het vliegend personeel is hoog opgeleid en gewend aan inhoudelijke informatie.
- Functioneel: het pensioenfonds wil doelgerichte, praktische en toepasbare informatie verstrekken.

De communicatie van het pensioenfonds vindt plaats op basis van het beleidskader communicatie en een jaarlijks communicatieplan. In het beleidskader 2015-2017 zet het pensioenfonds in op het pensioenbewustzijn van de deelnemer en het vertrouwen in het pensioenfonds. Het fonds ziet een verschuiving van collectieve informatie naar steeds meer individuele communicatie. Digitalisering speelt hierbij een belangrijke rol. Het beleidskader voorziet ook in periodieke meting van de effectiviteit van de communicatie.

Communicatieplan

In het communicatiejaarplan 2016 benoemde het pensioenfonds vier speerpunten om richting te geven aan de communicatieactiviteiten.

1. Deelnemer meenemen in de wijzigingen in 2016. Het ging daarbij om:

Cao 2015-2017

Eind 2015 en begin 2016 werden de vliegers geconfronteerd met veel wijzigingen in de regeling door nieuwe cao-afspraken. Het ging onder andere om het verhogen van de pensioenleeftijd. Het verwerken van deze nieuwe afspraken in de administratie en de pensioenplanner nam veel tijd in beslag. Uiteindelijk was de planner weer up-to-date bij het verschijnen van het UPO 2016 in september.

De collectieve waardeoverdracht van nabestaandenpensioen naar ouderdomspensioen is administratief verwerkt. Deelnemers kregen eind mei een bevestigingsbrief met daarin de op basis hiervan aangepaste afspraken.

Nettopensioenregeling

Door een verlaging van de premievrijvaltoelagen van KLM is de inleg in de nettopensioenregeling standaard voor alle deelnemers per 1 januari 2016 verlaagd tot de hoogte van de premievrijvaltoelagen. Half maart legde het fonds ruim 1500 deelnemers de keuze voor een hogere inleg (fiscaal maximaal) voor. Uiteindelijk kozen 455 vliegers voor de maximaal fiscale inleg.

Communicatie over uitvoeringsovereenkomst

In 2016 communiceerde het fonds veel over de ontwikkelingen rondom het geschil over de uitvoeringsovereenkomst en de bijstortregeling. Dit gebeurde voornamelijk via de website en de NWSalert en via het deelnemersmagazine Focus.

2. Het tweede speerpunt uit het communicatiejaarplan 2016 was het aanbieden aan deelnemers van relevante informatie op het juiste moment. Ontwikkelingen die speelden waren die van Pensioen 1-2-3, informatie over life events en de pensioenvergelijker.

In 2016 startte het fonds met Pensioen 1-2-3 (zie ook paragraaf 2.2). Hierbij communiceert het fonds gelaagd met de deelnemer over de pensioenregeling.

Daarnaast introduceerde het fonds de pensioenvergelijker. Ook dit is een wettelijk voorgeschreven communicatiemiddel waarmee de deelnemer gemakkelijker pensioenregelingen met elkaar kan vergelijken.

3. De deelnemer de mogelijkheid geven de regie in eigen hand te nemen was het derde speerpunt uit het communicatiejaarplan 2016. De deelnemer wordt steeds meer zelf verantwoordelijk voor een goede oudedagsvoorziening. De informatiebehoefte van de deelnemer verandert, doordat de keuzemogelijkheden toenemen. Voor het maken van de juiste keuze vraagt de deelnemer advies en ondersteuning. Het is van belang dat het fonds hier op de juiste manier mee omgaat.
4. Digitale doorontwikkeling was het vierde speerpunt. Dit staat ook de komende jaren op de agenda van het fonds. De nieuwe Wet pensioencommunicatie biedt pensioenfondsen op dit gebied meer ruimte. Het bestuur besloot in 2016 om over te schakelen op DigiD voor het inloggen op de pensioenplanner. Dit maakt de communicatie met het fonds gemakkelijker. De implementatie van DigiD is op 1 maart 2017 afgerond. Gepensioneerden gaan ook toegang krijgen tot een digitale rekentool die in 2016 is opgezet.

5 GOVERNANCE

Dit hoofdstuk gaat over de governance van het pensioenfonds in het verslagjaar. Het bestuursmodel van het pensioenfonds vindt u in paragraaf 1.2 van dit jaarverslag.

5.1 Organisatie governance

Het pensioenfonds voert de door de arbeidsvoorwaardelijke partijen overeengekomen pensioenafspraken uit, na toetsing op uitvoerbaarheid, evenwichtige belangenafweging en wettelijke eisen. Het bestuur is verantwoordelijk voor het prudent beleggen van de pensioengelden, het voeren van een solide financieel beleid, een juiste administratieve uitvoering van de pensioenregeling en de communicatie met belanghebbenden. Daarnaast bepaalt het bestuur de strategie van het fonds en het te voeren beleid, geeft het leiding aan de organisatie (inclusief de uitbestede activiteiten) en houdt het toezicht op de uitvoering. Daarbij is risicomanagement een essentieel onderdeel van de bestuursfunctie. Verder communiceert het bestuur periodiek over de financiële positie van het fonds, het gevoerde beleid en resultaten van dat beleid.

Wijzigingen in het bestuur

In 2016 waren er twee wijzigingen in het bestuur. Met uitzondering van de heer L. van Munster zijn alle zittende bestuursleden met ingang van 1 oktober 2016 herbenoemd voor een nieuwe zittingstermijn van drie jaar. De heer Van Munster was niet beschikbaar voor een nieuwe zittingstermijn. Op voordracht van de Vereniging Gepensioneerde Verkeersvliegers benoemde het bestuur de heer H.A. van der Pol tot zijn opvolger. Verder werd de heer E. van Zwol per 1 oktober vicevoorzitter namens de werknemers en pensioengerechtigden. Hij volgde daarmee de heer P.P. Griffioen op. Vanwege de opleiding en ontwikkeling van nieuwe bestuursleden wonen vanaf juli 2016 de heer A. Balm en vanaf 1 februari 2017 de heer J.J. Hartog de bestuursvergaderingen bij als toehoorders.

De werkzaamheden van het bestuur vinden voor een belangrijk deel plaats in vergaderingen van het bestuur, van bestuurscommissies en werkgroepen. Het bestuur heeft op de verschillende beleidsterreinen bestuurscommissies ingesteld, zoals asset liability management (ALM), beleggingen, communicatie, pensioenzaken en risicomanagement. Deze commissies bereiden besluiten voor en dragen in voorkomende gevallen ook zorg voor de uitvoering van besluiten of het toezicht op de uitvoering.

De bestuurscommissies bestaan over het algemeen uit bestuursleden. In de beleggingsadviescommissie (overkoepelend voor de drie KLM-pensioenfondsen) zitten echter vijf externe beleggingsdeskundigen. Daarnaast nemen enkele bestuursleden deel aan de vergaderingen van deze commissie. De uitvoeringsorganisatie zorgt voor de inhoudelijke en secretariële ondersteuning van de commissies.

Wijzigingen in de beleggingsadviescommissie

In 2016 waren er twee wijzigingen in de beleggingsadviescommissie. Het bestuur benoemde met ingang van mei mevrouw M. van Beusekom. Zij volgde mevrouw M. Donders op, die in december 2015 haar werkzaamheden wegens het aanvaarden van een andere functie beëindigde. Per 1 september werd mevrouw I.T. van den Doel benoemd als opvolger van de heer C.L. Dert, die zijn maximale termijn had vervuld.

Het bestuur moet een aantal bestuursbesluiten vooraf voor advies aan het verantwoordingsorgaan voorleggen. In de overige gevallen geeft het verantwoordingsorgaan na afloop van het jaar een oordeel over het gevoerde beleid. Hiervoor vinden er gedurende het jaar gezamenlijke vergaderingen van bestuur en verantwoordingsorgaan plaats of lichten bestuursleden onderwerpen

toe in vergaderingen van het verantwoordingsorgaan. Het oordeel van het verantwoordingsorgaan staat in het jaarverslag.

5.2 Geschil uitvoeringsovereenkomst

Vanwege het geschil vanwege de opzegging van de uitvoeringsovereenkomst door KLM stelde het pensioenfonds een advocaat aan. Ook benoemde het bestuur twee bestuurlijke commissies. Het ging om een begeleidingscommissie voor het eventuele juridische traject met de heren Van Zwol (coördinator), Ter Lingen en Oudshoorn en een specifieke communicatiecommissie met de heren Ter Lingen, Oudshoorn en Jansen. Deze commissies bereidden namens het bestuur de verschillende mogelijkheden, eventuele processtappen met de advocaat en de communicatie met de belanghebbenden voor.

Tijdens het geschil hield het bestuur de toezichthouder (DNB), het verantwoordingsorgaan, de visitatiecommissie en de externe adviseurs (KPMG en Mercer) op de hoogte van de stand van zaken. Het informeerde daarnaast de deelnemers en andere belanghebbenden via de website van het pensioenfonds periodiek over de ontwikkeling van het geschil.

Het bestuur slaagde er steeds in om de besluitvorming over lopende zaken te scheiden van het geschil.

5.3 Uitvoering en uitbesteding

Het pensioenfonds streeft naar hoogwaardige dienstverlening aan de belanghebbenden en optimale ondersteuning van het bestuur. Voor een hoge kwaliteit van pensioen- en vermogensbeheer is een professionele organisatie nodig. Daarbij heeft deze de benodigde deskundigheid en een passende infrastructuur om de activiteiten van het pensioenfonds adequaat uit te voeren en het bestuur te ondersteunen. Hiervoor heeft het fonds samen met het Algemeen Pensioenfonds KLM en het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel pensioenuitvoerder Blue Sky Group (BSG) opgericht. De drie pensioenfondszen zijn aandeelhouder van deze onderneming. Belangrijk voordeel van deze constructie is dat de uitvoerder bekend is met de context waarin het fonds opereert en met de gedeelde belangen.

De uitbesteding vindt plaats met overeenkomsten die marktconform zijn qua diensten, service en tarieven. In 2016 hebben fonds en BSG de dienstverleningsovereenkomst voor pensioenbeheer, bestuursondersteuning en communicatie en de dienstverleningsovereenkomst voor vermogensbeheer herzien. Ook de overeenkomst voor fiduciair vermogensbeheer werd aangepast; ondertekening daarvan vond in 2017 plaats.

5.4 Geschiktheid

Op grond van de wet moet een bestuur geschikt zijn voor de 'uitoefening van het bedrijf van pensioenfonds'. Op basis daarvan moeten de individuele bestuurders voldoende kennis hebben, over de juiste vaardigheden en competenties beschikken en blijf geven van professioneel gedrag. Voorafgaande aan hun benoeming toetst DNB bestuursleden hierop. Het pensioenfonds heeft zelf invulling gegeven aan het geschiktheidsvereiste. De profielschets voor het bestuur bevat de vereiste kennis en ervaring en de benodigde competenties.

In 2016 stelde het bestuur een nieuw geschiktheidsplan op. Het plan gaat nader in op de gewenste competenties van het bestuur als collectief en van de individuele bestuursleden. Verder staan in het plan de gevraagde deskundigheids-eisen. Een door de bestuursleden ingevuld selfassessment leverde een beeld op van het collectieve en individuele niveau van deskundigheid en

competenties. Het fonds verwerkte de uitkomsten van het selfassessment vervolgens in de geschiktheidsmatrix van het fonds.

Als onderdeel van het opvolgingsbeleid biedt het bestuur bestuurskandidaten via het toehoorderschap de mogelijkheid om scholing en ervaring op te doen. Twee kandidaat-bestuursleden nemen momenteel als toehoorder deel aan bestuursactiviteiten.

5.5 Externe relaties

Het pensioenfonds is aangesloten bij de Pensioenfederatie. Deze koepelorganisatie behartigt de gezamenlijke belangen van pensioenfondsen bij de Nederlandse en Europese overheden en toezichthouders. Verschillende functionarissen van de uitvoeringsorganisatie nemen namens het fonds deel aan commissies van de Pensioenfederatie.

5.6 Gedragsregelingen

Code Pensioenfondsen

Voor het pensioenfonds geldt de Code Pensioenfondsen. Deze geeft nadere invulling aan de wetgeving voor besturing van pensioenfondsen. De Code Pensioenfondsen staat gelijk aan de principes voor goed pensioenfondsbestuur zoals bedoeld in artikel 33, tweede lid van de Pensioenwet. Hieruit volgt dat pensioenfondsen de Code moeten uitvoeren. Dat betekent niet dat het fonds alle normen strikt moet volgen. De Code gaat uit van het zogenoemde 'pas toe of leg uit'-beginsel. Dat betekent dat het pensioenfonds kan afwijken van de normen in de Code onder voorwaarde dat het deze afwijking motiveert en toelicht aan belanghebbenden.

Een groot aantal normen van de Code maakte al deel uit van de praktijk bij het pensioenfonds. In enkele gevallen had het fonds de naleving niet expliciet vastgelegd. Daarnaast waren er onderwerpen die het fonds om verschillende redenen nog niet had geregeld. Bij de beoordeling van de toepassing van de normen heeft het bestuur meegewogen dat verschillende normen een algemeen karakter hebben, gericht op gewenst gedrag. Dat gedrag moet in de praktijk blijken en kan niet door een eenmalige beoordeling of een document worden vastgesteld. Het bestuur neemt deze algemene normen mee in de periodieke bestuursevaluatie.

Van de volgende normen week het pensioenfonds in 2016 af:

- *Periodieke evaluatie van de accountant en actuaris (norm 39)*
Aan deze norm voldoet het pensioenfonds gedeeltelijk. In de praktijk vindt periodiek evaluatie van de accountant en certificierend actuaris plaats. Hiervoor heeft het fonds geen vaste procedure opgesteld. Ook heeft het fonds niet voorzien in het informeren van het verantwoordingsorgaan en de visitatiecommissie over de uitkomsten van de evaluatie. Het opstellen van een aanstellings- en evaluatieprocedure voor de accountant en certificierend actuaris kreeg in 2016 geen prioriteit.
- *Benoeming visitatiecommissie (norm 45)*
Volgens de statuten van het fonds benoemt het bestuur de leden van de visitatiecommissie na het horen van het verantwoordingsorgaan. Dit is in lijn met de wet, maar wijkt af van norm 45 van de Code die bepaalt dat het verantwoordingsorgaan een bindend advies geeft over benoeming of ontslag. Deze afwijking heeft een praktische reden, omdat het pensioenfonds met het Algemeen pensioenfonds KLM en het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel een gezamenlijke visitatiecommissie heeft ingesteld. Dit gebeurde onder andere vanwege efficiëntie. Bindende voordrachten van drie verschillende verantwoordingsorganen passen niet goed in deze opzet. Zoals in 2015 toegezegd, heeft het bestuur het verantwoordingsorgaan in het eerste kwartaal van 2016 bij de benoemingsprocedure betrokken.

- *Zittingsduur (norm 60)*

Op grond van de Code wordt een bestuurslid ten hoogste tweemaal herbenoemd. De statuten van het fonds kennen geen beperking. Motivering van het bestuur is dat een maximumtermijn in strijd kan zijn met de continuïteit van het pensioenfonds. Indien dat in het belang van het pensioenfonds is, moet de mogelijkheid bestaan een geschikte bestuurder langer te binden.

- *Diversiteit (norm 66)*

Het bestuur heeft nog geen diversiteitsbeleid met stappenplan vastgesteld voor de gewenste samenstelling naar leeftijd en geslacht van de organen van het fonds. Hierdoor voldoet het pensioenfonds niet aan norm 66. Wel schonk het fonds in bredere context aandacht aan diversiteit bij de werving van kandidaten voor de vacatures per 2016. Het bestuur hecht waarde aan kennis en competenties en inbreng uit verschillende invalshoeken. Ook representativiteit is voor het bestuur een belangrijk aspect. In de afweging woog het bestuur verder mee dat het pensioenfonds wel voldoet aan norm 67 (ten minste één vrouw) en na benoeming van de heer Balm ook aan norm 68 (ten minste één bestuurslid jonger dan 40 jaar).

Gedragscode

Voor de leden van het bestuur geldt een gedragscode. Deze code moet (de schijn van) belangenverstrengeling en ongeoorloofde handelingen voorkomen. Door de uitbesteding aan de uitvoeringsorganisatie hebben bestuursleden geen directe betrokkenheid bij het aangaan van zakelijke relaties of (voorgenomen) beleggingstransacties. Ook beschikken zij hierdoor niet over vertrouwelijke marktinformatie.

Naar aanleiding van de zelfevaluatie van het risico van belangenverstrengeling heeft het pensioenfonds het beleid voor (melding van) nevenfuncties, privérelaties en privébelangen op onderdelen aangescherpt. Ook heeft het de gedragscode per 1 januari 2016 aangepast.

In 2016 waren er geen situaties die aanleiding gaven tot acties van de compliance officer. Bestuursleden hebben de jaarlijkse verklaring over de naleving van de gedragscode ondertekend en hun eventuele nevenactiviteiten gemeld. Deze staan in bijlage 14.2 Functies en nevenfuncties.

Mede vanuit de vergunningen van de Wet op het financieel toezicht (Wft) geldt voor de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie een eigen gedragscode. Deze voldoet aan de door de AFM gestelde eisen. De code omvat ook een insiderregeling voor het voorkomen van (de schijn van) handel met voorwetenschap. Naast de algemene gedragscode heeft de uitvoeringsorganisatie een code voor internetgebruik en e-mail, een klokkenluidersregeling en een incidentenregeling. Het fonds integreert de conclusies van de compliance officer van de uitvoeringsorganisatie in de rapportage van de compliance officer van het bestuur.

Melding onregelmatigheden

In 2016 waren er geen meldingen op basis van de incidentenregeling en klokkenluidersregeling.

Beheerst beloningsbeleid

Voor pensioenfondsen is een beloningsbeleid wettelijk verplicht. Dat beleid heeft als doel het voorkomen van het nemen van te grote risico's door beloningselementen, zoals bonussen. Het pensioenfonds hanteert het volgende beloningsbeleid:

- *Beloning van het pensioenfondsbestuur*

Bestuurders kunnen aanspraak maken op een vergoeding als tegemoetkoming voor de tijd die ze besteden aan het pensioenfonds en de verantwoordelijkheid die ze dragen. Deze tegemoetkoming bedraagt ongeveer 8 duizend euro (bruto) per jaar met de mogelijkheid van verhoging voor enkele specifieke functies tot iets meer dan 10 duizend euro (bruto) per jaar. Deze bedragen leidde het fonds bij het vaststellen ervan in 2008 af van de toenmalige SER-

regeling voor vacatiegelden. De vergoeding voor werkgeversleden in het bestuur betaalt het fonds aan KLM. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

Verder kunnen bestuursleden aanspraak maken op een vaste onkostenvergoeding voor gebruik van privéapparatuur, telefoon- en internetkosten en abonnementen. Ook hebben ze recht op een kilometervergoeding voor de reiskosten voor het bijwonen van pensioenfondsactiviteiten. Deze onkostenvergoeding is in overeenstemming met de zogenoemde vrijwilligersregeling en bedraagt 1500 euro (bruto) per jaar. Van verdere declaratie van gemaakte kosten is geen sprake.

- *Beloning van externe deskundigen*

Het pensioenfonds zet externe deskundigen in, bijvoorbeeld voor beleggingsadvies en intern toezicht. Zij krijgen een beloning op basis van een marktconform tarief (1.260 euro per dagdeel) en hun urenbesteding. De voorzitter ontvangt een vaste vergoeding, die eveneens gebaseerd is op een marktconform tarief en zijn urenbesteding. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

- *Beloning bij de uitvoeringsorganisatie*

Het pensioenfonds besteedt een belangrijk deel van zijn werkzaamheden uit aan Blue Sky Group (BSG). Naast een vaste beloning verstrekt BSG ook een variabele beloning. Deze is verbonden aan targets en bedraagt maximaal 10% van het vaste inkomen. Bij een aantal functies is dit maximaal 20%. De variabele beloning staat in redelijke verhouding tot de prestatie en de vaste beloning. Daarbij is de variabele beloning niet gerelateerd aan de financiële resultaten van het pensioenfonds of de beleggingspools waarin het pensioenfonds participeert. BSG voldoet aan de Regeling beheerst beloningsbeleid Wft 2014.

In 2016 betaalde het pensioenfonds 104 duizend euro (2015: 108 duizend euro) aan vergoedingen aan acht bestuursleden en de voorzitter. Daarnaast betaalde het 60 duizend euro (2015: 42 duizend euro) aan externe deskundigen.

5.7 Boetes en dwangsommen

In 2016 kreeg het pensioenfonds geen boetes of dwangsommen opgelegd. Evenmin was sprake van andere maatregelen, zoals een aanwijzing van de toezichthouder of het aanstellen van een bewindvoerder of curator.

6 KOSTEN

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de kosten van het pensioenfonds. Hierbij hanteert het fonds de aanbevelingen van de Pensioenfederatie. De kosten van het pensioenfonds bestaan uit de kosten voor de pensioenuitvoering, de kosten voor het vermogensbeheer en de transactiekosten van het vermogensbeheer.

Tot 2016 gold een btw-vrijstelling voor de dienstverlening door externe partijen zoals de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG). De Belastingdienst gaf eind december 2015 aan deze vrijstelling per 1 april 2016 te willen beëindigen. In overleg kwamen de Belastingdienst en BSG een langere overgangstermijn overeen. Hierdoor vond over 2016 nog geen btw-heffing over de dienstverlening plaats. Het fonds onderzocht mogelijkheden om de vrijstelling te continueren, maar dit leidde uiteindelijk niet tot een oplossing. Vanaf 1 januari 2017 wordt btw in rekening gebracht over verschillende uitbestede diensten. Dit leidt tot een structurele toename van de uitvoeringskosten.

6.1 Kosten pensioenuitvoering

Een deel van de uitvoeringskosten heeft direct te maken met zichtbare activiteiten. Denk daarbij aan het administreren en uitkeren van de pensioenen, de communicatie met deelnemers, voorbereiden van vergaderingen en het maken van het jaarverslag. Op deze kosten heeft het bestuur invloed.

Daarnaast zijn er kosten die het bestuur niet kan beïnvloeden. Voorbeelden hiervan zijn de kosten van het externe toezicht: de jaarlijkse heffingen, de informatievoorziening van toezichthouders en de medewerking aan toezichtonderzoeken. Ook de kosten van het interne toezicht (de wettelijk voorgeschreven jaarlijkse visitatie) en die van de certificerende actuaris en accountant horen hierbij.

Verder leidt nieuwe wetgeving regelmatig tot wijziging van de pensioenregeling of aanpassingen van processen of procedures. De kosten daarvan kan het fonds maar beperkt beïnvloeden.

De tabel hieronder geeft een overzicht van de kosten van de pensioenuitvoering en de kosten per deelnemer:

	2016	2015
Kosten pensioenbeheer exclusief nettopensioen (in miljoenen euro's)	4,1	2,6
Aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden	5.108	5.157
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	789	506

Toelichting ontwikkeling uitvoeringskosten

De stijging van de uitvoeringskosten per deelnemer heeft verschillende oorzaken. Voor een belangrijk deel betreft het kosten die een eenmalig karakter hebben. Zo investeerde het fonds in 2016 in de verdere ontwikkeling van de nettopensioenregeling (introduktie variabele pensioenuitkering) en in een systeem voor inhaalindexatie. Ook investeerde het pensioenfonds in verbetering van het risicomanagement en werd de naleving van nieuwe privacywetgeving voorbereid. Daarnaast maakte het pensioenfonds extra kosten door het geschil over de uitvoeringsovereenkomst. Het ging daarbij om kosten van extra bestuursvergaderingen, juridische kosten en kosten van extra communicatie naar deelnemers.

De meer structurele kostenstijging houdt verband met toegenomen complianceactiviteiten en toezicht. Zo stegen wettelijke bijdragen voor het externe toezicht op het pensioenfonds fors. Dit

houdt mede verband met het wegvallen van de overheidsbijdrage in de financiering van het wettelijke toezicht.

6.2 Kosten vermogensbeheer

De kosten van het vermogensbeheer bestaan uit:

- **Vergoeding voor fiduciair beheer**

Deze vergoeding betaalt het fonds rechtstreeks aan Blue Sky Group (BSG). Hieronder vallen bijvoorbeeld de kosten voor:

- strategische advisering en risicomanagement;
- de implementatie van de beleggingsportefeuille;
- overlay management (valutahedge en rentehedge);
- vergoedingen voor extern advies, waaronder bijvoorbeeld de beleggingsadviescommissie.

- **Vergoeding voor het beheer van beleggingsfondsen**

Het fonds belegt in beleggingsfondsen die BSG beheert en betaalt hiervoor een beheervergoeding aan BSG. Daarnaast zijn er ook kosten die het beleggingsfonds betaalt en die ten laste van het rendement komen. Het betreft:

- managementvergoeding en eventueel prestatievergoeding aan de externe vermogensbeheerders waaraan het beleggingsfonds een gedeelte van het beheer uitbesteedt;
- bewaarloon van de custodian;
- advies- en controlekosten;
- bankkosten.

- **Overige kosten die direct voor rekening van het pensioenfonds komen**

Hieronder vallen bijvoorbeeld bankkosten voor beleggingsrekeningen van het pensioenfonds en het gedeelte van de algemene kosten dat het fonds toerekent aan vermogensbeheer (onkostenvergoeding bestuursleden, controlekosten pensioenfonds).

De totale kosten voor het vermogensbeheer drukt het fonds uit in een percentage van het gemiddeld vermogen onder beheer (AUM). Dit vermogen bedroeg 8.117 miljoen euro in 2016 (2015: 7.858 miljoen euro).

De onderverdeling van de kosten van het vermogensbeheer in 2016 en 2015 is (kosten in miljoenen euro's):

Kosten vermogensbeheer	2016		2015	
	Kosten	% AUM	Kosten	% AUM
Fiduciair beheer	5,3	0,07%	4,6	0,06%
Beheer beleggingsfondsen	27,7	0,34%	30,5	0,38%
Overig	1,0	0,01%	0,7	0,01%
Totaal kosten vermogensbeheer	34,0	0,42%	35,8	0,45%

Hieronder staat de onderverdeling van de kosten van het vermogensbeheer naar beleggingscategorie in 2016 en 2015:

Categorie	2016	2015
Vastgoed	0,11%	0,13%
Aandelen	0,16%	0,17%
Vastrentende waarden	0,15%	0,15%
Overige	0,00%	0,00%
Totaal	0,42%	0,45%

Toelichting ontwikkeling kosten vermogensbeheer

Ondanks de grotere allocatie naar illiquide beleggingen namen de totale kosten vermogensbeheer af door een daling van de onderliggende managementvergoedingen.

6.3 Transactiekosten vermogensbeheer

De transactiekosten bestaan uit de in- en uitstapvergoedingen van geselecteerde beleggingsfondsen, de kosten bij aan- en verkoop van beleggingen, acquisitiekosten, etc.

Als het pensioenfonds een periode niet toe- of uittreedt in een beleggingsfonds is het geen in- en uitstapvergoeding verschuldigd. Wel zal het pensioenfonds in het beleggingsfonds transactiekosten maken, bijvoorbeeld door wijziging van een benchmark of bijsturing.

In de tabel hieronder staan de in- en uitstapvergoeding en de totale transactiekosten. Deze laatste bevatten alle transactiekosten: zowel de in- en uitstapvergoeding als de transactiekosten binnen de beleggingsfondsen. Dit kan afwijken van rapportages aan DNB waarbij het fonds kan volstaan met het rapporteren van de in- en uitstapvergoeding.

De totale transactiekosten in 2016 waren 16,9 miljoen euro, ofwel 0,21% van het gemiddeld belegd vermogen (2015: 24,5 miljoen euro en 0,31%). De in- en uitstapvergoeding bedraagt 0,04% (2015: 0,12%). De onderverdeling van zowel de in- en uitstapvergoeding als de totale transactiekosten per categorie is als volgt:

Categorie	2016		2015	
	In- en uitstap-vergoeding	Totale transactiekosten	In- en uitstap-vergoeding	Totale transactiekosten
Vastgoed	0,00%	0,01%	0,01%	0,02%
Aandelen	0,02%	0,05%	0,02%	0,08%
Vastrentende waarden	0,01%	0,14%	0,08%	0,20%
Derivaten	0,01%	0,01%	0,01%	0,01%
Totaal	0,04%	0,21%	0,12%	0,31%

Toelichting ontwikkeling transactiekosten

Zowel de in- en uitstapvergoeding als de totale transactiekosten zijn in 2016 lager dan in 2015. Er zijn in 2016 minder toe- en uittrekkingen in de beleggingspools geweest, waardoor ook binnen de beleggingspools minder transacties zijn uitgevoerd.

7 RISICOMANAGEMENT

7.1 Risicobeleid

Het bestuur is verantwoordelijk voor de risicomanagementorganisatie en de beheersing van de risico's waaraan het pensioenfonds is blootgesteld. Het fonds werkt met integraal risico management (IRM). Integraal benadrukt dat het gaat om het managen van alle verschillende risicogebieden in onderlinge samenhang.

Risicoprofiel

Het pensioenfonds heeft het risicomanagement ingericht volgens de richtlijnen van toezichthouder DNB en artikel 143 Pensioenwet ("een pensioenfonds richt zijn organisatie zodanig in dat deze een beheerste en integere bedrijfsvoering waarborgt"). Daarbij onderscheidt het fonds de volgende financiële en niet-financiële risico's:

Financiële risico's

Financiële risico's zijn risico's die direct slaan op de financiële positie van een pensioenfonds. Het fonds hanteert hiervoor de volgende indeling:

1. rentemismatchrisico;
2. inflatierisico;
3. aandelen- en vastgoedrisico;
4. valutarisico;
5. tegenpartijrisico en kredietrisico;
6. verzekeringstechnische risico's;
7. concentratierisico;
8. actief risico;
9. risico's van derivaten;
10. liquiditeitsrisico.

Niet-financiële risico's

De term 'niet-financieel' bij niet-financiële risico's betekent niet dat deze risico's geen financiële schade kunnen veroorzaken bij het fonds. Het zegt alleen dat de relatie tussen deze risico's en de financiële positie geen rechtstreekse relatie is. Het fonds onderscheidt deze niet-financiële risico's:

11. uitbestedingsrisico;
12. operationeel risico;
13. juridisch risico;
14. IT-risico;
15. omgevingsrisico;
16. integriteitsrisico.

Risicobeschrijving

Hieronder omschrijven we de risicocategorieën en de wijze waarop het bestuur het beleid voor de beheersing van de risico's vorm heeft gegeven. U leest eerst meer over de financiële risico's, gevolgd door de niet-financiële risico's.

Financiële risico's

1. Rentemismatchrisico

Het pensioenfonds is gevoelig voor wijzigingen in de marktrente omdat de rentegevoeligheid van de beleggingen en die van de verplichtingen niet gelijk zijn. Dit rentemismatchrisico vangt het fonds op door een belangrijk deel van de vastrentendewaardenportefeuille te beleggen in langlopende inflation linked bonds (obligaties) en nominale euro staatsobligaties.

2. Inflatierisico

De verplichtingen van het pensioenfonds zijn gevoelig voor de verwachte inflatie. Het pensioenfonds wil namelijk een waardevast pensioen uitbetalen, inclusief inflatiecorrecties. Om dit inflatierisico te beperken, belegt het fonds in inflation linked bonds. Daarnaast zorgen ook de beleggingen in aandelen en vastgoed voor een impliciete beperking van dit risico.

3. Vastgoed- en aandelenrisico

Het vastgoed- en aandelenrisico is het risico van daling van de marktprijzen. Het fonds beheerst het vastgoed- en aandelenrisico door goed te spreiden binnen de beleggingsportefeuille (diversificatie). Hiervoor vindt periodiek een risico-rendementsanalyse plaats.

4. Valutarisico

Het pensioenfonds belegt ook in buitenlandse beleggingsinstrumenten. Hierdoor is het fonds gevoelig voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro. Om dit valutarisico te beheersen, dekt het fonds alle beleggingen in de Amerikaanse dollar, het Britse pond, de Japanse yen, de Zweedse kroon, de Canadese dollar en de Australische dollar af naar de euro.

5. Kredietrisico en tegenpartijrisico

Kredietrisico is het risico dat een belegging in vastrentende waarden (lening, deposito of obligatie) in waarde daalt door een faillissement of een verslechtering van de kredietwaardigheid. Het fonds beheerst dit risico voor de gehele portefeuille voornamelijk door te zorgen voor een goede spreiding over verschillende landen, sectoren en bedrijven.

De kredietwaardigheid van de portefeuille is een belangrijke indicator voor het kredietrisico. De spreiding van de beleggingen in vastrentende waarden van het fonds is zodanig dat 62% (2015: 64%) een kredietwaardigheid heeft van A of hoger. Hierin zijn niet begrepen de beleggingen in Nederlandse woninghypotheken via twee beleggingsfondsen die geen officiële rating hebben. Op basis van een intern model van de beheerders van de beleggingsfondsen is de indicatieve rating AA. Deze beleggingen maken 7% (2015: 7%) uit van de totale vastrentende waarden.

Tegenpartijrisico is een speciale vorm van kredietrisico. Het pensioenfonds sluit contracten af met tegenpartijen. Daarbij loopt het fonds een zogeheten tegenpartijrisico als deze tegenpartijen hun verplichtingen aan het fonds niet nakomen. Het fonds beheerst dit risico zo goed mogelijk door alleen gebruik te maken van solide tegenpartijen en van verschillende partijen. Daarnaast zorgt het fonds er bij een vordering op een tegenpartij altijd voor dat deze partij voldoende onderpand (collateral) verstrekt voor het geval ze haar verplichtingen toch niet nakomt. Het fonds beheerst en monitort het tegenpartijrisico dagelijks.

6. Verzekeringstechnische risico's

Het belangrijkste verzekeringstechnische risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer leven dan verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Het pensioenfonds berekent de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de Prognosetafel AG2016 met correcties voor ervaringssterfte. Hierdoor houdt het fonds rekening met toekomstige verbetering van de levensverwachting.

7. Concentratierisico

Concentratierisico treedt op wanneer een groot deel van het belegd vermogen in dezelfde beleggingscategorie, regio, stijl en/of partij is geconcentreerd. Het fonds kiest in haar beleggingsstrategie daarom voor een weloverwogen spreiding. Er kan zich ook concentratierisico voordoen binnen het deelnemersbestand. Het deelnemersbestand van het fonds is echter divers met een groot aantal deelnemers en een verdeling over verschillende leeftijdsklassen. Dat beperkt dit concentratierisico.

8. Actief risico

Het fonds bepaalt met asset liability management (ALM) de verdeling van zijn strategische beleggingsportefeuille. Indien mogelijk stelt het fonds voor elke beleggingscategorie en regio binnen deze portefeuille een representatieve benchmark vast. De feitelijke beleggingsportefeuille kan afwijken van de strategische beleggingsportefeuille, waardoor zogenaamd actief risico ontstaat.

Het fonds hanteert hiervoor de (ex-ante) tracking error, een maatstaf voor de verwachte rendementsverschillen tussen de werkelijke en de strategische portefeuille. Het fonds beheerst het actief risico door het vaststellen van limieten en de (continue) monitoring daarvan.

9. Risico's van derivaten

In het strategisch beleggingsbeleid heeft het fonds beleggingsrisico's gedefinieerd die het expliciet wil beheersen. Het gaat om het renterisico en het valutarisico. Voor de beheersing hiervan is de inzet van derivaten onder voorwaarden toegestaan. Ook dit brengt risico's met zich mee. Het fonds let hier dan ook op bij afspraken met tegenpartijen, transacties en het beheer van posities.

10. Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat het fonds onvoldoende liquide middelen heeft om op korte termijn aan de verplichtingen te voldoen. Ook derivatenposities en commitments voor private equity en privaat onroerend goed kunnen leiden tot contractuele verplichting tot bijstorting en dus liquiditeitsrisico. Het liquiditeitsrisico is nagenoeg afwezig bij het fonds. Dat komt ten eerste doordat het de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kan bekostigen uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten. Daarnaast bestaat verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille uit liquide vermogenstitels. Ontwikkelingen op het gebied van central clearing hebben impact op de wijze waarop liquiditeitsrisico zich in de toekomst kan gaan manifesteren. Het fonds zal haar risicobeheersing daarop gaan aanpassen.

Niet-financiële risico's

11. Uitbestedingsrisico

Het uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van uitbestede werkzaamheden wordt geschaad. Het fonds besteedt de pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en het vermogensbeheer uit aan Blue Sky Group (BSG). Het uitbestedingsrisico van het fonds is vooral het risico dat BSG niet handelt volgens het verstrekte mandaat. Voor de beheersing hiervan heeft het fonds duidelijke voorwaarden vastgelegd en uitgewerkt in een service level agreement (SLA). De uitvoeringsorganisatie legt periodiek verantwoording af over de beheersing van de processen. Ze overlegt hierbij ook een ISAE 3402-rapportage inclusief 'in control statement'. Deze beschrijft beheersdoelstellingen en beheersmaatregelen voor alle processen die BSG voor het fonds uitvoert. De rapportage is gecertificeerd door een onafhankelijke accountant.

12. Operationeel risico

Operationeel risico treedt op bij de uitvoering van de pensioen- en beleggingsactiviteiten. Het heeft te maken met niet-afdoende of falende interne processen, menselijke gedragingen en systemen of externe gebeurtenissen. Het fonds heeft de uitvoering van genoemde activiteiten uitbesteed. Hierdoor vindt de beheersing van het operationeel risico vooral plaats door de uitbestedingsrelatie (zie uitbestedingsrisico).

13. Juridisch risico

Het juridisch risico hangt samen met (veranderingen in) wet- en regelgeving, waardoor de rechtspositie van het fonds mogelijk in gevaar komt. Dit kan ook gebeuren doordat het fonds contractuele bepalingen niet-afdwingbaar of niet-correct heeft gedocumenteerd.

Een belangrijk onderdeel van juridisch risico is het compliancerisico. Hierbij onderkent het fonds onder andere niet of niet-tijdig de consequenties van (veranderende) wet- en regelgeving. Dit vergroot het risico dat het fonds wet- en regelgeving op onderdelen overtreedt. Daarnaast omvat het compliancerisico ook het niet naleven door het fonds van interne regelgeving, zoals de gedragscode en beleggingsrichtlijnen. Beheersing van het compliancerisico vindt plaats door afspraken in de SLA met BSG over de inrichting en naleving van compliance. Daarnaast heeft het fonds een eigen compliance officer aangesteld. Deze ziet toe op de naleving van de gedragscode door het bestuur van het fonds.

14. IT-risico

Het pensioenfonds loopt een risico dat IT bedrijfsprocessen en informatievoorziening onvoldoende integer, niet-continue of onvoldoende beveiligd ondersteunt. Dit IT-risico kan bijvoorbeeld optreden als de IT-strategie en het IT-beleid niet of onvoldoende zijn toegerust op de bedrijfsprocessen. Daarnaast kan sprake zijn van het IT-risico bij:

- de beveiliging (bijvoorbeeld toegang voor niet-geautoriseerde gebruikers);
- de beheersbaarheid (ontoereikend beheer van de ICT-omgeving);
- de continuïteit (het niet beschikbaar zijn van de IT-infrastructuur, waaronder applicaties en systemen).

Informatietechnologie is een belangrijk speerpunt van het fonds. De commissie risico en control heeft IT periodiek op de agenda staan. Het beoordeelt de inrichting van de IT van het fonds met de ISAE 3402-rapportage (zie hiervoor). Belangrijke onderdelen daarvan zijn de beschrijving van de IT en de IT-processen en de bevindingen van de externe accountant.

15. Omgevingsrisico

Het omgevingsrisico betreft veranderingen van buiten het pensioenfonds. Deze kunnen bijvoorbeeld concurrentieverhoudingen, belanghebbenden, reputatie en het ondernemingsklimaat betreffen. Het fonds beheerst dit risico door te anticiperen op nieuwe ontwikkelingen en transparant te zijn bij de belangenafweging en besluitvorming.

16. Integriteitsrisico

Bij het integriteitsrisico gaat het om het risico dat het pensioenfonds niet integer handelt. Het fonds beheerst dit door het continue bewaken en eventueel bijstellen van het beleid en transparante communicatie met belanghebbenden. Daarnaast heeft het fonds een integriteitsbeleid vastgesteld. Dit omvat een visie op integriteit, diverse situaties waarin integriteit een rol speelt en de standpunten die het fonds bij die situaties inneemt. Verder bevat het maatregelen om reputatieschade van het fonds te voorkomen.

Het pensioenfonds voerde in 2016 een systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA) uit om de integriteitsrisico's beter zichtbaar te maken. Hiermee identificeert het fonds de relevante integriteitsrisico's binnen en buiten het fonds en in de uitvoeringsorganisatie (BSG). Het bestuur en de risicomanagementcommissie investeren veel tijd in SIRA, omdat het voor het fonds meer is dan een wettelijke noodzaak.

7.2 Risicomanagementorganisatie

Risicomanagementstructuur

In 2016 gaf het fonds verdere invulling aan de integrale aanpak van het risicomanagement. Het fonds wordt hierin ondersteund vanuit BSG, waar een nieuwe afdeling risicomanagement is ingericht. Deze heeft als belangrijkste doelstelling het ondersteunen van het fonds bij de uitvoering en inrichting van het risicomanagement. Het hoofd van deze afdeling is formeel in dienst bij BSG, maar heeft binnen BSG een onafhankelijke positie. Daarbij rapporteert deze risicomanager direct aan de raad van commissarissen en de verschillende KLM-pensioenfondsen. Hiermee heeft het risicomanagement een duidelijke eigen plaats gekregen binnen het pensioenfonds. De

risicomanager heeft met het bestuur en de commissies analyses gemaakt van verschillende risicoterrains. Daarnaast werken ze met een risicoparagraaf aan een verdere explicitering van risicomanagement in de bestuurlijke besluitvorming. Het fonds heeft zo in 2016 al een flinke slag gemaakt en is ook in 2017 druk bezig met de verdere ontwikkeling van het integrale risicomanagement.

Een belangrijke stap die het bestuur en de commissie risico en control (CRC) in 2016 zetten, was het verder uitwerken van de risicomanagementstructuur (roadmap). Deze roadmap omvat het beleid, risicoproces en de risicogovernance van het fonds. Deze vaste structuur met een continue proces geeft het fonds een betere controle en overzicht over de (beheersing van de) risico's. Dit zorgt dat het bestuur de risico's goed in beeld heeft en de juiste beheersmaatregelen kan nemen en bijstellen.

Risicogovernance

Om integraal risicomanagement (IRM) te laten slagen, moet ook de risicogovernance als een van de bouwstenen van risicomanagement in orde zijn. Bij IRM zijn het bestuur, de CRC, de toezichthouders, de uitvoerder en overige belanghebbenden betrokken. Juist omdat het om meerdere partijen gaat, is de (vastlegging van de) rolverdeling van groot belang.

Daarnaast moet ook het systeem van 'checks and balances' kloppen. Dit betekent voldoende functiescheiding om te voorkomen dat een orgaan van het fonds zichzelf controleert. DNB heeft hiervoor uitgangspunten en eisen opgesteld. Aan de andere kant speelt proportionaliteit een rol. De werkverdeling binnen het fonds moet praktisch uitvoerbaar zijn. Hierbij spelen mee de omvang van het bestuur, de aanwezigheid van andere (al dan niet verplichte) fondsorganen en de minimale tijdsbesteding die je aan functies als vereiste kan en moet stellen.

De risicogovernance is als volgt ingericht:

- Het bestuur is eindverantwoordelijk en stelt de doelstellingen en de risicobereidheid vast. Op basis hiervan voert het pensioenfonds een risico-inventarisatie uit. Voor de hiermee bepaalde risico's treft het bestuur beheersmaatregelen. De verantwoordelijkheid voor elk risico en elke beheersing legt het bestuur bij commissies neer. De CRC bewaakt risico's die het bestuur niet kan toedelen aan commissies. Het bestuur is en blijft uiteraard 'eigenaar' van en eindverantwoordelijk voor de (integrale) risicobeheersing.
- De commissies rapporteren minstens tweemaal per jaar op vaste momenten hun risicoperceptie aan de CRC. De leden van de CRC nemen deel aan de diverse commissies. Hierdoor kunnen zij als verbindingsschakel fungeren. De CRC rapporteert vervolgens in de bestuursvergadering aan het voltallige bestuur. Op basis hiervan kan het bestuur de risicobeheersing aanpassen.

Ontwikkeling risicomanagement in 2016

Naast de verdere uitwerking van het risicomanagementsysteem vonden in 2016 de volgende ontwikkelingen plaats:

- Het pensioenfonds kreeg in 2016 een risicoparagraaf. Deze paragraaf is belangrijk als onderbouwing van de besluitvorming bij het pensioenfonds.
- Het pensioenfonds voerde een strategische risico-inventarisatie uit. De uitwerking hiervan loopt nog.
- Zoals eerder besproken bij het integriteitsrisico ontwikkelde het fonds in 2016 een systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA).
- Het pensioenfonds onderzocht in 2016 de IT-risicobeheersing bij BSG. Met de uitkomsten hiervan is het fonds nog bezig. Dit moet leiden tot een aanscherping van het IT-risicobeleid en de bijbehorende beheersmaatregelen.

Risicomanagement in 2017

De focus van het pensioenfonds ligt in 2017 op het verder uitwerken van de risicomanagementstructuur. Belangrijke onderwerpen waaraan het fonds aandacht zal schenken, zijn:

- de strategische risico-inventarisatie;
- de periodieke update van de integriteitsrisicoanalyse;
- beheersing van niet-financiële risico's als het IT- en uitbestedingsrisico;
- de verdere ontwikkeling van risicorapportages.

8 VOORUITBLIK 2017

Nieuwe pensioenregeling

Voor het bestuur staat 2017 sterk in het teken van de nieuwe pensioenregeling, mogelijk een CDC-regeling. Het fonds zal deze regeling moeten toetsen op financiële soliditeit, uitvoerbaarheid en evenwichtigheid en de invoering ervan moeten voorbereiden. Het bestuur ziet uit naar betere verhoudingen tussen werkgever en werknemers met een goede uitkomst van de onderhandelingen over de nieuwe pensioenregeling.

Financiële positie

Ondanks het reservetekort eind 2016 heeft het fonds een goede uitgangssituatie. Het bestuur verwacht dat het fonds bij een doorzettende stijging van de rente ultimo 2018 uit reservetekort is. Vanwege de gedeeltelijke indexatie per 1 januari 2017 besluit het bestuur in het najaar van 2017 over het mogelijk aanvullen van de indexatie.

Governance

Naar aanleiding van het wetsvoorstel inzake verplichtstelling van een raad van toezicht oriënteert het bestuur zich in het eerste halfjaar van 2017 op de invulling hiervan.

Verder treedt de huidige onafhankelijke voorzitter, de heer E.H. Kok, per 1 juli 2017 na twee termijnen terug. Het fonds is begin 2017 met de selectie van een nieuwe voorzitter gestart.

Politieke ontwikkelingen

Er heerst bij het bestuur onzekerheid over de politieke ontwikkelingen in 2017. Veel hangt af van de uitkomst van de verkiezingen in verschillende Europese landen. Daarnaast zijn er veel wereldwijde politieke ontwikkelingen waarvan de uitkomst nog ongewis is. Belangrijk is ook of de Europese Centrale Bank zijn obligatieprogramma gaat afbouwen en wat daarvan de gevolgen zijn voor rente en inflatie.

Kostenontwikkeling

Het fonds zet in 2017 in op verdere beheersing van de kostenontwikkeling. Waar mogelijk zullen initiatieven tot kostenreductie worden genomen.

9 ONTWIKKELINGEN NA BALANSDATUM

Financiële positie

Het fonds behaalde in de eerste 4 maanden van 2017 een rendement van 3,53%. De waarde van de beleggingsportefeuille was ultimo april 2017 gestegen naar 8,6 miljard euro. De verplichtingen daalden gedurende de eerste 4 maanden van 2017 naar 6,8 miljard euro. Als gevolg van de daling van de verplichtingen en de stijging van de waarde van de beleggingsportefeuille, steeg de maandelijkse dekkingsgraad. De maandelijkse nominale dekkingsgraad was ultimo april 2017 126,0% en de beleidsdekkingsgraad steeg in de eerste 4 maanden van 2017 van 114,6% naar 118,2%.

Herstelplan geactualiseerd

Onder de nieuwe wetgeving moet een pensioenfonds jaarlijks een herstelplan voor de komende tien jaar indienen. Het pensioenfonds diende in maart 2017 een geactualiseerd herstelplan per 1 januari 2017 in bij DNB. In dit herstelplan toont het pensioenfonds aan dat het met de beschikbare sturingsmiddelen binnen de wettelijke termijn van tien jaar voldoet aan het wettelijke vereist vermogen.

Governance

Op 7 februari 2016 diende staatssecretaris Klijnsma, als onderdeel van de Verzamelwet pensioenen 2017, een wetsvoorstel in dat ondernemingspensioenfondsen met een vermogen vanaf 1 miljard euro verplicht tot een raad van toezicht. De mogelijkheid van intern toezicht door een visitatiecommissie vervalt daarmee voor deze fondsen, tenzij sprake is van een zogenoemd gemengd bestuursmodel.

Amstelveen, 2 juni 2017

Bestuur

10 VERSLAG VISITATIECOMMISSIE

De Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM heeft het wettelijke interne toezicht ingevuld door middel van een jaarlijkse visitatie en heeft daartoe een visitatiecommissie benoemd. De taak van de visitatiecommissie is toezicht houden op het beleid van het bestuur en de algemene gang van zaken in het pensioenfonds. De visitatiecommissie ziet in het bijzonder toe op een adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur.

In 2016 heeft de visitatie voor het eerst over het jaar gespreid plaatsgevonden, in plaats van eenmaal per jaar gedurende een korte periode het fonds door te lichten. De visitatiecommissie heeft gedurende het jaar het fonds gevolgd. Zo is op basis van documentatie en gesprekken met bestuursleden en andere betrokkenen een afgewogen beeld opgebouwd van het functioneren van het fonds. Deze werkwijze heeft het mogelijk gemaakt om eventuele bevindingen of aanbevelingen in een vroegtijdig stadium met het bestuur te delen, hetgeen de effectiviteit van het interne toezicht beoogt te verhogen.

De visitatiecommissie heeft de visitatie 2016 aan de hand van de volgende thema's uitgevoerd:

1. Bestuurlijke beheersing en continuïteit;
2. Functioneren nieuwe bestuurlijke proces beleggingen;
3. Functioneren risicobeheersing;
4. Communicatie met belanghebbenden;
5. Ontwikkeling en waarborging van benodigde deskundigheid en competenties;
6. IT-beheersing.

De beoordeling van de algemene gang van zaken omvat de beheersing van het bestuur van de verschillende processen: de regievoering en het in control zijn. Tot de algemene gang van zaken behoren ook eventuele actuele ontwikkelingen of dossiers en de wijze waarop het bestuur daarmee omgaat. Verder heeft de visitatiecommissie gekeken naar de wijze waarop het bestuur de evenwichtige belangenafweging waarborgt. De inhoudelijke beoordeling van de evenwichtige belangenafweging in specifieke dossiers komt toe aan het verantwoordingsorgaan. Ook onderzocht de visitatiecommissie de opvolging van eerdere aanbevelingen.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden op basis van dossieronderzoek en interviews met bestuursleden, voorzitter van het bestuur, voorzitter commissie beleggingszaken Algemeen Fonds, verantwoordingsorgaan, functionarissen van de uitvoeringsorganisatie, de accountant en de certificerend actuaris. Op basis hiervan heeft de visitatiecommissie bevindingen en aanbevelingen geformuleerd, die hieronder samengevat worden weergegeven. Het volledige rapport van bevindingen is opvraagbaar bij het fonds.

Bevindingen en aanbevelingen

Bestuurlijke beheersing en continuïteit

Ondanks toename van de hoeveelheid en complexiteit van de te behandelen onderwerpen, ziet de visitatiecommissie dat de bestaande governancestructuur binnen het fonds vooralsnog een goede aansturing van het fonds mogelijk maakt. De oordeelsvorming en besluitvorming van het bestuur heeft op toereikende en evenwichtige wijze plaatsgevonden en het bestuur heeft goede aandacht voor evenwichtige belangenafweging.

Het bestuur kent acht leden, waarvan vijf de werknemers en pensioengerechtigden vertegenwoordigen en drie de werkgever. Een dergelijke stemverhouding is ongebruikelijk bij pensioenfondsen met een DB-regeling; meestal is sprake van een evenwicht tussen werknemers en pensioengerechtigden enerzijds en de werkgever anderzijds. Een dergelijke stemverhouding kan in conflictsituaties tot spanning leiden. Bij het fonds wordt dit risico in enkele gevallen beperkt

door het vereiste van gekwalificeerde meerderheid. Het verdient in alle gevallen aanbeveling de verschillende belangen transparant te maken en expliciet af te wegen.

Gedurende het verslagjaar speelde een ingrijpend geschil vanwege de opzegging van de uitvoeringsovereenkomst door de werkgever. Dit heeft een wissel getrokken op bestuursleden en daarmee invloed gehad op het bestuursklimaat. Ten tijde van het geschil heeft het bestuur op deugdelijke wijze de toezichthouder DNB, het verantwoordingsorgaan, de visitatiecommissie, de externe actuaris en accountant op de hoogte gehouden van de stand van zaken. Hoewel het bestuur soms sterk verdeeld was over de specifieke kwestie, spreekt de visitatiecommissie waardering uit voor het feit dat het bestuur erin geslaagd is besluitvorming over lopende zaken te scheiden van de geschillen en op effectieve wijze besluiten te nemen. De visitatiecommissie constateert de intentie om na afwikkeling van het geschil lering te trekken uit de wijze waarop het bestuur onder hoge druk dan wel in complexe dossiers besluiten neemt. De visitatiecommissie onderschrijft het belang van reflectie en het overdenken van het eigen handelen, en juicht het voornemen daartoe toe. De visitatiecommissie adviseert om in deze evaluatie tevens stil te staan bij de voor- en nadelen van de huidige zetelverdeling welke tot gevolg heeft dat een der partijen een doorslaggevende stem kan hebben.

Vanwege de hoge vergaderdruk, ziet de visitatiecommissie voor het bestuur aanleiding een efficiëncyslag te bewerkstelligen. De visitatiecommissie beveelt daartoe aan om de nadruk bij de bestuurlijke agenda meer te leggen op strategische thema's en in mindere mate op operationele zaken en details. In overweging kan worden genomen om deze zaken aan bestuurlijke daarvoor gemandateerde commissies te delegeren.

Sociale partners maken in het arbeidsvoorwaardelijk overleg (AVO) afspraken over pensioen, welke afspraken vervolgens door het bestuur uitgevoerd worden. Het is een bestuursverantwoordelijkheid om deze afspraken over pensioen te toetsen aan wetgeving en op uitvoerbaarheid, waarbij het aanbeveling verdient om deze toetsing in een zo vroeg mogelijk stadium te laten plaatsvinden.

De visitatiecommissie ervaart dat het bestuur waar nodig op het AVO afstapt, maar tegelijkertijd de verantwoordelijkheden van pensioenfondsen en AVO gescheiden houdt. Gelet op de ontstane situatie in het afgelopen jaar geeft de visitatiecommissie in overweging om de wisselwerking tussen bestuur en AVO de visitatiecommissie mee te nemen in de geplande evaluatie van het geschil.

De visitatiecommissie ziet dat het bestuur in de contacten met de certificerend actuaris en de accountant op afstand staat en in hoge mate steunt op de uitvoeringsorganisatie. Controle thema's en auditplan worden voorbesproken in de risico- en controlcommissie. De visitatiecommissie beschouwt het als positief dat deze commissie een sturende rol heeft. De betrokkenheid van het gehele bestuur ontstaat echter pas in de laatste fase van het jaarwerktraject. De visitatiecommissie geeft het bestuur in overweging om na te gaan of het deze afstand wenselijk acht of dat een meer proactieve rol de voorkeur verdient.

Proces beleggingen

De visitatiecommissie is positief over het initiatief van het fonds om een eigen fondsspecifieke commissie beleggingszaken (CBZ) in te richten, waarmee het bestuur beter sturing kan geven aan het beleggingsproces en meer zicht en grip heeft op implementatie. De aansluiting van het beleggingsbeleid op de strategie en investment beliefs van het fonds kan mede door de CBZ worden bewaakt. Op dit moment is er sprake van een beleggingscommissie voor de drie KLM-fondsen gezamenlijk. Deze richt de aandacht onder meer op de strategische beleidsvoorstellen die BSG doet en heeft recentelijk eveneens aandacht besteed aan de performance van de beleggingsportefeuille van de fondsen. De visitatiecommissie roept op bij de inrichting van de CBZ aandacht te hebben voor de rolverdeling tussen de CBZ in relatie tot de huidige beleggingscommissie.

De beleggingen van het fonds bestaan nagenoeg geheel uit participaties in beleggingsinstellingen. Voor het merendeel betreft dit beleggingsfondsen van vermogensbeheerder BSG. Zonder afbreuk te willen doen aan deze beleggingsfondsen en de inspanningen van BSG, sluit een dergelijke constructie niet uit dat de indruk kan ontstaan dat de besluitvorming op het gebied van beleggingen binnen het fonds, beïnvloed kan worden door de belangen van de vermogensbeheerder. Om de afhankelijkheid van het vermogensbeheerproces te beperken is het niet ongebruikelijk dat gebruik gemaakt wordt van een fiduciair manager. Deze voorziet het bestuur van advies inzake balansmanagement en afwegingen tussen risico's en opbrengsten. De manager kan een belangrijke rol spelen bij het selectieproces van vermogensbeheerders en bij het bewaken van de performance en de stijl van de aangestelde beheerders. Een advies voor het inrichten van de portefeuille op basis van de uitkomsten van een ALM-studie kan eveneens tot de taken van een fiduciair manager gerekend worden.

De visitatiecommissie geeft het bestuur in overweging om de inrichting van het beleggingsproces te beoordelen op de (on)afhankelijkheid van BSG als vermogensbeheerder. Gedacht kan worden aan bijvoorbeeld het model met een onafhankelijk fiduciair manager, of een model waarin meer de nadruk ligt op expertise en countervailing power vanuit het fonds

Risicobeheersing

In korte tijd is veel bereikt op het gebied van de governance van het risicomanagement en de wijze waarop de beheersing van de verschillende risico's in onderlinge samenhang vormgegeven wordt. De visitatiecommissie spreekt hier waardering voor uit. De vorderingen voor wat betreft de inrichting tot nu toe zijn veelbelovend. Wel dient het bestuur ervoor te waken dat de verschillende deelrisico's niet uitsluitend in de commissies worden behandeld, doch ook in bestuurlijke zin omarmd worden.

De visitatiecommissie beveelt aan om risicomanagement steeds meer tot onderdeel van het dagelijkse denken van de bestuursleden te maken en expliciet in de besluitvorming te benoemen.

Communicatie aan belanghebbenden

Pensioenbewustzijn en vertrouwen in het fonds zijn speerpunten uit het beleidskader communicatie van het fonds. In het verslagjaar is het pensioen 1-2-3 in digitale vorm geïmplementeerd. De visitatiecommissie beoordeelt de keuze voor een digitale variant als positief. Het geschil over de uitvoeringsovereenkomst en de bijstortregeling heeft geleid tot verhoogde aandacht voor communicatie. Er werd ad hoc een communicatiecommissie ingesteld.

Belanghebbenden werden via de website van het pensioenfonds periodiek geïnformeerd over de ontwikkeling van het geschil.

De visitatiecommissie spreekt waardering uit voor de gedegen wijze waarop het speerpunt "vertrouwen van de deelnemers" een plaats gekregen heeft in de communicatie. Op basis van documentatie en het communicatieplan constateert de visitatiecommissie dat de borging op orde is.

Ontwikkeling en waarborging van benodigde deskundigheid en competenties

Het bestuur stelde in 2016 een nieuw geschiktheidsplan op waarin, naast deskundigheidsseisen, nader wordt ingegaan op de gewenste competenties van het bestuur als collectief en van de individuele bestuursleden in het bijzonder. In 2016 vulden de bestuursleden een selfassessment in, waardoor een beeld kon worden gevormd van het collectieve en individuele niveau van deskundigheid en competenties. De uitkomsten van het selfassessment werden vervolgens in de geschiktheidsmatrix van het fonds verwerkt. De visitatiecommissie heeft de indruk gekregen dat de individuele evaluatie van het bestuurlijk functioneren in het selfassessment verweven is. Voor wat betreft collectieve evaluatie van bestuurlijk functioneren stemt het de visitatiecommissie positief dat intentie bestaat om naderhand te evalueren hoe het bestuur onder hoge druk dan wel in complexe dossiers besluiten neemt. Alhoewel dit zondermeer een vorm van collectieve evaluatie betreft,

heeft de visitatiecommissie niet uit de vastlegging kunnen afleiden dat collectieve evaluatie van het bestuurlijk functioneren structureel onderdeel uitmaakt van de bestuurlijke agenda.

Het fonds voldoet aan de diversiteitsnorm uit de Code Pensioenfondsen, namelijk ten minste een vrouwelijke bestuurder en - op korte termijn - ook een bestuurder van 40 jaar of jonger. De visitatiecommissie beoordeelt deze samenstelling als positief. Om optimaal gebruik te kunnen maken van diverse inzichten, ervaringen, kennis, visie en competenties, verdient het aanbeveling om deze componenten, naast leeftijd en geslacht, te benoemen in het geschiktheidsplan. De visitatiecommissie heeft niet kunnen vaststellen dat diversiteit onderdeel gemaakt is van de profielschets en geschiktheidsplan en vraagt hier wederom aandacht voor.

IT-beheersing

De visitatiecommissie heeft de indruk dat de inrichting en beheersing van IT nagenoeg geheel bij BSG ligt en nog in mindere mate verankerd is in het bestuur. Bij volledige uitbesteding is het begrijpelijk dat het pensioenfonds geen eigen IT-beleid kent. Echter, vanuit de eindverantwoordelijkheid van het bestuur is het wel nodig dat er regie is en controls zijn op de uitbesteding, alsook competenties in het bestuur om regie te voeren en toezicht te houden. De onderhanden zijnde uitwerking van beleid inzake de manier waarop het fonds met IT-risico omgaat, schept daartoe voor het bestuur een kader.

De visitatiecommissie acht het van belang dat de IT-systemen voldoende flexibel zijn en derhalve voldoende (tijdig) kan worden geanticipeerd op ontwikkelingen in de markt, de pensioenregelingen of overige externe factoren.

De visitatiecommissie adviseert aandacht te hebben voor de verandercapaciteit van de IT-systemen, en de bestuurlijke regie. Daarbij is het van belang dat duidelijk is waar het bestuur in het kader van risicobeheersing op wil sturen en dat het in het bijzonder oog heeft voor de waarborgen op het gebied van veiligheid en privacy.

Vooruitblik visitatie 2017

Met inachtnaam van het wetsvoorstel, dat bepaalt dat ondernemingspensioenfondsen met een beheerd vermogen van meer dan € 1 miljard voortaan een raad van toezicht dienen te hebben, bereidt de visitatiecommissie de visitatie over 2017 voor. Net als in 2016, is de visitatiecommissie voornemens de visitatie 2017 uit te voeren aan de hand van een aantal thema's. Daarnaast zal de visitatiecommissie zich een beeld vormen van de algemene gang van zaken bij het fonds en belangrijke beleidsdossiers.

In 2017 wil de visitatiecommissie zich richten op de volgende thema's:

1. Compliance en integriteit
2. Het jaarwerkproces
3. De (invulling van de) aandeelhoudersrol van de fondsen
4. Deelnemerscommunicatie

Daarnaast zal de visitatiecommissie concretisering van adviezen en aanbevelingen volgen.

Amstelveen, mei 2017

P.D. Eenshuistra (voorzitter)

Q.G. Ligtenstein

R.L.S. Verjans

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft kennis genomen van de bevindingen van de visitatiecommissie en dankt de commissie daarvoor. Deze bevindingen zullen de komende periode uitgebreid worden besproken. De visitatiecommissie gaat in haar verslag uitgebreid in op het opzeggen van de uitvoeringsovereenkomst door KLM. Zij koppelt daar mede opmerkingen rondom het governance model aan. Het bestuur is nog bezig met een eigen evaluatie van deze achterliggende periode maar wil nu reeds beknopt op dit deel van het verslag van de visitatiecommissie reageren gezien de impact die het dossier heeft gehad.

Het model en de stemverhoudingen binnen het fondsbestuur zijn ontstaan vanuit het arbeidsvoorwaardelijk overleg en vastgelegd in diverse protocollen. Het fondsbestuur bestaat uit drie geledingen die geen van drieën de helft (of meer) van de stemmen vertegenwoordigen. Geen der partijen heeft een doorslaggevende stem. Voor een meerderheid zijn altijd meerdere bestuursgeledingen nodig. Afhankelijk van een te nemen besluit kunnen dat wisselende meerderheden zijn. Van het (kennelijk) veronderstelde automatisch oplijnen van de belangen van werknemers en gepensioneerden is in de ogen van het bestuur geen sprake. Zeker na het aftoppen van de pensioenopbouw zijn er duidelijk te onderscheiden belangen tussen de drie geledingen. Van een ongebruikelijke of zelfs onevenwichtige stemverhouding is daarmee in de ogen van het bestuur zeker niet automatisch sprake.

In onze ogen had een model waarin de werknemers en gepensioneerden evenveel vertegenwoordigers als de werkgever hebben niet tot minder spanning geleid. Het is de wijze waarop het bestuur met het dossier is omgegaan en het onderlinge respect voor elkaar en elkaars standpunten wat ervoor heeft gezorgd dat in de ogen van het bestuur deze moeilijke periode relatief succesvol is afgerond.

11 VERSLAG VERANTWOORDINGSORGAAN

Het verantwoordingsorgaan heeft tot taak een oordeel te geven over het door het bestuur in 2016 gevoerde beleid en beleidskeuzes voor de toekomst. Het verantwoordingsorgaan heeft hiertoe de beschikking gekregen over informatie die het noodzakelijk achtte voor de uitvoering van zijn taken. Naast besprekingen met het bestuur heeft het verantwoordingsorgaan ook gesprekken gevoerd met de visitatiecommissie. De visitatiecommissie heeft zijn rapport van bevindingen over 2016 toegelicht en verantwoord aan het verantwoordingsorgaan. Het verantwoordingsorgaan bestaat uit een afvaardiging namens de actieve deelnemers, de pensioengerechtigden en de werkgever.

Oordeel

Op basis van de verstrekte informatie komt het verantwoordingsorgaan tot een positief oordeel over de wijze waarop het bestuur heeft gehandeld. Het bestuur heeft de nodige maatregelen getroffen om het fondsvermogen zorgvuldig te beheren en heeft in voldoende mate op een evenwichtige en proactieve wijze gehandeld in het belang van de belanghebbenden.

Bestuurlijke druk

De blijvende toenemende complexiteit in de pensioenregelingen, pensioenland en externe regelgeving, zorgen voor een toenemend volume van bestuurlijke werkzaamheden. Het verantwoordingsorgaan is tevreden met de inzet en wijze waarop het bestuur, dit elke keer oppakt en afrondt. De zorg naar voren toe blijft hoe het bestuur - alsmede de uitvoeringsorganisatie - er voor kan zorgen in control te blijven.

Het verantwoordingsorgaan spreekt zijn waardering uit over de rol en functioneren van het bestuur ten aanzien van discussies tussen de arbeidsvoorwaardelijke partijen in 2016.

Communicatie

Communicatie is en blijft een belangrijk onderwerp. Door de toenemende complexiteit wordt het belang om alle deelnemers meer pensioenbewust te maken alleen maar groter. Ook omdat de deelnemer steeds meer zelf verantwoordelijk wordt voor het zorgen voor een goede oudedagsvoorziening. Het verantwoordingsorgaan constateert dat het bestuur gericht bezig is met het pensioenbewuster maken van de deelnemers, onder andere door de pensioenplanner, en daarnaast veel aandacht heeft voor de wijze waarop de informatie ontvangen wordt door de deelnemers.

Gezien het belang van communicatie zal het verantwoordingsorgaan hier de nodige aandacht aan blijven schenken.

Riskmanagement

In 2016 zijn verdere stappen gezet op het gebied van de governance van het risicomanagement, waaronder het aanstellen van een Risk manager, en hoe de beheersing van de verschillende risico's in onderlinge samenhang vormgegeven gaat worden. Dit zal in 2017 worden gecontinueerd. Het verantwoordingsorgaan zal hier in 2017 de nodige aandacht aan gaan schenken.

Beleggingsbeleid

Het jaar 2016 was een goed beleggingsjaar met een rendement van 7,9%. Daarnaast heeft de lage rente er voor gezorgd dat de pensioenverplichtingen verder zijn toegenomen. Per eind 2016 is de beleidsdekkingsgraad 114,6% en dat is lager dan de vereiste dekkingsgraad van 122,6%. Het fonds bevindt zich in een reservetekort en heeft daarom vóór 1 april 2017 een herstelplan ingediend.

Het verantwoordingsorgaan stelt vast dat het bestuur voldoende aandacht heeft voor het strategisch– en operationeel beleggingsbeleid. Een voorbeeld hiervan is het stoppen van de tactische asset allocatie, daar het niet het verwachte extra rendement opleverde. Een ander voorbeeld is het instellen van de Commissie Beleggingzaken in 2016, waarmee het bestuur beter sturing kan geven aan het beleggingsproces. Waar nodig wordt het beleggingsbeleid aangepast en het verantwoordingsorgaan ziet duidelijk het, altijd aanwezige, spanningsveld tussen risico en rendement.

Het verantwoordingsorgaan zal verdere besluitvorming inzake het beleggingsbeleid en de ontwikkeling van de beleidsdekkingsgraad nauwlettend blijven volgen.

Amstelveen, mei 2017

Verantwoordingsorgaan

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft in de gezamenlijke vergadering met het verantwoordingsorgaan van 2 juni 2017 kennis genomen van het verslag en het oordeel van het verantwoordingsorgaan. Het bestuur onderschrijft de observaties van het verantwoordingsorgaan ten aanzien van de bestuurlijke druk, de communicatie, het risicomanagement en het beleggingsbeleid. Adequate communicatie met deelnemers blijft hoog op de agenda van het bestuur staan en de invulling van het risicomanagement zal verder worden opgepakt.

Het bestuur dankt het verantwoordingsorgaan voor zijn adviezen en kritische beoordeling van het gevoerde beleid. Hiermee heeft het verantwoordingsorgaan een constructieve bijdrage geleverd aan het beheer van het pensioenfonds.

JAAR REKENING 2016

Balans per 31 december

(na resultaatbestemming)

(bedragen in miljoenen euro's)

Activa	2016	2015
Beleggingen voor risico pensioenfonds		
• Vastgoed (1)	1.270,5	1.252,8
• Aandelen (2)	2.689,2	2.086,8
• Vastrentende waarden (3)	4.565,6	4.583,1
• Derivaten (4)	43,1	44,0
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	8.568,4	7.966,7
Beleggingen voor risico deelnemers (5)	32,4	17,9
Deelnemingen (6)	5,7	5,4
Vorderingen en overlopende activa (7)	98,5	4,9
Liquide middelen (8)	1,2	1,5
Totaal activa	8.706,2	7.996,4

Passiva

Stichtingskapitaal en reserves (9)		
• Bestemmingsreserves	94,1	0,1
• Overige reserves	1.379,3	1.420,8
Totaal stichtingskapitaal en reserves	1.473,4	1.420,9
Technische voorzieningen		
• Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds (10)	6.971,3	6.463,2
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (11)	32,4	17,9
Derivaten (4)	221,1	87,3
Schulden en overlopende passiva (12)	8,0	7,1
Totaal passiva	8.706,2	7.996,4

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 70 tot en met 82.

Rekening van baten en lasten

(bedragen in miljoenen euro's)

Baten en lasten pensioenactiviteiten	2016	2015
Premies voor risico pensioenfonds (13)	155,3	57,5
Premies voor risico deelnemers (14)	12,5	18,6
Waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds (15)	0,2	0,3
Waardeoverdrachten voor risico deelnemers (16)	-0,1	-0,1
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
• Pensioenopbouw (17)	-56,9	-52,1
• Indexering (18)	-25,8	-4,6
• Rentetoevoeging (19)	3,8	-10,2
• Wijziging rekenrente (20)	-569,1	37,6
• Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (21)	204,2	200,4
• Pensioenrechten waardeoverdrachten, per saldo (22)	-0,2	-0,3
• Wijziging actuariële grondslagen (23)	-59,1	-379,2
• Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen (24)	-5,0	-12,4
Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen risico pensioenfonds	-508,1	-220,8
Pensioenuitkeringen (25)	-202,8	-199,4
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (26)	-14,5	-17,9
Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds (27)	-4,1	-2,6
Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers (28)	-0,1	-0,1
Totaal baten en lasten pensioenactiviteiten	-561,7	-364,5

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

Directe beleggingsopbrengsten (29)	13,4	18,9
Indirecte beleggingsopbrengsten (29)	603,6	163,4
Kosten van vermogensbeheer (29)	-6,3	-5,3
Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten (30)	1,3	1,3
Totaal beleggingsresultaat voor risico pensioenfonds	612,0	178,3
Totaal beleggingsresultaat voor risico deelnemers (31)	2,2	-0,5
Totaal baten en lasten beleggingsactiviteiten	614,2	177,8
Resultaat	52,5	-186,7

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 97 tot en met 108.

Kasstroomoverzicht

(bedragen in miljoenen euro's)

Kasstroom uit pensioenactiviteiten	2016	2015
Ontvangen premies voor risico pensioenfondsen	61,3	61,8
Ontvangen premies voor risico deelnemers	12,5	18,6
Ontvangen waardeoverdrachten voor risico pensioenfondsen	0,2	0,3
Betaalde waardeoverdrachten voor risico deelnemers	-0,1	-0,1
Betaalde pensioenuitkeringen voor risico pensioenfondsen	-203,0	-199,1
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfondsen	-2,2	-3,2
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	-0,1	-0,1
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	-131,4	-121,8

Kasstroom uit beleggingsactiviteiten	2016	2015
Verkopen beleggingen voor risico pensioenfondsen	949,8	2.005,0
Verkopen beleggingen voor risico deelnemers	0,8	0,1
Directe beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen	12,5	19,1
Aankopen beleggingen voor risico pensioenfondsen	-841,2	-1.421,9
Aankopen beleggingen voor risico deelnemers	-13,5	-17,0
Verkopen en afwikkeling derivaten voor risico pensioenfondsen	8,4	-465,0
Mutatie tegoeden en schulden kredietinstellingen	18,7	-5,3
Betaalde kosten van vermogensbeheer voor risico pensioenfondsen	-5,8	-5,5
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten voor risico pensioenfondsen	1,0	0,5
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten voor risico deelnemers	0,4	-1,5
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	131,1	108,5
Mutatie liquide middelen	-0,3	-13,3

Toelichting algemeen

Activiteiten

Het doel van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, statutair gevestigd in Amstelveen en kantoorhoudend aan de Professor E.M. Meijerslaan 1 in Amstelveen (hierna: het pensioenfonds), is het verstrekken van pensioenuitkeringen aan werknemers en oud-werknemers van KLM die behoren tot de groep vliegers, de groep assistent-pursers, pursers en senior pursers die tot het zogeheten Kerncorps Cabinepersoneel behoren en de groep voormalige boordwerktuigkundigen en radiotelegrafisten. Het pensioenfonds is als ondernemingspensioenfonds ingeschreven in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel onder nummer 41199000.

Pensioenregeling

De door het pensioenfonds uitgevoerde pensioenregeling bestaat vanaf 1 januari 2015 uit de basispensioenregeling en de nettopensioenregeling.

Basispensioenregeling

De basispensioenregeling geldt voor alle deelnemers en omvat ouderdomspensioen, AOW-hiaatcompensatie, nabestaandenpensioen, wezenpensioen en invaliditeitspensioen.

Ouderdomspensioen

De pensioenregeling is een geïndexeerde middelloonregeling. Het ouderdomspensioen gaat met ingang van 1 januari 2016 voor de vliegers standaard in op 58-jarige leeftijd. Daarvoor was de pensioenrichtleeftijd voor alle deelnemers 56 jaar. De deelnemers kunnen binnen bepaalde grenzen het tijdstip kiezen waarop zij met pensioen gaan en wel op zijn vroegst op de leeftijd van 50 jaar. Het ouderdomspensioen per deelnemersjaar bedraagt vanaf 1 januari 2016 voor de vliegers 1,28% van de pensioengrondslag en voor pursers, die deelnemer zijn van het pensioenfonds, 1,16% van de pensioengrondslag bij een ongewijzigde pensioenrichtleeftijd van 56 jaar. Het pensioengevend salaris is voor 2016 fiscaal gemaximeerd op EUR 101.519. De maximale pensioengrondslag voor dit jaar bedraagt EUR 101.519 verminderd met de franchise.

Vliegers hebben de mogelijkheid om vanaf de leeftijd van 42 jaar gedeeltelijk met pensioen te gaan. Op basis van de regeling verminderde productie kunnen ze uiterlijk op de leeftijd van 62 jaar met pensioen gaan. Leden van het Kerncorps Cabinepersoneel kunnen vanaf de leeftijd van 50 jaar gebruik maken van (deeltijd)pensioen. Hun uiterste pensioenleeftijd is de AOW-gerechtigde leeftijd.

Aanvullend pensioen kan het ouderdomspensioen op een hoger niveau brengen wanneer de deelnemer in de periode van 10 jaar voor pensionering in deeltijd werkt. Dit is een vrijwillig onderdeel van de regeling waarvoor de deelnemer een premie of een koopsom betaalt.

AOW-hiaatcompensatie

De overheid heeft in 2012 de AOW-gerechtigde leeftijd gefaseerd verhoogd. Deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden die na 1 april 2012 de leeftijd van 65 jaar bereiken, hebben recht op een compensatie in verband met het AOW-hiaat dat hierdoor ontstaat. De compensatie wordt verstrekt vanaf de eerste dag van de maand waarin de 65-jarige leeftijd wordt bereikt tot de AOW-gerechtigde leeftijd op basis van het pensioenreglement (uiterlijk tot de leeftijd van 71 jaar en zes maanden).

De AOW-hiaatcompensatie bestaat uit twee delen: een compensatie voor de gederfde AOW-uitkering op basis van de AOW voor ongehuwden en een compensatie voor het verschil in belastingheffing vóór en na de AOW-ingangsdatum. De hoogte van de AOW-hiaatcompensatie is

afhankelijk van de diensttijd tot uiterlijk 1 januari 2016. In geval van samenloop van AOW-hiaatcompensatie en AOW-uitkering van de overheid, vindt verrekening plaats.

Nabestaandenpensioen

Nabestaandenpensioen is bestemd voor de nagelaten partner van een overleden deelnemer. Het nabestaandenpensioen is verzekerd op risicobasis. Bij overlijden van de deelnemer vóór de standaardpensioendatum wordt een nabestaandenpensioen toegekend gelijk aan 1,313% van de in enig jaar geldende (gemaximeerde) pensioengrondslag.

Aan de nagelaten partner kan tijdelijk ook een nabestaandenoverbruggingspensioen worden uitgekeerd. Het nabestaandenoverbruggingspensioen eindigt op de eerste dag van de maand waarin de nagelaten partner de 65-jarige leeftijd bereikt. Indien het nabestaandenoverbruggingspensioen op of na 1 april 2012 is ingegaan, eindigt het pensioen op de leeftijd van 71 jaar en zes maanden, maar uiterlijk op de eerdere AOW-ingangsdatum van de nagelaten partner. Indien het pensioen vóór 1 april 2012 is ingegaan, bestaat ook recht op AOW-hiaatcompensatie. Deze AOW-hiaatcompensatie bedraagt 70% van de hiervoor beschreven AOW-hiaatcompensatie.

Wezenpensioen

Wezenpensioen wordt uitgekeerd aan kinderen tot de 18-jarige leeftijd of, bij het volgen van een voltijdse beroepsopleiding of universitaire studie, uiterlijk tot de 27-jarige leeftijd. Het wezenpensioen bedraagt voor elk gerechtigd kind 20% van het tot 1 januari 2015 opgebouwde ouderdompensioen en vanaf deze datum 0,263% van de in enig jaar geldende (gemaximeerde) pensioengrondslag. Het wezenpensioen wordt aangevuld met een jaarlijks vast bedrag nabestaandenoverbruggingspensioen voor wezen.

Invaliditeitspensioen

Invaliditeitspensioen gaat in op de dag waarop de loondoorbetaling bij ziekte volgens artikel 629 Boek 7 van het Burgerlijk Wetboek is geëindigd en wordt uitgekeerd zolang de arbeidsongeschiktheid duurt. De uitkering loopt uiterlijk door tot de dag waarop de deelnemer ouderdompensioen ontvangt.

Daarnaast hebben vliegers met een verminderde productie de mogelijkheid hun invaliditeitspensioen te verhogen. De deelnemer betaalt hiervoor een aanvullende premie.

Nettopensioenregeling

De nettopensioenregeling is ingevoerd per 1 januari 2015 naar aanleiding van de fiscale maximering van het pensioengevend salaris in de basispensioenregeling. Het maximum pensioengevend salaris bedraagt per 1 januari 2016 EUR 101.519. Deelname aan deze regeling is op vrijwillige basis. De ingelegde premies zijn fiscaal niet aftrekbaar. Over de pensioenuitkeringen in de toekomst wordt geen loonheffing ingehouden c.q. is geen inkomstenbelasting verschuldigd.

De nettopensioenregeling is gedeeltelijk een beschikbare-premierregeling. De hoogte van de premie bedraagt, afhankelijk van de keuze van de deelnemer, per 1 januari 2016 het nettobedrag van de premievrijval die de deelnemer ontvangt van KLM in verband met de verlaging van het percentage pensioenopbouw en de maximering van het pensioengevend salaris in de basispensioenregeling per 1 januari 2015 of het (hogere) bedrag van de fiscaal maximale premie. De fiscaal maximale premie is afhankelijk van de hoogte van het pensioengevend salaris en is gebaseerd op een leeftijdsafhankelijke staffel. De fiscaal maximale premie wordt vastgesteld op basis van een rekenrente van 3,0%.

De premies (onder aftrek van kosten en risicopremie overlijden) worden belegd in aandelenbeleggingsfondsen en obligatiebeleggingsfondsen volgens het zogenoemde life-cycle-

principe. Hierbij wordt bij het naderen van de pensioendatum een steeds groter deel van de premie belegd in obligaties en wordt een deel van de aandelenbeleggingen verruild voor obligatiebeleggingen. Voor het opgebouwde pensioenkapitaal geldt een vrijstelling voor de inkomstenbelasting (box 3).

Op pensioendatum wordt het opgebouwde pensioenkapitaal aangewend voor de aankoop van netto-ouderdomspensioen (en eventueel nabestaandenpensioen) bij een verzekeraar naar keuze van de deelnemer. De hoogte van het nettopensioen dat kan worden ingekocht bij een verzekeraar is niet alleen afhankelijk van het behaalde rendement op de beleggingen, maar ook van de marktrente op pensioendatum. Met ingang van 1 januari 2017 kan het opgebouwde pensioenkapitaal ook binnen het pensioenfonds worden aangewend voor een variabele uitkering netto-ouderdomspensioen (en eventueel nabestaandenpensioen). De variabele uitkering wordt jaarlijks aangepast, onder andere op basis van het in het voorgaande jaar behaalde beleggingsrendement en de ontwikkeling van de levensverwachting van de collectiviteit waarvan de deelnemer deel uitmaakt.

De nettopensioenregeling is gedeeltelijk ook een risicoverzekering, namelijk voor het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum. Hiervoor wordt een risicopremie betaald, die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd van de deelnemer. Bij overlijden worden een nabestaandenpensioen en een wezenpensioen toegekend gelijk aan 0,907% respectievelijk 0,308% van het gemiddeld verdiende salaris boven het fiscaal gemaximeerde pensioengevend salaris in de basispensioenregeling, rekening houdend met 52% belastingheffing. Het nabestaandenpensioen en wezenpensioen worden vastgesteld in de veronderstelling dat de deelnemer tot de pensioendatum zou hebben deelgenomen.

Indexering

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde en ingegane pensioenen jaarlijks per 1 januari aan te passen aan de ontwikkeling van het loonindexcijfer zoals gepubliceerd door het CBS.

Het pensioenfonds financiert de toekomstige verhogingen van de pensioenen uit de reserves. De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op indexering bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst indexering kan plaatsvinden.

Het bestuur besluit jaarlijks over de toekenning van indexering. Bij de besluitvorming wordt uitgegaan van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen indexering toegekend. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% wordt in beginsel indexering toegekend, maar de indexering wordt op een zodanig niveau vastgesteld dat deze naar verwachting in de toekomst kan worden gecontinueerd. Hierbij wordt rekening gehouden met de wettelijk voorgeschreven parameters.

De financiering van de indexering van ingegane nettopensioenen vindt plaats vanuit de afzonderlijk vastgestelde reserve voor de nettopensioenregeling en rekening houdend met de eveneens afzonderlijk berekende beleidsdekkingsgraad voor de nettopensioenregeling. De toe te kennen indexering van ingegane nettopensioenen wordt op deze wijze separaat vastgesteld.

Een achterstand in de indexering kan onder voorwaarden worden ingehaald. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het (strategisch) vereist eigen vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan worden toegekend. In enig jaar kan maximaal een vijfde deel van het bedrag dat beschikbaar is voor inhaalindexering hiervoor worden aangewend.

Voor de opgebouwde pensioenen tot 1 januari 2007 van alle (actieve en gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden tot de leeftijd van 65 jaar geldt een onvoorwaardelijke jaarlijkse indexering van maximaal 2,5%. Indien de verandering van het loonindexcijfer uitkomt boven 2,5%, heeft de indexering voor het meerdere een voorwaardelijk karakter. De onvoorwaardelijke indexering van het nabestaandenpensioen tot maximaal 2,5% wordt toegepast tot de dag waarop de overleden voormalig deelnemer 65 jaar zou zijn geworden.

Indexering van de pensioenen van pensioengerechtigden ouder dan 65 jaar en de vanaf 1 januari 2007 opgebouwde pensioenen onder de basispensioenregeling is tot de verandering van het loonindexcijfer onvoorwaardelijk indien en voor zover deze indexering kan worden gefinancierd uit het bedrag van de vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen die is bedoeld voor de financiering van de onvoorwaardelijke indexering van opgebouwde pensioenen tot 1 januari 2007, indien en voor zover deze onvoorwaardelijke indexering lager is dan 2,5%.

Een klein deel van de ingegane en premievrije pensioenen wordt (voorwaardelijk) geïndexeerd met het verschil tussen het tienjaars gewogen gemiddelde totaalrendement op de beleggingen en een rekenrente van 4,0%.

Financiering en premie

Basispensioenregeling

Jaarlijks wordt een normpremie vastgesteld die benodigd is voor de pensioenopbouw onder de basispensioenregeling en de instandhouding van het vereist eigen vermogen, verhoogd met een risicopremie voor overlijden en invaliditeit en kostenopslagen. De premiestelling is gebaseerd op een vaste rekenrente van 2,0%. Indien de aldus berekende normpremie lager is dan de gedempte kostendeekkende premie overeenkomstig artikel 128 lid 2 van de Pensioenwet, wordt niet de normpremie, maar de gedempte kostendeekkende premie in rekening gebracht. De premie inclusief kostenopslagen, maar exclusief een opslag voor termijnbetaling, bedraagt voor 2016 16,5% (2015: 15,6%) van de premiegrondslag voor de basispensioenregeling.

Het pensioenfonds kent een overschotten- en tekortenbeleid. De premiekortinggrens wordt vastgesteld op basis van de hoogste van a) de voorziening pensioenverplichtingen op basis van reële marktrente, b) de voorziening pensioenverplichtingen op basis van een vaste rekenrente van 1,0% en c) de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de door De Nederlandsche Bank (DNB) vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur vermeerderd met het (strategisch) vereist eigen vermogen. Premiekorting wordt slechts verleend indien volledige indexering is toegekend, die naar verwachting in de toekomst kan worden gecontinueerd, en bovendien eventuele inhaalindexering is toegekend.

Indien de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds lager is dan de dekkingsgraad volgens de in de Pensioenwet vastgelegde solvabiliteitseisen, wordt een herstelplan opgesteld en bij DNB ingediend. In het herstelplan wordt uitgewerkt hoe binnen de daartoe in de Pensioenwet gestelde termijn van 10 jaar de dekkingsgraad weer op het vereiste niveau kan worden gebracht. Uit het herstelplan voortvloeiende extra premies worden zodanig vastgesteld dat toestemming van DNB wordt verkregen om de pensioenrechten en pensioenen te mogen blijven indexeren.

De KLM en het pensioenfonds hebben in december 2016 de uitvoeringsovereenkomst ondertekend, waarin (onder andere) vorenstaande afspraken inzake premie en overschotten- en tekortenbeleid zijn opgenomen.

Nettopensioenregeling

Deelnemers aan de nettopensioenregeling betalen een premie die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd. De premie is gelijk aan de fiscaal maximale premie, die

is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%. De premie bedraagt 4,6% (2015: 4,6%) van het pensioengevend salaris boven EUR 101.519 (2015: EUR 100.000) voor een 20-jarige deelnemer en loopt op tot 14,0% (2015: 14,0%) voor een 64-jarige deelnemer.

Indien sprake is van risicodekking bij overlijden, is hierin de verschuldigde risicopremie begrepen. De premie wordt verhoogd met een kostenopslag.

Grondslagen voor de financiële verslaggeving

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek en in overeenstemming met de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfondsen (RJ 610).

De bedragen in de jaarrekening luiden in euro's.

Schattingen en veronderstellingen

Bij het opstellen van de jaarrekening is het maken van schattingen en veronderstellingen noodzakelijk. De schattingen en veronderstellingen hebben invloed op de toepassing van grondslagen en de waardering van activa en verplichtingen. De schattingen en daaraan ten grondslag liggende veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. Vooral de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en (in mindere mate) de waardering van de beleggingen zijn gebaseerd op schattingen en veronderstellingen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Ten behoeve van de oordeelsvorming en het maken van schattingen wordt gebruik gemaakt van externe deskundigen. De aard van oordelen en schattingen en de onderliggende veronderstellingen is, voor zover noodzakelijk geacht voor het vereiste inzicht in het vermogen, vermeld in de toelichting bij de jaarrekening. Herzieningen van schattingen worden verwerkt in de periode waarin de schatting wordt herzien. Een herziening van een schatting heeft dikwijls ook gevolgen voor waardering en resultaatbepaling in toekomstige perioden.

Verwerking

De belangrijkste activa en verplichtingen van het pensioenfonds zijn respectievelijk de beleggingen en de pensioenverplichtingen. De beleggingen bestaan volledig uit financiële activa en derivaten. Deze worden in de balans opgenomen respectievelijk van de balans verwijderd op transactiedatum (datum van koop of verkoop). Dit is het moment waarop de toekomstige economische voordelen en de risico's verbonden aan het financiële instrument worden overgedragen. Pensioenverplichtingen worden in de balans opgenomen op het moment van toekenning of overdracht van de pensioenrechten. Zij worden van de balans verwijderd op het moment van uitkering of overdracht van de pensioenrechten.

Saldering

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd en als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Presentatie beleggingen en beleggingsopbrengsten

De beleggingen bestaan nagenoeg geheel uit participaties in beleggingsinstellingen, voor het merendeel Blue Sky beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben de vorm van een

besloten fonds voor gemene rekening. De participaties worden in de balans gerubriceerd conform de aard van de onderliggende beleggingen van de beleggingsfondsen. Waardeveranderingen van de participaties worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder indirecte beleggingsopbrengsten. Zij bestaan uit de directe en indirecte opbrengsten van de onderliggende beleggingen en de kosten van vermogensbeheer die ten laste van het beleggingsfonds komen. Door beleggingsfondsen uitgekeerde dividenden worden gepresenteerd onder directe beleggingsopbrengsten.

Waardering beleggingen

Participaties in beleggingsinstellingen worden op het moment van verkrijging gewaardeerd tegen de verkrijgingsprijs, dat wil zeggen inclusief een eventuele toetreedvergoeding. Vervolgens worden de participaties gewaardeerd tegen de berekende intrinsieke waarde of de meest recent beschikbare intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt vastgesteld op basis van de marktwaarde van de onderliggende activa en verplichtingen. Dit is het bedrag waarvoor een actief of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde, tot een transactie bereid zijnde partijen die onafhankelijk zijn. De marktwaarde is gebaseerd op actuele marktprijzen, tenzij anders vermeld.

Waardeveranderingen beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen, inclusief derivaten. Alle waardeveranderingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als opbrengst beleggingen direct in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de intrinsieke waarde van de participaties in de beleggingsfondsen. Transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum. Valutakoersverschillen bij de omrekening van activa en verplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder de post waarop de activa en verplichtingen betrekking hebben.

De koers op balansdatum van de euro ten opzichte van de belangrijkste valuta's is:

	2016	2015	2014
Amerikaanse dollar	1,0548	1,0863	1,2101
Canadese dollar	1,4145	1,5090	1,4016
Australische dollar	1,4566	1,4931	1,4787
Japanse yen	123,021	130,676	145,079
Britse pond	0,8536	0,7371	0,7761
Zwitserse frank	1,0720	1,0874	1,2024
Zweedse kroon	9,5820	9,1582	9,4726

Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Vastgoed

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen van vastgoedfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Onderliggende beleggingen in niet-beursgenoteerde participaties worden gewaardeerd tegen de intrinsieke waarde, gebaseerd op de marktwaarde van het onderliggende vastgoed. De marktwaarde van het onderliggende vastgoed is de geschatte waarde bij onderhandse verkoop in verhuurde staat. Directe vastgoedbeleggingen van vastgoedfondsen waarin rechtstreeks wordt geparticipeerd, worden op dezelfde wijze gewaardeerd. De onderliggende vastgoedobjecten worden periodiek getaxeerd door onafhankelijke taxateurs.

Aandelen

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen en converteerbare obligaties van aandelenfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Indien de koersvorming van beursgenoteerde aandelen niet representatief is, wordt de marktwaarde getaxeerd. De taxatie is gebaseerd op recente marktinformatie. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) wordt getaxeerd door de externe managers op basis van richtlijnen die algemeen worden toegepast in de private equity en venture capital branche.

Vastrentende waarden

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde vastrentende waarden van beleggingsfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum, verhoogd met de lopende rente. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde vastrentende beleggingen wordt bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele markttrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging. De marktwaarde van directe vastrentende beleggingen wordt eveneens bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele markttrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging.

Derivaten

Derivaten zijn afgeleide financiële instrumenten, waarvan de waarde afhankelijk is van één of meer onderliggende primaire financiële instrumenten. Derivaten bevatten rechten en verplichtingen waardoor één of meer van de financiële risico's waaraan de onderliggende primaire financiële instrumenten onderhevig zijn tussen partijen worden overgedragen.

Derivaten leiden bij het aangaan van de transactie niet of tot een relatief gering vermogensbeslag. Basisvormen van derivaten zijn swaps, forwards, futures en opties. Het onderliggende primaire financiële instrument kan onder meer een valutaproduct, een aandelenproduct of een renteproduct zijn.

Het pensioenfonds maakt gebruik van de volgende derivaten: valutaswaps, valutatermijncontracten, aandelenfutures en obligatiefutures.

Een valutaswap is een contract waarbij wordt overeengekomen om een bedrag in een bepaalde valuta te ruilen tegen een gelijkwaardig bedrag in een andere valuta met de verplichting om de betrokken valuta weer terug te ruilen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers. Bij een langlopende valutaswap worden gedurende de looptijd ook rentestromen uitgewisseld. Bij een kortlopende valutaswap worden geen rentestromen uitgewisseld, maar wordt het renteververschil verrekend in de termijnkoers.

Een valutatermijncontract is een contract waarbij de verplichting wordt aangegaan om een bepaalde valuta te verkopen en een andere valuta te kopen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers.

Een aandelenfuture is een op een beurs verhandelbaar termijncontract met verplichte levering van aandelen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde prijs. Naast futures met als onderliggende waarde een specifiek aandeel bestaan ook aandelenindexfutures. Dit zijn futures met als onderliggende waarde een bepaalde aandelenindex. Het verschil tussen het niveau van de aandelenindex dat is vastgelegd in het futurecontract en het werkelijke niveau van de index wordt afgerekend (cash settlement).

Een obligatiefuture is een op een beurs verhandelbaar termijncontract met verplichte levering van fictieve staatsobligaties op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde prijs. Veel voorkomende obligatiefutures in de Europese handel zijn Bundfutures. De onderliggende waarde van een Bundfuture is een fictieve Duitse staatsobligatie met een looptijd van 10 jaar. Het verschil tussen de prijs van de obligatie die is vastgelegd in het futurecontract en de werkelijke prijs wordt afgerekend (cash settlement).

Derivaten worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde contracten is dit de beursprijs per balansdatum. Voor niet-beursgenoteerde contracten is de waardering gebaseerd op recente marktinformatie (zoals valutakoersen, rentecurves en indexen), als input voor de gehanteerde gangbare waarderingsmodellen.

Deelnemingen

Deelnemingen worden gewaardeerd tegen nettovermogenswaarde.

Vorderingen

Vorderingen worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid. De geamortiseerde kostprijs komt in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden opgenomen voor de nominale waarde.

Voorziening pensioenverplichtingen

De voorziening pensioenverplichtingen wordt actuarieel berekend en wordt vastgesteld op basis van de nominaal verworven pensioenrechten, voor zover zij onvoorwaardelijk zijn. Dit betekent dat de voorwaardelijke toekomstige indexering niet in de voorziening is begrepen, maar de op balansdatum toegezegde indexering wel in de voorziening wordt opgenomen. De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum.

De voorziening met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen is de contante waarde van de beste inschatting van de toekomstige uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de tot balansdatum opgebouwde onvoorwaardelijke pensioenrechten. Daarin is begrepen de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikten. Bij de bepaling van de voorziening wordt rekening gehouden met de maximale onvoorwaardelijke indexering van de tot 1 januari 2007 opgebouwde pensioenrechten van zowel actieve deelnemers als gewezen deelnemers en pensioengerechtigden tot de leeftijd van 65 jaar van 2,5% (ingebouwde inflatiedekking).

De voorziening met betrekking tot invaliditeitspensioen is de contante waarde van de verwachte uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de verplichtingen aan bij het pensioenfonds aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers, nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers die naar verwachting arbeidsongeschikt zullen worden verklaard. De actuariële veronderstelling is dat het effect van de verwachte reactivering van bestaande arbeidsongeschikte

deelnemers gelijk is aan het effect van de verwachte nieuwe instroom van nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers.

De belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen zijn:

- rekenrente volgens actuele rentetermijnstructuur DNB (ongewijzigd);
- levensverwachting volgens prognosetafels AG 2016 met actuele fondsspecifieke leeftijds- en sekseafhankelijke correctiefactoren gebaseerd op het Willis Towers Watson model 2016 (2015: prognosetafels AG 2014 en correctiefactoren Towers Watson model 2014);
- partnerfrequentie actieve en gewezen deelnemers 100% (ongewijzigd);
- verschil leeftijd man en vrouw drie jaar (2015: tweeënhalf jaar);
- pensioenuitvoeringskosten 1,0% van de voorziening (ongewijzigd).

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2016 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,3% worden afgeleid (2015: 1,7%).

De voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde rentetermijnstructuur DNB betreft voor looptijden tot en met 20 jaar de markrente op de interbancaire swapmarkt. Voor looptijden langer dan 20 jaar wordt de swapcurve per balansdatum aangepast door de onderliggende éénjaarsforwardrente te extrapoleren naar een lange termijn verwacht renteniveau, de zogenoemde ultimate forward rate (UFR). De UFR wordt vastgesteld als 120-maands voortschrijdend gemiddelde van de werkelijke 1-jaar 20-jaarsforwardrentes. In de door DNB gevolgde methodiek beweegt de rente vanaf 21 jaar geleidelijk in de richting van de UFR, doordat de forwardrente wordt gemiddeld met de UFR.

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. De voorziening wordt gewaardeerd op de balanswaarde van de daarmee samenhangende beleggingen.

Schulden

Schulden worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs, die in het algemeen overeenkomt met de nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen

De grondslagen voor resultaatbepaling vloeien voor het merendeel voort uit de voor de beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde waarderingsgrondslagen. Voor een aantal posten worden de grondslagen voor resultaatbepaling hierna (nader) uiteengezet.

Directe beleggingsopbrengsten

Rente wordt ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarop deze betrekking heeft. Dividend wordt in de rekening van baten en lasten verwerkt op het moment van beschikbaarstelling.

Premies

Premies worden ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarin de daarmee samenhangende pensioenrechten worden opgebouwd. Premiekortingen en extra premies worden verwerkt in de periode waarin aan de voorwaarden volgens de uitvoeringsovereenkomst wordt voldaan.

Waardeoverdrachten

Waardeoverdrachten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen

Pensioenopbouw

De pensioenopbouw met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen wordt toegerekend aan de periode waarin de opbouw van de pensioenrechten plaatsvindt.

De verplichtingen met betrekking tot invaliditeitspensioen worden opgenomen in de periode waarin deze ontstaan. De toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers wordt ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarin de arbeidsongeschiktheid ontstaat.

Indexering

De toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van indexering wordt in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarin het bestuursbesluit wordt genomen.

Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

De rentetoevoeging wordt berekend over het gemiddelde van de stand van de voorziening primo periode en de stand van de voorziening ultimo periode, de laatste exclusief het effect van de indexering.

Wijziging rekenrente

Het effect van de verandering van de rekenrente op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

De vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen wordt ten gunste van de rekening van baten en lasten gebracht in de periode waarin de lasten bij de berekening van de voorziening waren voorzien.

Pensioenrechten waardeoverdrachten

De met waardeoverdrachten samenhangende toevoeging en onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Wijziging actuariële grondslagen

Het effect van wijzigingen in de actuariële grondslagen op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Pensioenuitkeringen

Pensioenuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie in de voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers is gelijk aan het saldo van de ingeleigde premies, de ingehouden kosten, het beleggingsresultaat en de waardeoverdrachten aan verzekeraars.

Kosten

Kosten worden ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarop zij betrekking hebben.

Grondslagen voor het kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht wordt opgesteld volgens de directe methode. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en kasstromen uit beleggingsactiviteiten.

Kasstromen in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum.

Onder liquide middelen worden verstaan banktegoeden die niet het karakter hebben van beleggingen.

Toelichting op de balans

(bedragen in miljoenen euro's)

Activa

1 Vastgoed

	2016	2015
Beursgenoteerd	509,5	548,2
Niet-beursgenoteerd	761,0	704,6
Totaal	1.270,5	1.252,8

De samenstelling van de (onderliggende) portefeuille vastgoed per sector is als volgt:

Winkels	393,1	387,6
Kantoren	334,5	329,8
Bedrijfsruimten	151,3	149,2
Woningen	217,8	214,8
Overig	173,8	171,4
Totaal	1.270,5	1.252,8

De samenstelling naar regio is als volgt:

Europa	634,1	652,3
Verenigde Staten	367,1	354,3
Azië	269,3	246,2
Totaal	1.270,5	1.252,8

De volgende (onderliggende) beleggingen maken meer dan 5% uit van de totale vastgoedportefeuille:

	2016	2015
Altera Vastgoed Sector Winkels	59,9	75,9
RREEF America REIT II Inc	70,7	70,5

Blue Sky vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de portefeuille uitgeleend. Voor dat deel hebben deze vastgoedfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven vastgoedaandelen bedraagt totaal EUR 5,6 miljoen (2015: EUR 17,6 miljoen).

Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van EUR 5,9 miljoen (2015: EUR 19,8 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

2 Aandelen

	2016	2015
Beursgenoteerd	2.584,0	2.017,1
Niet-beursgenoteerd (private equity)	105,2	69,7
Totaal	2.689,2	2.086,8

De aandelenportefeuille kan als volgt worden gespecificeerd per sector:

Financiële instellingen	594,1	845,1
Informatietechnologie	362,9	191,1
Energie	134,8	63,2
Telecommunicatie	114,4	80,3
Consument cyclisch	311,3	215,8
Consument defensief	278,4	178,6
Industrie	294,2	187,4
Basismaterialen	192,3	91,0
Gezondheidszorg	244,3	166,6
Nutsbedrijven	109,5	67,7
Overig	53,0	-
Totaal	2.689,2	2.086,8

De samenstelling naar regio is als volgt:

Europa	849,4	723,2
Verenigde Staten	741,6	577,6
Canada	77,2	66,4
Japan	165,0	205,1
Overig Pacific	172,4	89,4
Opkomende markten	683,6	425,1
Totaal	2.689,2	2.086,8

Het pensioenfonds heeft niet belegd in aandelen Air France-KLM.

Blue Sky aandelenfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de aandelen uitgeleend. Voor dat deel hebben de aandelenfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven aandelen bedraagt totaal EUR 134,2 miljoen (2015: EUR 100,2 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van EUR 140,1 miljoen (2015: EUR 106,9 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

3 Vastrentende waarden

	2016	2015
Staatsobligaties	3.008,3	3.079,9
Ondernemingsobligaties	919,2	885,0
Totaal beursgenoteerde obligaties	3.927,5	3.964,9
Hypothecaire leningen (woninghypotheken)	339,1	322,6
Overige onderhandse leningen	295,3	273,2
Banktegoeden in rekening-courant	3,7	22,4
Totaal	4.565,6	4.583,1

De specificatie naar rentetype is als volgt:

Inflation linked	2.239,1	2.253,2
Vaste rente	2.322,8	2.307,5
Variabele rente	3,7	22,4
Totaal	4.565,6	4.583,1

Een deel van de onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) heeft een variabele rente. Door middel van rentederivaten wordt deze variabele rente omgezet in een vaste rente.

De resterende looptijd gebaseerd op de contractuele aflossingsdata is als volgt:

Korter dan 1 jaar	369,7	371,3
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	1.056,2	1.052,0
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.450,2	1.498,3
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	1.027,9	1.103,0
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	583,5	429,5
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	63,5	106,4
Langer dan 40 jaar	14,6	22,6
Totaal	4.565,6	4.583,1

De kredietwaardigheid van de portefeuille kan als volgt worden weergegeven:

AAA-rating	1.873,9	1.868,1
AA-rating	687,4	815,4
A-rating	255,9	252,4
BBB-rating	501,7	576,9
Lagere rating dan BBB	901,6	711,2
Geen rating	345,1	359,1
Totaal	4.565,6	4.583,1

De onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) van EUR 339,1 miljoen (2015: EUR 322,6 miljoen) hebben geen rating en zijn dan ook begrepen in het deel van de portefeuille vastrentende waarden zonder rating. In woninghypotheken wordt belegd door middel van participaties in een tweetal beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben evenmin een officiële rating. Op basis van een intern model van de beheerders van de beleggingsfondsen is de indicatieve rating AA.

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2016	2015
Europa	1.941,3	2.058,9
Verenigde Staten	1.454,0	1.427,0
Opkomende markten	833,6	769,1
Overig	336,7	328,1
Totaal	4.565,6	4.583,1

De volgende onderliggende beleggingen van de Blue Sky obligatiefondsen maken meer dan 5% uit van de totale obligatieportefeuille:

Staatsobligaties Verenigde Staten	651,6	667,6
Staatsobligaties Duitsland	579,1	545,0
Staatsobligaties Frankrijk	393,8	476,5
Staatsobligaties Verenigd Koninkrijk	262,2	278,0
AeAM Dutch Mortgage Fund	272,0	246,1

Het pensioenfonds heeft niet belegd in obligaties KLM of obligaties Air France-KLM.

Van de vastrentende waarden heeft een bedrag van EUR 1,8 miljoen (2015: EUR 20,0 miljoen) betrekking op saldi op margin accounts die worden aangehouden in verband met derivatenposities. De saldi op deze bankrekeningen staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

Een deel van de onderliggende portefeuille obligaties met een totale marktwaarde van EUR 194,3 miljoen (2015: EUR 46,9 miljoen) is gestort in een gesepareerd depot als zekerheid voor derivaten met een negatieve marktwaarde. Deze obligaties staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

4 Derivaten

Derivaten met een positieve marktwaarde zijn als een actiefpost in de balans opgenomen en derivaten met een negatieve marktwaarde zijn onder de verplichtingen opgenomen.

	Activa	Passiva	Totaal
2016			
Valutaderivaten	43,1	-221,1	-178,0
Aandelenderivaten	-	-	-
Rentederivaten	-	-	-
Totaal	43,1	-221,1	-178,0

2015

Valutaderivaten	42,9	-87,2	-44,3
Aandelenderivaten	1,1	-	1,1
Rentederivaten	-	-0,1	-0,1
Totaal	44,0	-87,3	-43,3

Het volgende overzicht geeft inzicht in de portefeuille derivaten per balansdatum:

	Contract- omvang	2016 Markt- waarde	Contract- omvang	2015 Markt- waarde
Valutaswaps en valutatermijncontracten				
Gekocht	78,0	-1,0	393,0	6,8
Verkocht	3.930,2	-177,0	3.969,8	-51,1
Aandelenfutures				
Gekocht	-	-	45,0	1,1
Obligatiefutures				
Verkocht	-	-	36,9	-0,1

Valutaderivaten zijn in dit overzicht aangeduid als verkocht indien de positie in euro's long is en de positie in vreemde valuta's short is. Deze contracten zijn afgesloten met het doel om het valutarisico af te dekken. De valutaswaps en valutatermijncontracten zijn niet-beursgenoteerde contracten.

De aandelenfutures betreffen Eurostoxx 50 futures (future op een index die is samengesteld uit een mandje met de 50 belangrijkste aandelen in de eurozone). De obligatiefutures betreffen Bundfutures (future op een mandje met de 10 meest recente tienjarige Duitse staatsleningen). Door middel van de futures werd op efficiënte wijze een long positie of een short positie in de onderliggende waarden ingenomen. Deze contracten waren afgesloten in het kader van een tactische assetallocatiebeslissing. De waardeveranderingen van futures worden dagelijks afgerekend, zodat de waarde per balansdatum gering is.

Alle derivaten hebben een looptijd korter dan een jaar.

De volgende tegenpartijen maken meer dan 5% uit van de totale (positieve) marktwaarde van de derivatenportefeuille:

	2016	2015
Royal Bank of Scotland	19,9	16,0
Morgan Stanley	0,1	12,4
Barclays	8,8	6,6
ABN Amro	12,3	4,6
Société Générale	2,0	2,7

Voor derivatencontracten met een positieve marktwaarde zijn geen zekerheden verkregen (2015: totaal EUR 16,8 miljoen). Voor derivatencontracten met een negatieve marktwaarde zijn zekerheden gegeven tot een bedrag van totaal EUR 194,3 miljoen (2015: EUR 46,9 miljoen).

5 Beleggingen voor risico deelnemers

	2016	2015
Vastgoed	2,5	1,4
Aandelen	12,1	6,5
Vastrentende waarden	16,7	8,5
Overig	1,1	1,5
Totaal	32,4	17,9

De beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden bestaan geheel uit participaties in beleggingsinstellingen (Blue Sky beleggingsfondsen). De overige beleggingen betreffen de ingelegde premies van de maand december, die begin volgend jaar zijn belegd.

6 Deelnemingen

Onder deelnemingen zijn opgenomen het 33,3% belang in Blue Sky Group Holding B.V. en het 100% belang in Eagle Fund Beheer B.V. Beide vennootschappen zijn statutair gevestigd in Amstelveen.

	2016	2015
Blue Sky Group Holding B.V.	4,5	4,3
Eagle Fund Beheer B.V.	1,2	1,1
Totaal	5,7	5,4

De mutaties zijn als volgt:

Balanswaarde begin van het jaar	5,4	4,6
Kapitaalstorting	-	0,5
Resultaat	0,3	0,3
Balanswaarde eind van het jaar	5,7	5,4

7 Vorderingen en overlopende activa

	2016	2015
Werkgever	93,7	-
Dividenden	1,1	-
Bronbelastingen	3,7	3,9
Overige vorderingen en overlopende activa	-	1,0
Totaal	98,5	4,9

De vorderingen hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

8 Liquide middelen

Liquide middelen worden onderscheiden van banktegoeden die het karakter hebben van beleggingen of direct beschikbaar zijn om te worden belegd. Deze posten zijn begrepen in vastrentende waarden.

	2016	2015
Banktegoeden in rekening-courant	1,2	1,5
Totaal	1,2	1,5

Het pensioenfonds heeft een kredietfaciliteit bij de huisbankier van EUR 150,0 miljoen (2015: EUR 150,0 miljoen).

Passiva

9 Stichtingskapitaal en reserves

	Bestemmings- reserves	Overige reserves	Totaal
2016			
Stand begin van het jaar	0,1	1.420,8	1.420,9
Wijziging bestemming	-	-	-
Resultaat	94,0	-41,5	52,5
Stand eind van het jaar	94,1	1.379,3	1.473,4

	Bestemmings- reserves	Overige reserves	Totaal
2015			
Stand begin van het jaar	346,4	1.261,2	1.607,6
Wijziging bestemming	-346,4	346,4	-
Resultaat	0,1	-186,8	-186,7
Stand eind van het jaar	0,1	1.420,8	1.420,9

Het stichtingskapitaal bedraagt (ongewijzigd) EUR 45,38 en is gestort bij oprichting.

De mutaties in de bestemmingsreserves zijn als volgt:

	Reserve CDC- regeling	Algemene reserve netto- pensioen	Extra reserve	Reserve invaliditeits- risico	Totaal
2016					
Stand begin van het jaar	-	0,1	-	-	0,1
Wijziging bestemming	-	-	-	-	-
Resultaat	94,0	-	-	-	94,0
Stand eind van het jaar	94,0	0,1	-	-	94,1

2015

Stand begin van het jaar	-	-	332,9	13,5	346,4
Wijziging bestemming	-	-	-332,9	-13,5	-346,4
Resultaat	-	0,1	-	-	0,1
Stand eind van het jaar	-	0,1	-	-	0,1

Het bestuur heeft in december 2016 besloten om een extra premie van EUR 94,0 miljoen bij KLM in rekening te brengen. De extra premie vloeit voort uit de overschotten- en tekortenregeling, zoals vastgelegd in de eveneens in december 2016 ondertekende uitvoeringsovereenkomst. De extra premie is bedoeld om onder de wettelijke regels voor toekomstbestendig indexeren 0,2% aanvullende indexering te kunnen toekennen. Het bestuur heeft inzake deze aanvullende indexering echter nog geen besluit genomen. Eveneens in december 2016 hebben arbeidsvoorwaardelijke partijen afgesproken om in 2017 pensioenoverleg te voeren, waarbij een overgang met terugwerkende kracht per 1 januari 2017 naar het zogenaamde Collective Defined Contribution systeem (CDC) onderwerp van gesprek is. Dit betekent dat voor een langere periode een vaste premie wordt afgesproken, waarmee de overschotten- en tekortenregeling vervalt. In verband met de overgang naar een CDC-regeling en in het bijzonder het afschaffen van de overschotten- en tekortenregeling zullen arbeidsvoorwaardelijke partijen waarschijnlijk een eenmalige extra premiestorting (bruidsschat) overeenkomen. In dat geval zal de extra premie van EUR 94,0 miljoen hiermee worden verrekend, dat wil zeggen hierop in mindering worden gebracht. Het bestuur zal een eventuele bruidsschat mogelijk aanwenden voor de vorming van een toeslagendepot (bestemmingsreserve) overeenkomstig de wettelijke regels van het FTK. In verband hiermee is de reeds overeengekomen extra premie van EUR 94,0 miljoen tijdelijk

opgenomen in een bestemmingsreserve (reserve CDC-regeling). Indien vóór 1 oktober 2017 overeenstemming wordt bereikt over de overgang naar een CDC-regeling en een daaruit voortvloeiende bruidsschat, wordt de bestemmingsreserve van EUR 94,0 miljoen - binnen de wettelijke mogelijkheden - mogelijk opgenomen in een alsdan te vormen toeslagendepot. Indien de bedoelde overeenstemming niet wordt bereikt of geen toeslagendepot wordt gevormd, wordt de bestemmingsreserve opgeheven en overgeboekt naar de overige reserves.

Het overlijdensrisico met betrekking tot de nettopensioenregeling worden intern herverzekerd bij de basispensioenregeling. De risicopremie voor de financiering van het nabestaandenpensioen en wezenpensioen wordt vanuit de resultaatbestemming toegevoegd aan de overige reserves. Bij overlijden van een deelnemer wordt de benodigde voorziening voor het nabestaandenpensioen en wezenpensioen vastgesteld, verhoogd met een opslag voor het vereist eigen vermogen. Dit bedrag wordt vanuit de resultaatbestemming ten laste van overige reserves gebracht en toegevoegd aan de algemene reserve voor de nettopensioenregeling. De algemene reserve nettopensioen geeft op deze wijze het effect van het cumulatieve resultaat op de risicoverzekering van de nettopensioenregeling op de vermogensbuffer voor de basispensioenregeling weer. De risicopremie wordt zodanig vastgesteld dat dit effect op langere termijn nihil is.

Daarnaast wordt vanaf 1 januari 2015 een egalisatiereserve nettopensioen gevormd. Aan deze reserve wordt jaarlijks toegevoegd de vrijval van het nettopensioenkapitaal als gevolg van het overlijden van een deelnemer en de vrijval van de voorziening voor ingegaan nettopensioen als gevolg van overlijden van de nabestaande en/of wees. Aan de egalisatiereserve worden onttrokken de voorziening benodigd voor toekenning van wezenpensioen voor de deelnemer van wie geen nabestaande is aangemeld bij het pensioenfonds, inclusief het daarvoor benodigde vereiste eigen vermogen, en de toevoeging aan de voorziening voor ingegaan nettopensioenen in verband met het langlevensrisico. Het saldo van de egalisatiereserve nettopensioen kan negatief worden. Dit betekent dat sprake is van herverzekering bij de basispensioenregeling. Het bestuur besluit over aanwending van een positief saldo van de reserve. Het saldo van de egalisatiereserve bedraagt EUR 4 duizend (2015: EUR 5 duizend).

Per 1 januari 2015 is het nieuwe FTK (nFTK) van kracht. Met de invoering van het nFTK is de zogenoemde beleidsdekkingsgraad geïntroduceerd, gedefinieerd als de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden. Bestemmingsreserves mogen niet (meer) tot de aanwezige solvabiliteit worden gerekend en blijven voor de berekening van de beleidsdekkingsgraad buiten beschouwing.

De extra reserve was bestemd voor financiering van een verhoging van de pensioenen ter compensatie van maatregelen die zijn bedoeld om de gevolgen van de vergrijzing op te vangen, waaronder mede een eventuele verlaging van de AOW.

De reserve invaliditeitsrisico was bestemd voor de egalisatie van de jaarlijkse lasten als gevolg van arbeidsongeschiktheid (invaliditeitspensioen en premievrije pensioenopbouw arbeidsongeschikten).

Indien wettelijk toegestaan kan het pensioenfonds in overleg met de arbeidsvoorwaardelijke partijen uit het eigen vermogen (overige reserves) de pensioenen verhogen ter compensatie van maatregelen die zijn bedoeld om de gevolgen van de vergrijzing op te vangen, waaronder mede een eventuele aantasting van de AOW. Na aanwending van het eigen vermogen voor dit specifieke doel zal het hiervoor bedoelde maximaal beschikbare bedrag met een gelijk bedrag worden verminderd en zal het hiervoor genoemde maximale percentage van de voorziening pensioenverplichtingen worden aangepast.

De vermogenspositie wordt toegelicht in de risicoparagraaf op pagina 87 tot en met 96.

10 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

	2016	2015
Contante waarde nominale pensioenrechten	6.258,5	5.765,6
Ingebouwde inflatiedekking	643,5	633,3
Pensioenuitkeringen basispensioenregeling	6.902,0	6.398,9
Pensioenuitkeringen nettopensioenregeling	0,3	0,3
Totaal pensioenuitkeringen	6.902,3	6.399,2
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)	69,0	64,0
Totaal	6.971,3	6.463,2

De voorziening pensioenverplichtingen is als volgt samengesteld per categorie deelnemers:

	2016	2015
Actieve deelnemers	3.507,1	3.237,7
Arbeidsongeschikte deelnemers		
• Opgebouwde pensioenrechten	85,0	79,8
• Toekomstige premievrije opbouw pensioenrechten	11,7	9,3
Gewezen deelnemers	69,3	85,5
Ingegaan ouderdomspensioen	2.813,5	2.587,2
Ingegaan nabestaandenpensioen	355,9	350,1
Ingegaan wezenpensioen	3,5	4,0
Ingegaan invaliditeitspensioen	56,3	45,6
Totaal pensioenuitkeringen	6.902,3	6.399,2
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)	69,0	64,0
Totaal	6.971,3	6.463,2

De voorziening pensioenverplichtingen (exclusief kostenopslag) kan als volgt verder worden gespecificeerd per beroepsgroep:

	Aantal	2016 Bedrag	Aantal	2015 Bedrag
Actieve deelnemers				
Vliegers	2.765	3.503,8	2.826	3.229,5
Pursers	2	3,3	5	8,2
Totaal	2.767	3.507,1	2.831	3.237,7
Arbeidsongeschikte deelnemers				
Vliegers	50	153,0	47	134,7
Totaal	50	153,0	47	134,7
Gewezen deelnemers				
Vliegers	96	35,2	108	38,1
Boordwerktuigkundigen	20	34,1	29	47,4
Totaal	116	69,3	137	85,5
Pensioengerechtigden ouderdomspensioen, nabestaandenpensioen en wezenpensioen				
Vliegers	1.366	2.505,8	1.332	2.280,3
Boordwerktuigkundigen	325	284,9	328	274,3
Pursers	528	375,7	539	379,0
Radiotelegrafisten	72	6,5	80	7,7
Totaal	2.291	3.172,9	2.279	2.941,3

De waarde van de voorziening pensioenverplichtingen naar resterende looptijd is als volgt:

	2016	2015
Korter dan 1 jaar	218,0	215,9
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	859,6	877,3
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.086,1	1.073,9
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	2.057,0	1.877,2
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	1.522,9	1.312,6
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	851,1	733,1
Langer dan 40 jaar	376,6	373,2
Totaal	6.971,3	6.463,2

De mutaties in de voorziening pensioenverplichtingen zijn als volgt:

	2016	2015
Stand begin van het jaar	6.463,2	6.242,4
Pensioenopbouw actieve deelnemers	56,4	51,6
AOW-hiaatcompensatie	0	0,4
Opslag pensioenuitvoeringskosten	0,5	0,5
Inkomende waardeoverdrachten	0,2	0,3
Rentetoevoeging	-3,8	10,2
Wijziging rekenrente	569,1	-37,6
Indexering	102,1	86,4
Vrijval ingebouwde inflatiedekking	-76,3	-81,8
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-202,2	-198,4
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-2,0	-2,0
Wijziging actuariële grondslagen	59,1	379,2
Actuariële resultaten	5,0	12,0
Stand eind van het jaar	6.971,3	6.463,2

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2016 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,3% worden afgeleid. Ultimo 2015 was de afgeleide rekenrente 1,7%.

11 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum van EUR 101.519 (2015: EUR 100.000).

	2016	2015
Stand begin van het jaar	17,9	-
Inleg premies	12,4	18,5
Uitgaande waardeoverdrachten	-0,1	-0,1
Beleggingsresultaat	2,2	-0,5
Stand eind van het jaar	32,4	17,9

12 Schulden en overlopende passiva

	2016	2015
Werkgever	-	0,3
Belastingen en premies sociale verzekeringen	6,2	6,2
Pensioenuitkeringen	0,2	0,4
Overige schulden en overlopende passiva	1,6	0,2
Totaal	8,0	7,1

De schulden hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

Overige informatie

Beleggingen

De totale beleggingsportefeuille voor risico pensioenfondsen bedraagt EUR 8.351,5 miljoen (2015: EUR 7.883,2 miljoen) en is als volgt samengesteld:

	2016	2015
Vastgoed	1.270,5	1.252,8
Aandelen	2.689,2	2.086,8
Vastrentende waarden	4.565,6	4.583,1
Derivaten activa	43,1	44,0
Derivaten passiva	-221,1	-87,3
Totaal exclusief vorderingen en schulden	8.347,3	7.879,4
Vorderingen en schulden, per saldo	4,2	3,8
Totaal	8.351,5	7.883,2

De beleggingen voor risico deelnemers bedragen totaal EUR 32,4 miljoen (2015: EUR 17,9 miljoen):

Vastgoed	2,5	1,4
Aandelen	12,1	6,5
Vastrentende waarden	16,7	8,5
Totaal beleggingsfondsen	31,3	16,4
Overig	1,1	1,5
Totaal	32,4	17,9

De overige beleggingen betreffen de ingelegde premies van de maand december, die begin volgend jaar zijn belegd.

Marktwaaarde beleggingen voor risico pensioenfondsen

De marktwaaarde van de beleggingen wordt vastgesteld op basis van directe marktnoteringen, wordt afgeleid van directe marktnoteringen of wordt benaderd door middel van waarderingmodellen en waarderingstechnieken.

Van directe marktnotering is sprake indien beleggingen worden verhandeld op één of meer actieve openbare markten. Hiertoe worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools waarvan de beleggingen een directe marktnotering hebben.

Indien de waardering van beleggingen wordt afgeleid van directe marktnoteringen, worden de beleggingen gewaardeerd op basis van een model, waarbij alle inputvariabelen zijn gebaseerd op marktnoteringen. In geval van over-the-counter derivaten (valutaswaps en valutatermijncontracten) betreffen deze variabelen onder meer interbancaire rentecurves, swaprentes en valutakoersen. Tot deze categorie worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools die beleggen in andere niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen (fund of funds) waarvan niet dagelijks de intrinsieke waarde wordt bepaald.

Indien de marktwaarde van beleggingen wordt vastgesteld door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken, worden de inputvariabelen geschat door externe deskundigen in verband met het ontbreken van openbare marktgegevens. Tot deze categorie worden gerekend alle directe en indirecte beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en private equity fondsen, waarvan de waardering is gebaseerd op taxaties. De waardering is gebaseerd op voor deze sectoren geldende waarderingsrichtlijnen. Hiertoe worden ook de indirecte beleggingen in woninghypotheken gerekend.

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe markt- notering	Afgeleide markt- notering	Waarderings- modellen en -technieken	Totaal
2016				
Vastgoed	509,5	-	761,0	1.270,5
Aandelen	2.517,5	66,5	105,2	2.689,2
Vastrentende waarden	3.931,2	295,3	339,1	4.565,6
Derivaten activa	-	43,1	-	43,1
Derivaten passiva	-	-221,1	-	-221,1
Totaal	6.958,2	183,8	1.205,3	8.347,3

2015				
Vastgoed	548,2	-	704,6	1.252,8
Aandelen	1.960,3	56,8	69,7	2.086,8
Vastrentende waarden	3.987,3	273,2	322,6	4.583,1
Derivaten activa	1,1	42,9	-	44,0
Derivaten passiva	-0,1	-87,2	-	-87,3
Totaal	6.496,8	285,7	1.096,9	7.879,4

Marktwaaarde beleggingen voor risico deelnemers

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe markt- notering	Afgeleide markt- notering	Waarderings- modellen en -technieken	Totaal
2016				
Vastgoed	2,5	-	-	2,5
Aandelen	11,9	0,2	-	12,1
Vastrentende waarden	14,3	2,4	-	16,7
Overig	1,1	-	-	1,1
Totaal	29,8	2,6	-	32,4

2015

Vastgoed	1,4	-	-	1,4
Aandelen	6,4	0,1	-	6,5
Vastrentende waarden	7,2	1,3	-	8,5
Overig	1,5	-	-	1,5
Totaal	16,5	1,4	-	17,9

Mutaties beleggingen voor risico pensioenfondsen

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal
2016				
Balanswaarde begin van het jaar	1.252,8	2.086,8	4.583,1	7.922,7
Aankopen	173,7	639,2	28,3	841,2
Verkopen	-229,9	-282,8	-437,1	-949,8
Waardeveranderingen	73,9	246,0	410,0	729,9
Mutatie deposito's en liquiditeiten			-18,7	-18,7
Balanswaarde eind van het jaar	1.270,5	2.689,2	4.565,6	8.525,3

2015

Balanswaarde begin van het jaar	1.302,5	2.404,2	4.384,1	8.090,8
Aankopen	186,4	137,2	1.098,3	1.421,9
Verkopen	-410,5	-638,9	-948,8	-1.998,2
Waardeveranderingen	174,4	184,3	47,8	406,5
Mutatie deposito's en liquiditeiten			1,7	1,7
Balanswaarde eind van het jaar	1.252,8	2.086,8	4.583,1	7.922,7

De mutaties in de portefeuille derivaten (valutaderivaten, aandelenderivaten en rentederivaten) zijn als volgt:

	Valuta-derivaten	Aandelen-derivaten	Rente-derivaten	Totaal
2016				
Balanswaarde begin van het jaar	-44,3	1,1	-0,1	-43,3
Verkopen en afwikkeling	-13,4	3,0	2,0	-8,4
Waardeveranderingen	-120,3	-4,1	-1,9	-126,3
Balanswaarde eind van het jaar	-178,0	-	-	-178,0

Derivaten activa	43,1	-	-	43,1
Derivaten passiva	-221,1	-	-	-221,1
Per saldo	-178,0	-	-	-178,0

2015

Balanswaarde begin van het jaar	-267,3	4,0	-1,9	-265,2
Verkopen en afwikkeling	460,7	1,4	2,9	465,0
Waardeveranderingen	-237,7	-4,3	-1,1	-243,1
Balanswaarde eind van het jaar	-44,3	1,1	-0,1	-43,3

Derivaten activa	42,9	1,1	-	44,0
Derivaten passiva	-87,2	-	-0,1	-87,3
Per saldo	-44,3	1,1	-0,1	-43,3

Mutaties beleggingen voor risico deelnemers

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal
2016				
Balanswaarde begin van het jaar	1,4	6,5	8,5	16,4
Aankopen	1,0	5,3	7,2	13,5
Verkopen	-	-0,8	-	-0,8
Waardeveranderingen	0,1	1,1	1,0	2,2
Balanswaarde eind van het jaar	2,5	12,1	16,7	31,3

2015

Balanswaarde begin van het jaar	-	-	-	-
Aankopen	1,4	6,8	8,8	17,0
Verkopen	-	-	-0,1	-0,1
Waardeveranderingen	-	-0,3	-0,2	-0,5
Balanswaarde eind van het jaar	1,4	6,5	8,5	16,4

Investerings- en stortingsverplichtingen

	2016	2015	Maximale looptijd
Vastgoed	73,3	109,9	2 jaar
Private equity	227,6	115,1	7 jaar
Totaal	300,9	225,0	

Voorwaardelijke verplichtingen

De pensioenrechten die vallen onder de voorwaardelijke indexeringsregeling zijn per 1 januari 2017 verhoogd met 1,5%. Dit is de maximale toeslag die onder de wettelijke regels van het FTK inzake toekomstbestendig indexeren mag worden toegekend en kan worden gefinancierd uit de reserves van het pensioenfonds. De indexeringsambitie op basis van de ontwikkeling van het loonindexcijfer is echter 1,7%. Het bestuur zal in 2017 een besluit nemen over een aanvullende indexering van 0,2%. Dit betekent dat ultimo 2016 sprake is van een indexeringsachterstand. De actuariële waarde hiervan bedraagt EUR 7,2 miljoen. Indien de extra indexering van 0,2% wordt toegekend, is daarmee de indexeringsachterstand opgelost.

Het pensioenfonds vormde tot en met 31 december 2016 met Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM, Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, Blue Sky Group Holding B.V. en dochtermaatschappijen (BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.), Stichting Pensioenfonds Blue Sky Group, Eagle Fund Beheer B.V. en de Blue Sky beleggingsfondsen een fiscale entiteit voor de omzetbelasting en was hoofdelijk aansprakelijk voor de daaruit voortvloeiende belastingverplichtingen. De fiscale entiteit is per 1 januari 2017 beëindigd.

Risicobeheer

In het bestuursverslag worden de belangrijke risico's die het pensioenfonds loopt besproken en wordt ingegaan op het beleid dat wordt gevoerd om deze risico's te beheersen. In deze paragraaf van de jaarrekening worden voornamelijk de financiële risico's beschreven en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico van het pensioenfonds is het solvabiliteitsrisico. Dit is het risico dat het fonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. De solvabiliteit wordt gemeten aan de hand van het verschil tussen het aanwezig eigen vermogen en het vereist eigen vermogen. Daarnaast wordt de dekkingsgraad als solvabiliteitsratio gehanteerd.

Het vereist eigen vermogen wordt in beginsel berekend op basis van een scenarioanalyse zoals gebruikt in de standaardmethode voor de solvabiliteitstoets van DNB. Het standaardmodel is aangevuld met een intern model voor financiële instrumenten die niet goed passen in het standaardmodel.

Het tekort van het aanwezig eigen vermogen ten opzichte van het vereist eigen vermogen bedraagt EUR 204,3 miljoen (2015: tekort EUR 88,5 miljoen):

	2016	2015
Vereiste buffers		
• Rentemismatchrisico	364,0	425,8
• Vastgoedrisico en aandelenrisico	1.043,0	985,7
• Valutarisico	345,3	239,1
• Commodityrisico	-	-
• Kredietrisico	418,5	380,0
• Verzekeringstechnisch risico	321,0	244,1
• Liquiditeitsrisico	-	-
• Concentratierisico	-	-
• Operationeel risico	-	-
• Actief risico	167,7	156,2
Totaal	2.659,5	2.430,9
Diversificatie van risico's	-1.075,8	-921,5
Totaal vereist eigen vermogen	1.583,7	1.509,4
Aanwezig eigen vermogen	1.379,4	1.420,9
Tekort	204,3	88,5

Het aanwezig eigen vermogen ten behoeve van de solvabiliteitstoets van DNB is als volgt berekend:

	2016	2015
Totaal stichtingskapitaal en reserves	1.473,4	1.420,9
Af: bestemmingsreserve CDC-regeling	-94,0	-
Aanwezig eigen vermogen FTK	1.379,4	1.420,9

Het vereist eigen vermogen van EUR 1.583,7 miljoen (2015: EUR 1.509,4 miljoen) is gebaseerd op de strategische beleggingsportefeuille ultimo verslagjaar. De hiermee overeenkomende nominale dekkingsgraad bedraagt 122,6% (2015: 123,3%). De actuele nominale dekkingsgraad bedraagt 119,7% (2015: 121,9%). De nominale dekkingsgraad is de verhouding tussen de nettoactiva en de totale pensioenverplichtingen (risico pensioenfonds en risico deelnemers).

Het vereist eigen vermogen, berekend op basis van de feitelijke beleggingsportefeuille, bedraagt EUR 1.669,7 miljoen (2015: EUR 1.445,8 miljoen). De hiermee overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 123,8% (2015: 122,3%). Het vermogenstekort op basis van de feitelijke portefeuille bedraagt EUR 290,3 miljoen (2015: tekort EUR 24,9 miljoen).

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt EUR 291,0 miljoen (2015: EUR 269,1 miljoen). Dit komt overeen met een nominale dekkingsgraad van 104,2% (2015: 104,2%).

Per 1 januari 2015 is met de invoering van het nFTK de zogenoemde beleidsdekkingsgraad geïntroduceerd, gedefinieerd als de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden. De beleidsdekkingsgraad ultimo verslagjaar bedraagt 114,6% (2015: 122,9%).

De beleidsdekkingsgraad is in het kader van het nFTK bepalend voor:

- de toetsing aan het (strategisch) vereist eigen vermogen;
- het toepassen van eventuele kortingen;
- het indexeringsbeleid.

Op basis van de toetsing van de beleidsdekkingsgraad aan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad wordt vastgesteld of het pensioenfonds in een tekortsituatie verkeert en een herstelplan moet indienen bij DNB. Het herstelplan wordt jaarlijks geactualiseerd.

De ontwikkeling van de nominale dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2016	2015
Nominale dekkingsgraad begin van het jaar	121,9%	125,8%
Premies	-0,2%	-0,3%
Pensioenuitkeringen	0,7%	0,8%
Indexering pensioenrechten	-0,5%	-0,1%
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	-9,8%	0,7%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	9,5%	2,6%
Wijziging actuariële grondslagen	-1,1%	-7,2%
Overige oorzaken	-0,8%	-0,4%
Nominale dekkingsgraad eind van het jaar	119,7%	121,9%

De hiervoor vermelde nominale dekkingsgraden (aanwezige dekkingsgraad en beleidsdekkingsgraad) hebben betrekking op het pensioenfonds als geheel. In het kader van het indexeringsbeleid wordt echter onderscheid gemaakt tussen de (nominale) dekkingsgraad van de basispensioenregeling en de (nominale) dekkingsgraad van de nettopensioenregeling.

Het pensioenfonds heeft ingevolge artikel 138 van de Pensioenwet in 2016 een herstelplan bij DNB ingediend. Het herstelplan is goedgekeurd door DNB. In het herstelplan is uitgewerkt hoe het pensioenfonds binnen de wettelijke termijn van 10 jaar weer beschikt over het strategisch vereist vermogen getoetst aan de beleidsdekkingsgraad. Volgens het herstelplan wordt ruimschoots binnen de wettelijke termijn de tekortsituatie opgelost. De belangrijkste bron voor herstel van de dekkingsgraad is het verwachte overrendement (verschil tussen het behaalde rendement op de beleggingen en de benodigde rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen). Gedurende de eerste jaren van de looptijd van het herstelplan kan het pensioenfonds naar verwachting niet volledig indexeren. Hierbij volgt het pensioenfonds het reguliere sturingsbeleid overeenkomstig de wettelijke eisen (het zogenoemde toekomstbestendig indexeren).

De ontwikkeling van de dekkingsgraad ten opzichte van de prognose in het herstelplan is als volgt:

	Realisatie	Herstelplan
Nominale dekkingsgraad begin van het jaar	121,9%	121,9%
Premies	-0,2%	-0,2%
Pensioenuitkeringen	0,7%	0,8%
Indexering pensioenrechten	-0,5%	-0,4%
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	-9,8%	0,0%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	9,5%	4,6%
Wijziging actuariële grondslagen	-1,1%	0,0%
Overige oorzaken	-0,8%	0,1%
Nominale dekkingsgraad eind van het jaar	119,7%	126,8%

De gemiddelde rekenrente behorend bij de verwachte kasstromen van de pensioenuitkeringen is in 2016 gedaald van 1,7% tot 1,3%. In het herstelplan wordt uitgegaan van een onveranderde rentetermijnstructuur DNB. Het over 2016 behaalde rendement van 7,9% is veel hoger dan het in het herstelplan verwachte rendement van 3,8%.

In het eerste kwartaal van 2017 is een geactualiseerd herstelplan op basis van de vermogenspositie ultimo verslagjaar bij DNB ingediend. Hierin zijn geen nieuwe herstelmaatregelen opgenomen.

Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De als basis voor de reële rentecurve gehanteerde nominale rentecurve is daarmee gelijk aan de rentetermijnstructuur DNB. De geschatte inflatiecomponent, de break-even inflatie, wordt bepaald door euro inflation linked staatsobligaties, die gekoppeld zijn aan de Europese Harmonized Inflation Consumer Price (excluding tobacco) inflatie-index, te vergelijken met nominale euro staatsobligaties van vergelijkbare looptijden. Hierbij wordt zoveel mogelijk gewerkt met obligaties van de hoogst beschikbare kredietwaardigheid. De op deze wijze bepaalde break-even inflatie wordt verhoogd met een verondersteld verschil tussen looninflatie en prijsinflatie van 0,5 procentpunt.

De reële dekkingsgraad bedraagt 87,1% (2015: 93,9%) en is gebaseerd op een afgeleide reële rekenrente van negatief 0,8% (2015: negatief 0,2%).

De ontwikkeling van de reële dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2016	2015
Reële dekkingsgraad begin van het jaar	93,9%	88,6%
Premies	-0,4%	-0,3%
Pensioenuitkeringen	-0,1%	-0,3%
Indexering pensioenrechten	-0,6%	-1,1%
Wijziging rekenrente rentedeel	-9,2%	0,3%
Wijziging rekenrente inflatiedeel	-2,4%	9,7%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	7,4%	1,9%
Wijziging actuariële grondslagen	-1,2%	-4,1%
Overige oorzaken	-0,3%	-0,8%
Reële dekkingsgraad eind van het jaar	87,1%	93,9%

De reële dekkingsgraad geeft een indicatie van het vermogen van het pensioenfonds om in de toekomst de pensioenuitkeringen te verhogen (indexeren) ter compensatie van de inflatie.

Met de invoering van het nFTK is een hiervan afwijkende wettelijke definitie van de reële dekkingsgraad geïntroduceerd, waarbij rekening wordt gehouden met een verwacht toekomstig overrendement. De wettelijke reële dekkingsgraad van het pensioenfonds bedraagt 104,3% (2015: 112,0%).

Het solvabiliteitsrisico wordt hierna toegelicht aan de hand van de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's. Met uitzondering van het operationele risico, worden deze risico's aangemerkt als financiële risico's.

Rentemismatchrisico

Rentemismatchrisico is het verschil in rentegevoeligheid tussen de portefeuille vastrentende waarden (voornamelijk obligaties) en de pensioenverplichtingen. De rentegevoeligheid van de verplichtingen is als gevolg van de langere looptijden hoger dan die van de portefeuille obligaties. Een daling van de marktrente leidt tot een stijging van de waarde van de pensioenverplichtingen, die slechts voor een deel wordt gecompenseerd door een stijging van de waarde van de portefeuille obligaties.

Door afdekking van het rentemismatchrisico is de vermogenspositie van het pensioenfonds minder gevoelig voor de ontwikkeling van de marktrente. Het rentemismatchrisico wordt beperkt door belegging in obligaties met een relatief lange rentevastperiode.

Het volgende overzicht van de looptijden van de portefeuille vastrentende waarden (nagenoeg alleen obligaties) en de technische voorziening geeft op hoofdlijnen inzicht in het rentemismatchrisico:

	Vastrentende waarden	Technische voorziening	Netto positie
2016			
Korter dan 1 jaar	369,7	-218,0	151,7
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	1.056,2	-859,6	196,6
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.450,2	-1.086,1	364,1
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	1.027,9	-2.057,0	-1.029,1
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	583,5	-1.522,9	-939,4
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	63,5	-851,1	-787,6
Langer dan 40 jaar	14,6	-376,6	-362,0
Totaal	4.565,6	-6.971,3	-2.405,7

2015

Korter dan 1 jaar	371,3	-215,9	155,4
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	1.052,0	-877,3	174,7
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.498,3	-1.073,9	424,4
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	1.103,0	-1.877,2	-774,2
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	429,5	-1.312,6	-883,1
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	106,4	-733,1	-626,7
Langer dan 40 jaar	22,6	-373,2	-350,6
Totaal	4.583,1	-6.463,2	-1.880,1

De rentegevoeligheid kan worden gemeten aan de hand van de modified duration. Dit is de met de contante waarde van rente en aflossing gewogen gemiddelde looptijd in jaren. De duration mismatch is het verschil tussen de duration van de pensioenverplichtingen en de naar omvang (ten opzichte van de pensioenverplichtingen) gewogen duration van de vastrentende waarden.

De modified duration van de portefeuille vastrentende waarden en de pensioenverplichtingen en de duration mismatch zijn als volgt:

	2016	2015
Vastrentende waarden (op basis van marktrente)	9	8
Pensioenverplichtingen (op basis van rentetermijnstructuur DNB)	18	17
Mismatch bij renteschok van 0,01%	12	11
Mismatch bij renteschok van 1,0%	14	13

Bij de berekening van de modified duration van de vastrentende waarden worden high yield bonds en emerging market debt buiten beschouwing gelaten.

De effectiviteit van de afdekking bedraagt ultimo 2016 ongeveer 33% (2015: ongeveer 36%). Hierbij moet worden opgemerkt dat de toepassing van de UFR-methodiek voor de discontering van de pensioenverplichtingen een positief effect heeft op dit percentage. Bij hantering van de marktrente voor zowel de obligaties als de pensioenverplichtingen bedraagt de effectiviteit van de afdekking ultimo 2016 ongeveer 22% (2015: ongeveer 22%).

Als de marktrente met 1,0 procentpunt stijgt, daalt de waarde van de vastrentende waarden ongeveer met de modified duration als percentage. Een stijging van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de gemiddelde rekenrente (rentetermijnstructuur DNB) ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 procentpunt. Daardoor daalt de waarde van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal de modified duration als percentage.

Een daling van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de gemiddelde rekenrente ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met eveneens ongeveer 0,9 procentpunt. Daardoor stijgt de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal de modified duration als percentage.

Bij een rentestijging daalt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verbetert. Bij een rentedaling stijgt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verslechtert.

Het effect van een daling van de rekenrente volgens de rentetermijnstructuur van DNB met 1,0 procentpunt op de nominale dekkingsgraad is een verslechtering met ongeveer 15 procentpunten (2015: ongeveer 14 procentpunten). Het effect van een stijging van deze rekenrente met 1,0 procentpunt is een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 15 procentpunten (2015: ongeveer 15 procentpunten).

Een daling van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verslechtering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 17 procentpunten (2015: ongeveer 17 procentpunten). Een stijging van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 18 procentpunten (2015: ongeveer 18 procentpunten).

Hiervoor is ervan uitgegaan dat de marktrente voor alle looptijden in gelijke mate stijgt of daalt. Er kan echter sprake zijn van verschillen in de rentebeweging voor verschillende looptijden. De lange rente kan bijvoorbeeld sterker stijgen of dalen dan de korte rente. Veranderingen in de rentecurve worden niet gemeten aan de hand van de modified duration, maar hebben wel invloed op de rentemismatch.

Vastgoedrisico en aandelenrisico

Vastgoedrisico is het risico dat de waarde van vastgoed en vastgoedaandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastgoed. De portefeuille vastgoed maakt ongeveer 15% (2015: ongeveer 16%) uit van de totale beleggingen.

Een waardedaling van deze beleggingen met 30% resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 5 procentpunten (2015: ongeveer 6 procentpunten). Een waardestijging van deze beleggingen met 30% daarentegen resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 5 procentpunten (2015: ongeveer 6 procentpunten).

Aandelenrisico is het risico dat de waarde van aandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost aandelen. De aandelenportefeuille maakt ongeveer 32% (2015: ongeveer 26%) uit van de totale beleggingsportefeuille.

Een waardedaling van de aandelenportefeuille met 30% resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 12 procentpunten (2015: ongeveer 10 procentpunten). Een waardestijging van de portefeuille met 30% daarentegen resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 12 procentpunten (2015: ongeveer 10 procentpunten).

Valutarisico

Valutarisico is het risico dat de waarde van beleggingen verandert als gevolg van veranderingen in valutakoersen.

De valutaverdeling van de beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden (uitgedrukt in euro's) vóór en na afdekking van het valutarisico is als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal	Valutaafdekking	Netto positie
2016						
Euro	454,1	427,5	1.982,8	2.864,4	3.674,3	6.538,7
Amerikaanse dollar	372,9	876,4	1.565,9	2.815,2	-2.477,8	337,4
Canadese dollar	-	86,7	89,2	175,9	-160,4	15,5
Australische dollar	67,0	65,7	221,6	354,3	-345,6	8,7
Japanse yen	86,1	167,1	0,1	253,3	-211,8	41,5
Britse pond	87,7	230,7	174,3	492,7	-408,5	84,2
Zwitserse frank	15,8	107,8	0,1	123,7	-	123,7
Zweedse kroon	41,5	45,0	179,4	265,9	-248,2	17,7
Overige valuta's	145,4	682,3	352,2	1.179,9	-	1.179,9
Totaal	1.270,5	2.689,2	4.565,6	8.525,3	-178,0	8.347,3

2015

Euro	506,8	353,6	2.154,7	3.015,1	3.533,5	6.548,6
Amerikaanse dollar	362,0	675,6	1.520,1	2.557,7	-2.277,7	280,0
Canadese dollar	-	66,0	82,4	148,4	-136,0	12,4
Australische dollar	49,7	59,8	213,2	322,7	-316,7	6,0
Japanse yen	93,9	150,1	-	244,0	-207,5	36,5
Britse pond	76,0	214,7	172,7	463,4	-418,4	45,0
Zwitserse frank	17,0	83,5	0,1	100,6	-	100,6
Zweedse kroon	28,4	38,6	169,6	236,6	-220,5	16,1
Overige valuta's	119,0	444,9	270,3	834,2	-	834,2
Totaal	1.252,8	2.086,8	4.583,1	7.922,7	-43,3	7.879,4

Het valutarisico op aandelen in Amerikaanse dollars, Canadese dollars, Australische dollars, Japanse yens, Britse ponden en Zweedse kronen wordt voor 75% afgedekt tegen de euro door middel van valutaswaps en valutatermijncontracten. Het valutarisico op vastgoed en vastrentende

waarden in deze valuta's wordt volledig afgedekt. Posities in andere valuta's worden niet afgedekt. Dit betreft voornamelijk valuta's van opkomende landen.

Een daling van alle valutakoersen ten opzichte van de euro met 25% resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 6 procentpunten (2015: ongeveer 5 procentpunten). Een stijging van alle valutakoersen ten opzichte van de euro met 25% resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 6 procentpunten (2015: ongeveer 5 procentpunten).

Commodityrisico

Commodityrisico is het risico dat de waarde van commoditybeleggingen verandert als gevolg van veranderingen in de marktprijzen van desbetreffende (onderliggende) grondstoffen. Het fonds belegt niet in commodities of commodityderivaten, zodat geen sprake is van commodityrisico.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat tegenpartijen hun contractuele verplichtingen aan het pensioenfonds of de beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds participeert niet nakomen. Informatie over de kredietwaardigheid van de portefeuille op basis van credit ratings en over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastrentende waarden. Ongeveer 41% (2015: ongeveer 41%) van de totale portefeuille heeft de hoogste rating AAA en ongeveer 15% (2015: ongeveer 18%) van de portefeuille heeft de AA-rating. In de toelichting op de derivatenposities is informatie over de daarvoor verkregen zekerheden vermeld.

Verzekeringstechnisch risico

Het belangrijkste verzekeringstechnisch risico is het langlevenrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Door toepassing van de AG-prognosetafels 2016 met correcties voor ervaringssterfte wordt rekening gehouden met een toekomstige verbetering van de levensverwachting. Dit neemt niet weg dat een grote mate van onzekerheid bestaat met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de levensverwachting.

Een ander verzekeringstechnisch risico is het kortlevenrisico. Dit is het risico dat (gewezen) deelnemers en/of pensioengerechtigden eerder overlijden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Dit is met andere woorden het risico dat de hiervoor ontvangen risicopremie en de hiervoor opgenomen technische voorziening onvoldoende zijn om de toekomstige uitkeringen nabestaandenpensioen en wezenpensioen te dekken. De hiervoor in de premie begrepen risicopremie en de hiervoor gevormde technische voorziening worden vastgesteld op basis van de actuele AG prognosetafels met correcties voor ervaringssterfte.

Tenslotte wordt het arbeidsongeschiktheidsrisico onderscheiden. Dit is het risico dat meer deelnemers arbeidsongeschikt worden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie voor arbeidsongeschiktheid, met andere woorden dat de toekomstige premievrije pensioenopbouw en het toekomstige invaliditeitspensioen hoger zijn dan de hiervoor ontvangen risicopremie.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen (voornamelijk de pensioenuitkeringen) te kunnen voldoen. Dit risico is onder normale omstandigheden nagenoeg afwezig, omdat de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kunnen worden voldaan uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten en bovendien verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit liquide vermogenstitels. Dit neemt niet weg dat ingenomen derivatenposities kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting. Feitelijk is het liquiditeitsrisico geen onderdeel van het

solvabiliteitsrisico, namelijk het risico dat het pensioenfonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. Het liquiditeitsrisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Concentratierisico

Concentratierisico kan optreden als een goede spreiding van beleggingen of pensioenverplichtingen ontbreekt. In het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen is het concentratierisico gelijkgesteld aan nihil. Het pensioenfonds voldoet aan deze veronderstelling van een voldoende gediversifieerde beleggingsportefeuille en een voldoende evenwichtige demografische opbouw van de populatie. In de toelichting op de balanspost vastrentende waarden zijn de posten die meer dan 5% uitmaken van de totale portefeuille vermeld. Amerikaanse, Franse, Duitse en Britse staatsleningen en een beleggingsfonds dat belegt in woninghypotheken maken gezamenlijk ongeveer 47% (2015: ongeveer 48%) uit van de totale portefeuille vastrentende waarden. De actiefpost derivaten heeft volledig (2015: ongeveer 96%) betrekking op vijf tegenpartijen. De totale marktwaarde van deze contracten komt overeen met ongeveer 1% (2015: ongeveer 1%) van de marktwaarde van de obligatieportefeuille. Voor de derivatenposities zijn in het algemeen voldoende zekerheden verkregen. Het concentratierisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico dat optreedt bij de uitvoering van de activiteiten als gevolg van niet afdoende of falende processen, menselijk gedrag en systemen bij de uitvoeringsorganisaties of als gevolg van externe gebeurtenissen. Het pensioenfonds besteedt de operationele activiteiten uit aan BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. zodat het operationele risico voornamelijk bestaat uit het risico dat de met de BSG-organisatie gemaakte afspraken niet worden nagekomen. Over de beheersing van de processen wordt verantwoording afgelegd, waarbij jaarlijks een ISAE 3402 type II-rapportage wordt overgelegd. Het operationeel risico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Actief risico

Actief risico is het risico dat het rendement van een beleggingsportefeuille afwijkt van de voor deze beleggingsportefeuille gehanteerde benchmark. Op basis van een ALM-studie wordt een strategische beleggingsmix bepaald. Ter beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten wordt voor de afzonderlijke beleggingscategorieën binnen de totale beleggingsportefeuille een benchmark bepaald, die worden geaggregeerd op portefeuilleniveau. Door middel van zowel actief beheer van de onderscheiden afzonderlijke beleggingsportefeuilles per assetcategorie (selectie van individuele vermogenstitels) als actief beheer van de totale portefeuille (afwijking van de strategische mix) wordt actief risico aangegaan. Een belangrijke maatstaf voor het actief risico is de tracking error. Door middel van de tracking error wordt de afwijking van het rendement van een beleggingsportefeuille ten opzichte van een benchmarkportefeuille gemeten. De benchmarkportefeuille dient dus als referentiekader voor de beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten. Een hogere tracking error impliceert een hogere mate van actief risico. De tracking error van de totale portefeuille heeft zich gedurende 2016 tussen 0,3% en 0,4% bewogen (2015: tussen 0,4% en 0,6%), waarmee binnen de hiervoor gestelde limiet van 2,5% is gebleven. In de standaardtoets van DNB wordt met ingang van 1 januari 2015 rekening gehouden met het actief risico. Het actief risico wordt op maandbasis gemonitord en bewaakt.

Naast de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's wordt nog het indexeringsrisico onderscheiden.

Indexeringsrisico

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Het bestuur van het pensioenfonds stelt jaarlijks de indexering vast met inachtneming van de financiële positie van het pensioenfonds. Voor de opgebouwde pensioenrechten tot 1 januari 2007 van alle (actieve en gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden tot de leeftijd van 65 jaar geldt echter een onvoorwaardelijke jaarlijkse indexering gelijk aan de verandering van het loonindexcijfer tot maximaal 2,5%.

Indexering van de vanaf 1 januari 2007 opgebouwde pensioenen onder de basispensioenregeling is tot de verandering van het loonindexcijfer onvoorwaardelijk indien en voor zover deze indexering kan worden gefinancierd uit het bedrag van de vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen die is bedoeld voor de financiering van de onvoorwaardelijke indexering van opgebouwde pensioenen tot 1 januari 2007 en deze onvoorwaardelijke indexering lager is dan 2,5%.

Indien de verandering van het loonindexcijfer uitkomt boven 2,5%, is voor het meerdere de indexering voorwaardelijk.

Indexeringsrisico is het risico dat de indexeringsambitie niet wordt gerealiseerd als gevolg van tegenvallend rendement op de beleggingen, tegenvallende inflatie, daling van de marktrente en demografische ontwikkelingen.

Door middel van de reële dekkingsgraad kan inzicht worden gegeven in de mate waarin in de toekomst toeslagen kunnen worden toegekend. Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De aldus berekende reële dekkingsgraad bedraagt 87,1% (2015: 93,9%).

Toelichting op de rekening van baten en lasten

(bedragen in miljoenen euro's)

Baten en lasten pensioenactiviteiten

13 Premies

	2016	2015
Werkgeversdeel	9,5	5,6
Werknemersdeel	51,6	51,7
Reguliere premie basispensioenregeling	61,1	57,3
Extra premie werkgever	94,0	-
Totaal premie basispensioenregeling	155,1	57,3
Premie nettopensioenregeling	0,2	0,2
Totaal	155,3	57,5

De extra premie werkgever van EUR 94,0 miljoen (2015: nihil) vloeit voort uit de overschotten- en tekortenregeling volgens de in december 2016 ondertekende uitvoeringsovereenkomst. De extra premie is bedoeld om onder de wettelijke regels voor toekomstbestendig indexeren 0,2% aanvullende indexering te kunnen toekennen.

De premie nettopensioenregeling heeft betrekking op de risicoverzekering (het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum) als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige regeling die is ingevoerd per 1 januari 2015 voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het maximum van EUR 100.000. Het maximum pensioengevend salaris is per 1 januari 2016 verhoogd naar EUR 101.519.

De feitelijke premie, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), bedraagt EUR 155,3 miljoen (2015: EUR 57,5 miljoen).

De kostendekkende premie zoals bedoeld in artikel 128 lid 1 Pensioenwet, exclusief de premie voor risico deelnemers, bedraagt EUR 72,2 miljoen (2015: EUR 65,2 miljoen).

De gedempte kostendekkende premie, exclusief de premie voor risico deelnemers, zoals bedoeld in artikel 128 lid 2 Pensioenwet bedraagt EUR 53,1 miljoen (2015: EUR 49,4 miljoen).

De kostendekkende premie en de gedempte kostendekkende premie, exclusief de premie voor risico deelnemers, zijn als volgt samengesteld:

	Kosten- dekkende premie	Gedempte kosten- dekkende premie
2016		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	48,2	22,5
Onvoorwaardelijke toekomstige indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	8,7	8,3
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	2,0	2,0
Solvabiliteitsopslag	13,3	5,4
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	14,9
Totaal	72,2	53,1

2015		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	45,7	22,3
Onvoorwaardelijke toekomstige indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	6,4	6,0
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	0,6	0,6
Solvabiliteitsopslag	12,5	6,6
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	13,9
Totaal	65,2	49,4

De feitelijke premie wordt jaarlijks getoetst aan een gedempte kostendekkende premie. De gedempte kostendekkende premie wordt berekend op basis van het verwachte reële rendement op de strategische beleggingsportefeuille van 2,4%. De feitelijke premie, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), is EUR 102,2 miljoen hoger (2015: EUR 8,1 miljoen hoger) dan de gedempte kostendekkende premie. Hiervan heeft een bedrag van EUR 94,0 miljoen betrekking op de extra premie uit hoofde van de overschotten- en tekortenregeling.

De feitelijke premie, inclusief de premie voor risico deelnemers van EUR 12,5 miljoen (2015: EUR 18,6 miljoen), bedraagt EUR 167,8 miljoen (2015: EUR 76,1 miljoen). De totale feitelijke premie is eveneens EUR 102,2 miljoen (2015: EUR 8,1 miljoen) hoger dan de totale gedempte kostendekkende premie.

14 Premies voor risico deelnemers

De premies voor risico deelnemers hebben betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum.

	2016	2015
Totaal	12,5	18,6

15 Waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds

Dit betreft inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds.

	2016	2015
Inkomende waardeoverdrachten	0,2	0,3
Totaal	0,2	0,3

16 Waardeoverdrachten voor risico deelnemers

Dit betreft uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen voor risico deelnemers.

	2016	2015
Uitgaande waardeoverdrachten	-0,1	-0,1
Totaal	-0,1	-0,1

17 Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariel berekende nominale waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen. De pensioenopbouw wordt berekend op basis van de rentetermijnstructuur DNB primo verslagjaar.

	2016	2015
Pensioenopbouw actieve deelnemers	56,4	51,6
Toekomstige pensioenuitvoeringskosten	0,5	0,5
Totaal	56,9	52,1

18 Indexering

Onder indexering is opgenomen het verschil tussen de toegekende indexering en de vrijval van de ingebouwde inflatiedekking.

	2016	2015
Indexering pensioenrechten	-102,1	-86,4
Vrijval ingebouwde inflatiedekking	76,3	81,8
Saldo (bate)	-25,8	-4,6

Pensioenrechten waarop de maximale onvoorwaardelijke indexering van 2,5% (ingebouwde inflatiedekking) van toepassing is, zijn per 1 januari 2017 verhoogd met 1,7%. De overige pensioenrechten zijn per 1 januari 2017 verhoogd met 1,5%. Per 1 januari 2016 zijn alle pensioenrechten verhoogd met 1,3%.

19 Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur DNB per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

	2016	2015
Totaal	-3,8	10,2

De in het verslagjaar aan de voorziening pensioenverplichtingen toegevoegde rente is gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,1% (2015: 0,2%).

20 Wijziging rekenrente

De waarde van de pensioenverplichtingen verandert onder invloed van veranderingen in de rekenrente.

	2016	2015
Totaal	-569,1	37,6

Het totale effect van de verandering in de rentetermijnstructuur van DNB in 2015 bedraagt negatief EUR 340,6 miljoen. Een bedrag van totaal EUR 378,2 miljoen is opgenomen onder wijziging actuariële grondslagen.

De afgeleide rekenrente is in 2016 gedaald van 1,7% tot 1,3% en in 2015 gedaald van 1,9% tot 1,7%.

21 Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Toekomstige pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten worden vooraf actuariëel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De hieronder opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen en kosten van de verslagperiode.

	2016	2015
Onttrekking pensioenuitkeringen	202,2	198,4
Onttrekking pensioenuitvoeringskosten	2,0	2,0
Totaal	204,2	200,4

22 Pensioenrechten waardeoverdrachten

Dit betreft de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot inkomende waardeoverdrachten.

	2016	2015
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-0,2	-0,3
Saldo	-0,2	-0,3

23 Wijziging actuariële grondslagen

De actuariële grondslagen zijn de uitgangspunten en veronderstellingen waarop de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is gebaseerd. Onder wijziging actuariële grondslagen is het effect van aanpassing van de bestandsgrondslagen, economische grondslagen en kostengrondslagen op de voorziening opgenomen.

	2016	2015
Levensverwachting	-39,0	-
Rekenrente (rentetermijnstructuur DNB)	-	-378,2
Overig	-20,1	-1,0
Totaal	-59,1	-379,2

Het effect van de wijziging van de levensverwachting is als volgt samengesteld:

	2016	2015
Overgang op prognosetafels AG 2016	-4,8	-
Wijziging correctiefactoren	-34,2	-
Totaal	-39,0	-

Ultimo 2016 is overgegaan op nieuwe AG-prognosetafels. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

Het effect van de wijziging van de rekenrente is als volgt samengesteld:

	2016	2015
Afschaffing driemaandsmiddeling marktrente	-	-259,4
Wijziging UFR-methodeik	-	-118,8
Totaal	-	-378,2

In 2015 heeft DNB twee wijzigingen in de rentetermijnstructuur doorgevoerd. Tot 1 januari 2015 werd op de marktrente voor looptijden tot en met 20 jaar een driemaandsmiddeling toegepast, die per 1 januari 2015 is vervallen. Daarnaast is per 15 juli 2015 de UFR-methodeik gewijzigd. Tot deze datum was de UFR vastgesteld op een vaste rente van 4,2%. Vanaf deze datum wordt de UFR vastgesteld op basis van de werkelijke maandelijkse 20-jaarsforwardrentes in de voorgaande 10 jaar.

De andere wijziging in de actuariële grondslagen in het verslagjaar van EUR 20,1 miljoen heeft betrekking op de verhoging van het veronderstelde leeftijdsverschil tussen mannen en vrouwen van tweeënhalve jaar tot drie jaar.

24 Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Onder overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen zijn opgenomen: actuariële resultaten en mutaties in de pensioenverplichtingen die niet onder een ander hoofd zijn opgenomen.

	2016	2015
Actuariële resultaten	-5,0	-12,0
AOW-hiaatcompensatie	-	-0,4
Totaal	-5,0	-12,4

De actuariële resultaten zijn als volgt samengesteld:

	2016	2015
Langlevensrisico	7,2	-5,0
Kortlevensrisico	1,0	-2,0
Resultaat op sterfte	8,2	-7,0
Resultaat op arbeidsongeschiktheid	-7,1	-5,0
Resultaat op flexibele keuzemogelijkheden	-6,1	-
Totaal	-5,0	-12,0

Deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden die na 1 april 2012 de leeftijd van 65 jaar bereiken, hebben recht op een compensatie in verband met het AOW-hiaat dat ontstaat als gevolg van de gefaseerde verhoging van de AOW-gerechtigde leeftijd. De hiervoor benodigde toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen in 2015 bedroeg EUR 0,4 miljoen.

25 Pensioenuitkeringen

	2016	2015
Ouderdomspensioen	162,2	158,3
Nabestaandenpensioen	34,6	34,8
Wezenpensioen	0,5	0,5
Invaliditeitspensioen	5,5	5,8
Totaal	202,8	199,4

26 Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum.

	2016	2015
Inleg premies	12,4	18,5
Uitgaande waardeoverdrachten	-0,1	-0,1
Beleggingsresultaat	2,2	-0,5
Totaal	14,5	17,9

27 Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds

Onder pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds zijn opgenomen de kosten met betrekking tot de uitvoering van de basispensioenregeling en de risicoverzekering als onderdeel van de nettopensioenregeling. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen. De kosten van bestuur en financieel beheer worden toegerekend aan pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

	2016	2015
Kosten pensioenuitvoering en bestuursondersteuning	3,8	2,5
Overige kosten	1,1	0,7
Totaal vóór toerekening aan vermogensbeheer	4,9	3,2
Toegerekend aan vermogensbeheer	-0,8	-0,6
Totaal	4,1	2,6

Een deel van de kosten van bestuur en financieel beheer kan direct worden toegerekend aan pensioenuitvoering of vermogensbeheer. De kosten die niet direct toerekenbaar zijn, worden in de verhouding 60:40 verdeeld over pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

28 Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen.

	2016	2015
Totaal	0,1	0,1

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

29 Beleggingsopbrengsten

De beleggingsopbrengsten kunnen als volgt worden weergegeven:

	Direct	Prijs- verandering	Valuta- verandering	Totaal
2016				
Vastgoed	13,4	59,6	14,3	87,3
Aandelen	-	184,2	61,8	246,0
Aandelenderivaten	-	-4,1	-	-4,1
Vastrentende waarden	-	333,3	76,7	410,0
Rentederivaten	-	-1,9	-	-1,9
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	13,4	571,1	152,8	737,3
Valutaderivaten	-	-	-120,3	-120,3
Totaal vóór kosten	13,4	571,1	32,5	617,0
Kosten van vermogensbeheer				-6,3
Totaal				610,7

2015

Vastgoed	18,8	126,8	47,6	193,2
Aandelen	-	54,9	129,4	184,3
Aandelenderivaten	-	-4,3	-	-4,3
Vastrentende waarden	0,1	32,2	15,6	47,9
Rentederivaten	-	-1,1	-	-1,1
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	18,9	208,5	192,6	420,0
Valutaderivaten	-	-	-237,7	-237,7
Totaal vóór kosten	18,9	208,5	-45,1	182,3
Kosten van vermogensbeheer				-5,3
Totaal				177,0

De directe beleggingsopbrengsten betreffen rente en door beleggingsfondsen uitgekeerd dividend.

De indirecte beleggingsopbrengsten betreffen waardeveranderingen inclusief valutakoersverschillen en zijn hiervoor verbijzonderd naar prijsveranderingen en valutaveranderingen.

De hiervoor weergegeven kosten van vermogensbeheer betreffen de rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten. De kosten die ten laste van beleggingsfondsen komen zijn hierin niet begrepen, maar zijn onderdeel van de waardeveranderingen. De ten laste van de beleggingsfondsen komende kosten kunnen worden onderscheiden in kosten van vermogensbeheer (vergoeding beheer beleggingen, bewaarloon en overige kosten) en transactiekosten. In de waardeveranderingen van derivaten zijn eveneens transactiekosten begrepen.

De kosten van vermogensbeheer die direct ten laste van het pensioenfonds komen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	2016	2015
Beheer beleggingen	3,5	3,3
Advies	1,8	1,3
Overig	0,2	0,1
Totaal vóór toerekening kosten bestuur en financieel beheer	5,5	4,7
Toegerekende kosten bestuur en financieel beheer	0,8	0,6
Totaal	6,3	5,3

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten fondsen	Toe- en uittreed- vergoeding
2016			
Vastgoed	7,9	1,0	0,4
Aandelen	10,2	4,4	1,5
Vastrentende waarden	9,6	10,7	0,8
Totaal beleggingsfondsen	27,7	16,1	2,7
Aandelenderivaten	-	-	-
Rentederivaten	-	-	-
Valutaderivaten	-	0,8	0,8
Totaal	27,7	16,9	3,5

2015

Vastgoed	8,8	1,7	0,6
Aandelen	11,6	6,0	1,5
Vastrentende waarden	10,1	15,8	6,3
Totaal beleggingsfondsen	30,5	23,5	8,4
Aandelenderivaten	-	-	-
Rentederivaten	-	-	-
Valutaderivaten	-	1,0	1,0
Totaal	30,5	24,5	9,4

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de onderliggende transactiekosten van beleggingsfondsen. Indien de transactiekosten met betrekking tot beleggingsfondsen worden geïnterpreteerd als de aan deze

beleggingsfondsen betaalde toe- en uitteedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

30 Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten

	2016	2015
Resultaat deelnemingen	0,3	0,3
Opslag termijnbetaling	1,1	1,1
Totaal overige baten	1,4	1,4
Rentelasten	-0,1	-0,1
Resultaat op vermogensbeheerkosten beleggingen risico deelnemers	-	-
Totaal	1,3	1,3

Het resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers bedraagt negatief EUR 1 duizend (2015: negatief EUR 11 duizend) en betreft het verschil tussen de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten van EUR 44 duizend (2015: EUR 26 duizend) en de door het pensioenfonds aan de beleggingsfondsen berekende kosten van EUR 43 duizend (2015: EUR 15 duizend).

31 Beleggingsresultaat voor risico deelnemers

	Direct	Waarde- verandering	Totaal
2016			
Vastgoed	-	0,1	0,1
Aandelen	-	1,1	1,1
Vastrentende waarden	-	1,0	1,0
Totaal	-	2,2	2,2

2015

Vastgoed	-	-	-
Aandelen	-	-0,3	-0,3
Vastrentende waarden	-	-0,2	-0,2
Totaal	-	-0,5	-0,5

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd (in duizenden euro's):

	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten fondsen	Toe- en uittreed- vergoeding
2016			
Vastgoed	4	3	1
Aandelen	32	17	9
Vastrentende waarden	30	45	13
Totaal	66	65	23
2015			
Vastgoed	3	1	2
Aandelen	21	4	12
Vastrentende waarden	20	12	18
Totaal	44	17	32

Deze kosten kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de transactiekosten. Indien deze worden geïnterpreteerd als de aan de beleggingsfondsen betaalde toe- en uittreedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

Actuariële analyse van het resultaat

Het resultaat kan als volgt worden geanalyseerd naar technische winst- en verliesbronnen:

	2016	2015
Resultaat op beleggingen en verplichtingen	46,7	205,7
Resultaat op premies	93,7	0,7
Resultaat op waardeoverdrachten	-	-
Resultaat op pensioenuitkeringen	-0,6	-1,0
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	2,6	4,1
Wijziging actuariële grondslagen	-59,1	-379,2
Actuariële resultaten basispensioenregeling	-5,2	-11,9
Actuariële resultaten nettopensioenregeling	0,2	-0,1
Resultaat op indexering	-25,8	-4,6
Overige resultaten	-	-0,4
Resultaat voor risico pensioenfonds	52,5	-186,7
Resultaat voor risico deelnemers	-	-
Totaal	52,5	-186,7

Resultaat op beleggingen en verplichtingen

	2016	2015
Resultaat beleggingsactiviteiten exclusief vastrentende waarden	278,7	146,0
Resultaat vastrentende waarden exclusief valutaresultaat	333,3	32,3
Totaal resultaat beleggingsactiviteiten	612,0	178,3
Resultaat op vermogensbeheerkosten beleggingen voor risico deelnemers	-	-
Resultaat beleggingen voor risico pensioenfondsen	612,0	178,3
Benodigde rente voorziening pensioenverplichtingen	3,8	-10,2
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	-569,1	37,6
Totaal	46,7	205,7

Het resultaat op beleggingen en verplichtingen is gelijk aan het resultaat beleggingsactiviteiten verminderd met de technisch benodigde interest. Het rendement op de totale beleggingsportefeuille over 2016 bedraagt 7,9% tegen 2,4% over 2015. De rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen is in 2016 gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,1% (2015: 0,2%). Dit is de éénjaarsrente volgens de rentetermijnstructuur primo verslagjaar. De afgeleide rekenrente is in 2016 gedaald van 1,7% tot 1,3% en in 2015 gedaald van 1,9% tot 1,7%. Rekening houdend met de onder wijziging actuariële grondslagen opgenomen last van EUR 378,2 miljoen, bedroeg het totale effect van de verandering in de rekenrente in 2015 negatief EUR 340,6 miljoen.

Resultaat op premies

	2016	2015
Reguliere premies basispensioenregeling	61,1	57,3
Extra premie werkgever basispensioenregeling	94,0	-
Premies nettopensioenregeling	0,2	0,2
Totaal premies voor risico pensioenfondsen	155,3	57,5
Beschikbaar voor administratiekosten	-3,7	-3,7
Beschikbaar voor excassokosten	-1,5	-1,5
Beschikbaar voor pensioenopbouw	150,1	52,3
Pensioenopbouw actieve deelnemers	-56,4	-51,6
Totaal	93,7	0,7

Resultaat op waardeoverdrachten

	2016	2015
Inkomende waardeoverdrachten	0,2	0,3
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-0,2	-0,3
Totaal	-	-

Resultaat op pensioenuitkeringen

	2016	2015
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen	202,2	198,4
Werkelijke pensioenuitkeringen	-202,8	-199,4
Totaal	-0,6	-1,0

Resultaat op pensioenuitvoeringskosten

	2016	2015
Kostenopslag in premies jaar (administratiekosten en excassokosten)	5,2	5,2
Toevoeging voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	-0,5	-0,5
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	2,0	2,0
Totaal beschikbaar voor pensioenuitvoeringskosten	6,7	6,7
Werkelijke pensioenuitvoeringskosten	-4,1	-2,6
Totaal	2,6	4,1

Wijziging actuariële grondslagen

	2016	2015
Levensverwachting	-39,0	-
Rekenrente (rentetermijnstructuur DNB)	-	-378,2
Overige actuariële grondslagen	-20,1	-1,0
Totaal	-59,1	-379,2

Ultimo 2016 is overgegaan op nieuwe AG-prognosetafels. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

In 2015 heeft DNB twee wijzigingen in de rentetermijnstructuur doorgevoerd. Tot 1 januari 2015 werd op de marktrente voor looptijden tot en met 20 jaar een driemaandsmiddeling toegepast, die per 1 januari 2015 is vervallen. Daarnaast is per 15 juli 2015 de UFR-methode gewijzigd. Tot deze datum was de UFR vastgesteld op een vaste rente van 4,2%. Vanaf deze datum wordt de UFR vastgesteld op basis van de werkelijke maandelijkse 20-jaarsforwardrentes in de voorgaande 10 jaar.

De andere wijziging in de actuariële grondslagen in het verslagjaar van EUR 20,1 miljoen heeft betrekking op de verhoging van het veronderstelde leeftijdsverschil tussen mannen en vrouwen van tweeënhalve jaar tot drie jaar.

Actuariële resultaten basispensioenregeling

	2016	2015
Sterfte	8,0	-6,9
Arbeidsongeschiktheid	-7,1	-5,0
Flexibele keuzemogelijkheden	-6,1	-
Totaal	-5,2	-11,9

Actuariële resultaten nettopensioenregeling

	2016	2015
Kortlevenrisico	0,2	-0,1
Totaal	0,2	-0,1

Dit verlies op kortlevenrisico heeft betrekking op de risicoverzekering als onderdeel van de nettopensioenregeling.

Resultaat op indexering

	2016	2015
Vrijval ingebouwde inflatiedekking	76,3	81,8
Indexering pensioenrechten	-102,1	-86,4
Totaal	-25,8	-4,6

De indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers en de indexering van de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten worden gefinancierd uit de reserves van het pensioenfonds. Zij vinden hun oorsprong in het overrendement.

Overige resultaten

	2016	2015
AOW-hiaatcompensatie	-	-0,4
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	-	-
Resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers	-	-
Totaal	-	-0,4

Deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden die na 1 april 2012 de leeftijd van 65 jaar bereiken, hebben recht op een compensatie in verband met het AOW-hiaat dat ontstaat als gevolg van de gefaseerde verhoging van de AOW-gerechtigde leeftijd. De hiervoor benodigde toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen in 2015 bedroeg EUR 0,4 miljoen.

Het resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers bedraagt EUR 15 duizend (2015: negatief EUR 13 duizend). Dit betreft het verschil tussen de kostenopslag in de premies van EUR 124 duizend (2015: EUR 125 duizend) en de werkelijke kosten van EUR 109 duizend (2015: EUR 138 duizend).

Het resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers bedraagt negatief EUR 1 duizend (2015: negatief EUR 11 duizend) en betreft het verschil tussen de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten van EUR 44 duizend (2015: EUR 26 duizend) en de door het pensioenfonds aan de beleggingsfondsen berekende kosten van EUR 43 duizend (2015: EUR 15 duizend).

Resultaat voor risico deelnemers

	2016	2015
Premies	12,5	18,6
Uitgaande waardeoverdrachten	-0,1	-0,1
Pensioenuitvoeringskosten	-0,1	-0,1
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen	-14,5	-17,9
Beleggingsresultaat	2,2	-0,5
Totaal	-	-

Het resultaat voor risico deelnemers bedraagt voor het pensioenfonds in alle gevallen nihil.

Overige informatie

Verbonden partijen

De aangesloten onderneming KLM N.V. (werkgever), de bestuursleden en de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (Blue Sky Group Holding B.V., BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.) worden aangemerkt als verbonden partijen.

Tussen het pensioenfonds en de werkgever is een uitvoeringsovereenkomst inzake de financiering en de uitvoering van de pensioenregeling gesloten. Een samenvatting van de uitvoeringsovereenkomst is opgenomen in de paragraaf Financiering en premie van de algemene toelichting op pagina 62 en 63.

Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan bestuursleden en heeft ook anderszins geen vorderingen op bestuursleden. Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de paragraaf Bezoldiging bestuurders hierna.

Het beheer van het pensioenfonds (pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en vermogensbeheer) is ondergebracht bij Blue Sky Group. Het pensioenfonds bezit gezamenlijk met Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM en Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel alle aandelen in Blue Sky Group Holding B.V. (elk eenderde deel). De dienstverlening aan de aandeelhouders maakt ongeveer 76% (2015: ongeveer 71%) uit van de omzet (geconsolideerd) van Blue Sky Group. De overeenkomsten van dienstverlening zijn afgesloten op basis van marktconforme tarieven.

Medewerkers

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst.

Bezoldiging bestuurders

De bezoldiging van de leden van het bestuur (inclusief de voorzitter) bedraagt totaal EUR 104 duizend (2015: EUR 108 duizend).

Honorarium accountant

De aan het verslagjaar toegerekende accountantshonoraria zoals bedoeld in artikel 382a Titel 9, Boek 2 BW bedragen totaal EUR 72 duizend (2015: EUR 54 duizend) en hebben volledig betrekking op de controle van de jaarrekening en de jaarstaten DNB.

Belastingen

Het pensioenfonds is op grond van de aard van de activiteiten vrijgesteld van belastingheffing voor de vennootschapsbelasting.

Toezichthouder

Evenals voorgaande jaren is geen sprake van door DNB genomen corrigerende maatregelen ingevolge artikel 96 Pensioenwet.

Amstelveen, 2 juni 2017

Bestuur

13 OVERIGE GEGEVENS

Bestemming van het resultaat

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de wijze waarop het resultaat moet worden verdeeld. Het resultaat wordt jaarlijks geheel ten gunste dan wel ten laste van de reserves gebracht. Overeenkomstig de in de ABTN vastgelegde regeling wordt een deel van het resultaat toegevoegd of onttrokken aan de algemene reserve.

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM te Amstelveen is aan Mercer (Nederland) B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2016.

Onafhankelijkheid

Als waarmederkend actuaaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds. Omdat Mercer (Nederland) B.V. beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Mercer (Nederland) B.V. wel andere werkzaamheden verrichten voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 14 miljoen (0,2% van de technische voorzieningen per 31 december 2016). Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 3,5 miljoen te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 waaraan niet wordt voldaan, omdat het aanwezige vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 2 juni 2017

drs. K. Kusters-van Meurs AAG
verbonden aan Mercer (Nederland) B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het Bestuur van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2016

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM per 31 december 2016 en van het resultaat en de kasstromen over 2016, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat we gecontroleerd hebben

Wij hebben de jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM (de Stichting) te Amstelveen gecontroleerd.

De jaarrekening bestaat uit:

1. de balans per 31 december 2016;
2. de staat van baten en lasten en het kasstroomoverzicht over 2016; en
3. de toelichting met een overzicht van de grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van de Stichting zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assuranceopdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Controleaanpak

Samenvatting

Goedkeurende controleverklaring

Materialiteit

Materialiteit van EUR 69 miljoen, 0,8% van het pensioenvermogen

Kernpunten

- De waardering van beleggingen
- De waardering van de technische voorzieningen

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op EUR 69 miljoen (2015: EUR 69 miljoen). Voor de bepaling van de materialiteit wordt uitgegaan van het pensioenvermogen per 31 december 2016 (0,8%). Wij beschouwen het pensioenvermogen als de meest geschikte benchmark, omdat het pensioenvermogen een bepalende factor is in de berekening van de beleidsdekkingsgraad die de financiële positie van de Stichting weergeeft. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij hebben met het bestuur afgesproken dat wij tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven de EUR 3,5 miljoen aan het bestuur rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Reikwijdte van de controle

Uitbesteding van bedrijfsprocessen aan dienstverleners

De Stichting heeft het beheer van de beleggingen uitbesteed aan BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. De pensioenadministratie is uitbesteed aan BSG Pension Management B.V. De jaarrekening wordt opgesteld op basis van informatie over de beleggingen en beleggingsopbrengsten die is verstrekt door BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. en informatie over de technische voorzieningen, premiebijdragen en pensioenuitkeringen en overige financiële posten die is verstrekt door BSG Pension Management B.V.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor het verwerven van inzicht in de aard en de significantie van de door de dienstverleners verleende diensten en in het effect ervan op de voor de controle relevante interne beheersing van de Stichting. Op basis hiervan identificeren wij de risico's op een afwijking van materieel belang en zetten wij controlewerkzaamheden op en voeren wij deze uit om op deze risico's in te spelen.

Bij de uitvoering van onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden en bevindingen van andere onafhankelijke accountants inzake de voor de Stichting relevante interne beheersingsmaatregelen van BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V., zoals weergegeven in de specifiek daarvoor opgestelde (ISAE 3402-type II) rapportage.

Onze controlewerkzaamheden bestaan uit het bepalen van de minimaal verwachte interne beheersingsmaatregelen en het bespreken van de beheersomgeving bij de dienstverleners met vertegenwoordigers van de dienstverleners. Op basis daarvan evalueren wij, en bespreken wij met de andere onafhankelijke accountant, de in de ISAE 3402-rapportage beschreven interne beheersingsmaatregelen, de verrichte werkzaamheden ter toetsing van de effectieve werking gedurende 2016 en de uitkomsten daarvan. Ook beoordelen wij de evaluatie door het bestuur van de kwaliteit van de uitbesteding aan BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V.

Wij hebben eigen gegevensgerichte analyses uitgevoerd waarbij wij de uitkomsten van premiebijdragen en uitkeringen hebben getoetst op basis van verwachtingen die wij zelf hiervoor hebben ontwikkeld. Wij hebben door middel van deelwaarnemingen beleggingen, beleggingsstromen, mutaties in de pensioenadministratie, premiebijdragen en uitkeringen aan de hand van brondocumentatie bij de dienstverlener onderzocht.

Door bovengenoemde werkzaamheden op de uitbestede bedrijfsprocessen en aanvullende eigen werkzaamheden hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen, beleggingsstromen en -opbrengsten, (mutaties in) deelnemergegevens en aanspraken die resulteren in (wijzigingen in) de technische voorzieningen, premiebijdragen en uitkeringen verkregen.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

De waardering van beleggingen

Omschrijving

De beleggingen vormen een significante post op de balans van de Stichting. Alle beleggingen dienen conform de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Uit de paragraaf 'Marktwaarde beleggingen voor risico pensioenfonds' op pagina 83 bij de toelichting op de jaarrekening blijkt dat voor EUR 6.958 miljoen (83%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op marktnoteringen en dat voor EUR 1.389 miljoen (17%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op afgeleide marktnoteringen en andere geschikte waarderingsmodellen. Het bepalen van de marktwaarde voor deze beleggingen is complex(er) en bevat subjectieve schattingselementen.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van modellen. Gezien de invloed hiervan op de waardering van de beleggingen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad, vormde de waardering van beleggingen met behulp van schattingen een kernpunt in onze controle.

In de toelichting op pagina 65 tot en met 66 geeft de Stichting de gehanteerde waarderingsgrondslagen weer. Tevens zijn hier de gehanteerde waarderingsmethoden en belangrijke veronderstellingen voor waardering van de beleggingen uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Voor beleggingen waarbij de waardering tot stand komt met behulp van schattingen (waaronder een deel van de participaties in Blue Sky beleggingspools, participaties in vastgoedfondsen en derivaten) maken wij gebruik van de beheersmaatregelen die zijn ingericht bij de vermogensbeheerder en die onderdeel zijn van de ISAE 3402 type II-rapportage (waarbij een goedkeurend assurancerapport van de accountant is afgegeven). Deze relevante beheersmaatregelen zijn gericht op de aanstelling van betrouwbare fondsmanagers enerzijds en de betrouwbare aanlevering van, en toereikende evaluatie op,

De waardering van beleggingen

periodieke performancecijfers anderzijds. Daarnaast hebben wij de aansluiting vastgesteld tussen de financiële administratie en actuele financiële rapportages van fondsmanagers, indien nodig gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum. Vervolgens hebben wij de waardering van beleggingen gebaseerd op afgeleide marktnoteringen en andere geschikte waarderingsmodellen onderzocht.

De waardering van participaties in Blue Sky beleggingspools hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken.

De waardering van participaties in vastgoedfondsen, waarvan de onderliggende beleggingen worden gewaardeerd op basis van taxaties, hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken.

Tot aan de datum van onze controleverklaring hebben wij voor EUR 67,7 miljoen (0,79%) van de niet-beursgenoteerde beleggingscategorieën de waardering niet kunnen toetsen aan door een accountant gecontroleerde jaarrekeningen voorzien van een goedkeurende controleverklaring. Wij hebben hier de volgende aanvullende procedures op uitgevoerd:

Wanneer niet tijdig een jaarrekening die is voorzien van een goedkeurende controleverklaring beschikbaar is, hebben wij de betrouwbaarheid van de marktwaardering zoals door de fondsmanager is afgegeven, vastgesteld door de inschatting van deze fondsmanagers uit voorgaande jaren te toetsen aan de hand van de later in het jaar beschikbaar gekomen gecontroleerde jaarrekeningen. In aanvulling hierop hebben we diverse gesprekken gevoerd met betrokken frontoffice-medewerkers van de vermogensbeheerder, waarbij wij significante gebeurtenissen na balansdatum, mogelijke risico's en andere relevante aspecten die van invloed zijn op de waardering van deze fondsen hebben besproken en getoetst aan brondocumentatie.

De waardering van derivaten hebben wij onderzocht met gebruikmaking van een eigen waarderingsspecialist. Onze waarderingsspecialist heeft de gehanteerde waarderingen getoetst aan de hand van in de markt waarneembare prijzen en parameters.

Onze observatie

Wij hebben geconstateerd dat de gehanteerde waarderingsgrondslagen en gehanteerde waarderingsmethodieken voor de beleggingen in overeenstemming zijn met de geldende verslaggevingsregels en geschikt zijn om te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Wij hebben eveneens geconstateerd dat de toelichtingen op de beleggingen adequaat zijn.

Wij vinden de waardering van de beleggingen evenwichtig bepaald.

De waardering van de technische voorzieningen

Omschrijving

De technische voorzieningen vormen een significante post op de balans van de Stichting en worden gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De waardering van de technische voorzieningen komt tot stand door middel van een berekening waarin aanspraakgegevens van deelnemers met behulp van belangrijke schattingen over levensverwachtingen, kostenniveaus en arbeidsongeschiktheid worden vertaald naar verwachte toekomstige kasstromen (uitkeringen). De kasstromen worden contant gemaakt tegen de marktrente (rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door De Nederlandsche Bank).

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van actuariële modellen en het bestuur zich laat adviseren door actuariel deskundigen. Gezien de complexiteit en de invloed hiervan op de hoogte van de technische voorzieningen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad, vormde de waardering van de technische voorzieningen een kernpunt in onze controle.

Het bestuur heeft in de toelichting op pagina 66 tot en met 67 de waarderingsgrondslagen en veronderstellingen voor de technische voorzieningen opgenomen. In de paragraaf 'Risicobeheer' (risicoparagraaf) is de gevoeligheid van de berekening van de technische voorzieningen voor schattingen uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Bij onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden van de certificerend actuaris die door de Stichting is aangesteld. Wij hebben bij aanvang van de controle en bij afronding ervan afstemming gehad met de certificerend actuaris over de te volgen aanpak, de attentiepunten en de uitkomsten.

Wij hebben de door het bestuur gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen geëvalueerd. Hierbij hebben wij de consistentie, prudentie en actualiteit van de schattingsmethode en veronderstellingen betrokken. Wij hebben de onderbouwing van de veronderstellingen door het bestuur geëvalueerd aan de hand van een toetsing van de historische betrouwbaarheid daarvan en algemeen geactualiseerde uitgangspunten zoals overlevingskansen. De gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen hebben wij besproken met de certificerend actuaris. Wij hebben de actuariële verklaring zoals opgenomen in de overige gegevens en de werkzaamheden van de certificerend actuaris geëvalueerd.

Onze werkzaamheden omvatten verder het evalueren van de uitkomst van de actuariële analyse van het resultaat in relatie tot eerder gemaakte schattingen en kasstroomprojecties. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden hebben wij gebruik gemaakt van een eigen actuaris.

De waardering van de technische voorzieningen

Onze observatie

Wij vinden de waardering van de technische voorzieningen evenwichtig bepaald en de toelichting toereikend.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- de kerncijfers;
- het bestuursverslag;
- de overige gegevens;
- de bijlagen.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur en voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing als het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de Stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de Stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate – maar geen absolute mate – van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Voor een nadere beschrijving van onze verantwoordelijkheid ten aanzien van een controle van de jaarrekening verwijzen wij naar de website van de Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA).

https://www.nba.nl/Documents/Tools%20Vaktechniek/Standaardpassages/Standaardpassage_nieuwe_controletekst_niet_oob_variant_%20Nederlands.docx

Amstelveen, 2 juni 2017
KPMG Accountants N.V.

F. M. van den Wildenberg RA

BIJLAGEN *2016*

14 BIJLAGEN

14.1 Personalia (stand per 2 juni 2017)

Bestuur

Voorzitter

ir. E.H. Kok

Leden benoemd door de werknemers

P.P. Griffioen, R. ter Lingen, E. van Zwol (vicevoorzitter)

Toehoorder: A. Balm

Leden benoemd door KLM

mr. P.J.M. Jansen, drs. A.R. de Jong RC (vicevoorzitter), mevrouw mr. M.I. Kartman

Toehoorder: W.J.J. Hartog

Leden benoemd door de pensioengerechtigden

drs. H.A. van der Pol, ir. A. Oudshoorn

Algemeen secretariaat

drs. E.J.J. Voorhoeve (secretaris)

Directeur

drs. B.A.A.M. van der Stee

Compliance officer

ir. E.H. Kok

Adviserend actuaris

Blue Sky Group

Risicomanager

A.L. Leeters RBA FRM (Blue Sky Group)

Beleggingsadviescommissie

Voorzitter

J. de Wit

Leden

drs. S. Bartlema, mevrouw dr. I.T. van den Doel, mevrouw M. van Beusekom, professor dr. D. Brounen

Vertegenwoordigers van het bestuur

drs. A.R. de Jong RC, E. van Zwol

Verantwoordingsorgaan

Leden benoemd door de werknemers

M. Dubbeldam, R. Verhoef, V. Vink, J. Willemsen

Leden benoemd door KLM

M.J. Besseling RA, P.J. Wensveen RC

Leden benoemd door de pensioengerechtigden

W. van Beek, B.P.J. Nijssen, J. Koppes, ing. J.N.M. Bank (toehoorder)

Visitatiecommissie

Voorzitter

drs. P.D. Eenshuisstra

Leden

Q.G. Ligtenstein, mr. R.L.S. Verjans

Accountant

KPMG Accountants N.V.

Actuaris

Mercer (Nederland) B.V.

Uitvoeringsorganisatie(s)

Blue Sky Group Holding B.V., Amstelveen (BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V., BSG Pension Management B.V.)

14.2 Functies en nevenfuncties bestuur

ir. E.H. Kok

Functie in het bestuur:

Onafhankelijk voorzitter (vanaf 2011)

Relevante nevenfuncties:

Bestuurslid Oikocredit Nederland Fonds, bestuurder PUM, voorzitter Stichting Symbolisch Theater

P.P. Griffioen

Functie in het bestuur:

Lid, tot 1 oktober vicevoorzitter (bestuurslid vanaf 1999)

Voordragende organisatie:

Vereniging van Nederlandse Verkeersvliegers (VNV)

Functie:

Gepensioneerd, (onbezoldigd) faunabeheerder

Laatste functie bij KLM:

Gezagvoerder

Relevante nevenfuncties:

Voorzitter Stichting Eagle Fund Administratiekantoor (tot augustus 2016)

mr. P.J.M. Jansen

Functie in het bestuur:

Lid (vanaf 2012)

Voordragende organisatie:

KLM

Functie:

Manager pensions & insurable benefits

Relevante nevenfuncties:

Bestuurslid Algemeen Pensioenfonds KLM, bestuurslid Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel

drs. A.R. de Jong RC

Functie in het bestuur:

Vicevoorzitter (bestuurslid vanaf 2009)

Voordragende organisatie:

KLM

Functie: Senior Vice President Internal Audit & Organization Air France KLM

Relevante nevenfuncties: Vicevoorzitter Algemeen Pensioenfonds KLM, vicevoorzitter Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, lid financiële adviescommissie Stichting Sportservice Noord-Holland, lid financiële adviescommissie VVE Op Zuid

mevrouw mr. M.I. Kartman

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2004)

Voordragende organisatie: KLM

Functie: Executive Vice President Inflight Services

Relevante nevenfuncties: Bestuurslid Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel

R. ter Lingen

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2013)

Voordragende organisatie: Vereniging van Nederlandse Verkeersvliegers (VNV)

Functie: Gezagvoerder

Relevante nevenfuncties: Voorzitter van Stichting Loss of License Fonds, bestuurslid Stichting Eagle Fund Administratiekantoor, bestuurslid Stichting Piloten Aandelen Air France KLM (SPAAK)

L. van Munster

Functie in het bestuur: Lid (tot 1 oktober 2016)

Voordragende organisatie: Vereniging van Gepensioneerde Verkeersvliegers (VGV)

Functie: Gepensioneerd

Laatste functie bij KLM: Gezagvoerder

Relevante nevenfuncties: -

ir. A. Oudshoorn

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2010)

Voordragende organisatie: Vereniging van voormalige KLM-boordwerktuigkundigen (VVKB)

Functie: Gepensioneerd

Laatste functie bij KLM: Boordwerktuigkundige

Relevante nevenfuncties: Commissaris NV Golf Exploitatie Maatschappij Schipluiden

E. van Zwol

Functie in het bestuur: Per 1 oktober vicevoorzitter (bestuurslid vanaf 2015)

Voordragende organisatie: Vereniging van Nederlandse Verkeersvliegers (VNV)

Functie: Gezagvoerder

Relevante nevenfuncties: Chairman Interim Council Ryanair Pilot Group, voorzitter Stichting Eagle Fund Administratiekantoor

drs. H.A. van der Pol

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2007)

Voordragende organisatie: Vereniging van Gepensioneerde Verkeersvliegers (VGV)

Functie: Gepensioneerd

Laatste functie bij KLM: Gezagvoerder

Relevante nevenfuncties: Voorzitter Stichting Dar-ul-Hikmat/NCVB

14.3 Deelnemersbestand

Personen met aanspraak op nog niet ingegaan pensioen

Aantallen per einde vorig verslagjaar	Deelnemers 2.831	Gewezen deelnemers 137
Bij wegens		
• (Her)Indiensttreding	-	-
• Uitdiensttreding	-	2
• Toekennen van een pensioen	-	-
• Revalidatie	1	-
• Overige oorzaken	-	1
Af wegens		
• Invaliditeit	9	-
• Overlijden	-	-
• Toekennen van een ouderdomspensioen	54	20
• Uitdiensttreding	2	-
• Beëindiging wezenpensioen	-	-
• Revalidatie	-	-
• Herindiensttreding	-	-
• Afkoop/overdracht	-	4
• Overige oorzaken	1	-
Aantal per einde boekjaar*	2.767	116

*verdeling naar beroepsgroep

Vliegers op vleugelvliegtuigen	M	2.621	44
	V	138	13
Vliegers op hefschroefvliegtuigen	M	0	1
	V	0	0
Vliegers bij KLM-Cityhopper	M	6	35
	V	0	3
Boordwerktuigkundigen	M	0	18
	V	0	2
Pursers en Assistent-pursers	M	0	0
	V	2	0
Radiotelegrafisten	M	0	0
	V	0	0
Totaal		2.767	116

Pensioengerechtigden

	Ouderdoms- pensioen	Nabestaanden- pensioen	Wezen- pensioen	Invaliditeits- pensioen	Totaal pensioen- gerechtigden
Aantallen per einde vorig verslagjaar	1.604	644	31	47	2.326
Bij wegens					
• (Her)Indiensttreding	-	-	-	-	0
• Uitsluiting	-	-	-	-	0
• Toekennen van een pensioen	79	37	-	9	125
• Revalidatie	-	-	-	-	0
• Overige oorzaken	-	-	1	-	1
Af wegens					
• Invaliditeit	-	-	-	-	0
• Overlijden	58	43	-	-	101
• Toekennen van een ouderdomspensioen	-	-	-	5	5
• Uitsluiting	-	-	-	-	0
• Beëindiging wezenpensioen	-	-	4	-	4
• Revalidatie	-	-	-	1	1
• Herindiensttreding	-	-	-	-	0
• Afkoop/overdracht	-	-	-	-	0
• Overige oorzaken	-	-	-	-	0
Aantal per einde boekjaar*	1.625	638	28	50	2.341

***verdeling naar beroepsgroep**

Vliegers op vleugelvliegtuigen	M	968	1	11	40	1.020
	V	7	269	17	9	302
Vliegers op hefschroefvliegtuigen	M	26	0	0	0	26
	V	0	7	0	0	7
Vliegers bij KLM-Cityhopper	M	51	0	0	1	52
	V	0	9	0	0	9
Boordwerktuigkundigen	M	205	0	0	0	205
	V	0	120	0	0	120
Pursers en Assistent-pursers	M	166	6	0	0	172
	V	180	176	0	0	356
Radiotelegrafisten	M	22	0	0	0	22
	V	0	50	0	0	50
Totaal		1.625	638	28	50	2.341

14.4 Ontwikkelingen 2007-2016

	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007
Aantal deelnemers	2.767	2.831	2.830	2.705	2.709	2.782	2.702	2.763	2.813	2.670
- Mannen	2.627	2.686	2.688	2.571	2.569	2.632	2.551	2.602	2.640	2.500
- Vrouwen	140	145	142	134	140	150	151	161	173	170
Aantal gewezen deelnemers	116	137	141	146	151	157	173	188	209	220
- Mannen	98	120	124	130	137	145	159	172	194	204
- Vrouwen	18	17	17	16	14	12	14	16	15	16
Aantal gepensioneerden	2.341	2.326	2.303	2.274	2.273	2.247	2.211	2.196	2.174	2.146
Ouderdomspensioen	1.625	1.604	1.571	1.548	1.541	1.522	1.498	1.482	1.457	1.437
- Mannen	1.438	1.420	1.389	1.370	1.371	1.358	1.346	1.346	1.333	1.326
- Vrouwen	187	184	182	178	170	164	152	136	124	111
Nabestaandenpensioen	638	644	657	652	661	660	647	644	641	626
Wezenpensioen	28	31	27	26	23	22	28	29	31	38
Arbeidsongeschiktheidspensioen	50	47	48	48	48	43	38	41	45	45
- Mannen	41	39	41	42	41	37	31	30	34	31
- Vrouwen	9	8	7	6	7	6	7	11	11	14

(bedragen in EUR miljoenen)

Premies

Reguliere premie voor risico pensioenfonds	61	58	172	165	165	157	147	146	112	50
Extra premie voor risico pensioenfonds	94	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Premie voor risico deelnemers	13	19								
Kostendeekkende premie	85	84	155	156	155	126	110	121	85	96
Gedempte kostendeekkende premie	67	68								

Pensioenuitkeringen

	203	199	192	189	184	179	174	166	156	148
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer

(bedragen in euro's)	789	506	504	532	463	449	490	459	455	374
----------------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

	6.971	6.463	6.242	5.345	5.520	5.084	4.461	4.161	4.124	3.260
--	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

	32	18
--	----	----

Beleggingen voor risico pensioenfonds

Vastgoed	1.271	1.253	1.303	864	893	814	829	589	563	676
Aandelen	2.689	2.087	2.404	2.235	2.221	2.027	2.098	1.897	1.631	1.652
Vastrentende waarden	4.566	4.583	4.384	3.814	3.667	3.503	3.071	3.031	3.007	3.123
Overig	-174	-40	-258	170	216	-136	17	17	-178	127
Totaal	8.352	7.883	7.833	7.083	6.997	6.208	6.015	5.534	5.023	5.578

Beleggingen voor risico deelnemers

Vastgoed	2	1
Aandelen	12	7
Vastrentende waarden	17	9
Overig	1	1
Totaal	32	18

	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007
Rendement beleggingen voor risico pensioenfondsen										
Vastgoed	5,9%	9,6%	15,3%	7,0%	14,3%	0,3%	16,0%	2,9%	-24,1%	-12,0%
Aandelen	8,9%	4,2%	11,8%	17,8%	16,4%	-9,2%	11,9%	31,6%	-36,5%	6,5%
Vastrentende waarden	7,2%	-0,9%	9,4%	-6,9%	14,1%	11,9%	9,1%	8,9%	3,9%	2,5%
Totaalrendement	7,9%	2,4%	10,9%	1,8%	12,9%	3,6%	9,1%	10,5%	-9,2%	1,8%

Rendement beleggingen voor risico deelnemers

Vastgoed	5,8%	0,4%
Aandelen	9,5%	-8,5%
Vastrentende waarden	11,2%	-5,2%
Totaalrendement	10,1%	-6,0%

Nominale dekkingsgraad

Nominale dekkingsgraad	119,7%	121,9%	125,8%	132,8%	126,7%	122,1%	134,8%	133,0%	121,9%	171,3%
Beleidsdekkingsgraad	114,6%	122,9%								
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	122,6%	123,3%	119,2%	119,2%	116,1%	117,7%	118,3%	116,3%	115,6%	116,7%
Reële dekkingsgraad	87,1%	93,9%	88,6%	87,3%	79,8%	80,8%	90,1%	88,3%	95,7%	122,0%
Wettelijke reële dekkingsgraad	104,3%	112,0%								

Toegekende indexering *

Voorwaardelijk deel	1,7%	1,3%	1,0%	1,2%	1,7%	1,4%	0,7%	2,5%	3,6%	2,0%
Onvoorwaardelijk deel	1,5%	1,3%	1,0%	1,2%	1,7%	1,4%	0,7%	2,5%	3,6%	2,0%

* Toeslagen per 1 januari volgend op het verslagjaar

De uitvoering van de KLM-pensioenregelingen is ondergebracht bij Blue Sky Group
Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM
Postbus 123 | 1180 AC Amstelveen
Prof. E.M. Meijerslaan 1 | 1183 AV Amstelveen
E pensioenservice@klmvliegendfonds.nl
T 020 426 62 20

www.klmvliegendfonds.nl

Uitgegeven door Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM
Coördinatie & tekst Blue Sky Group B.V., Amstelveen
Ontwerp & opmaak Frissewind in communicatie en design, Amsterdam